

ayōngyōny

any Jāno

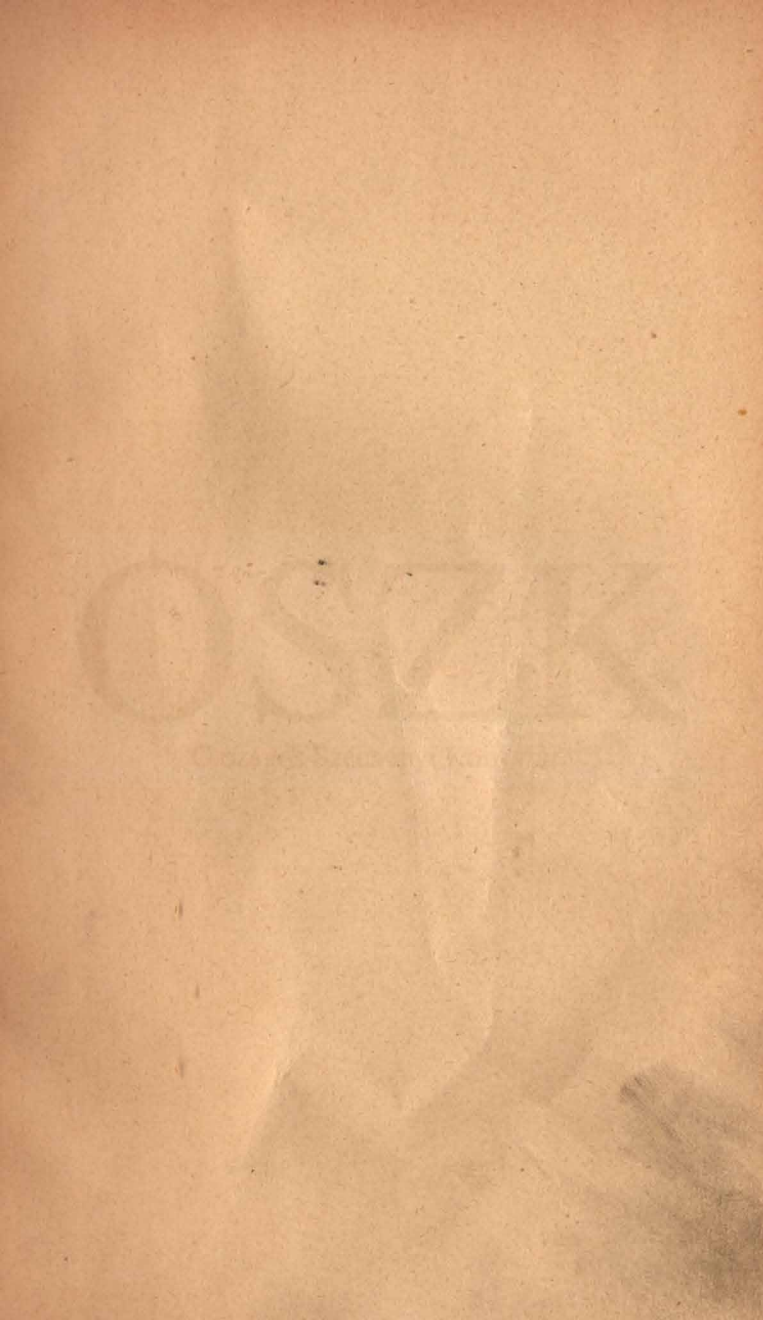
196516

11
Hing. l

178. d

OSZK

Central European Library



ARANY JÁNOS IFJÚSÁGA

*

IRTA

GYÖNGYÖSY LÁSZLÓ.



BUDAPEST

SINGER ÉS WOLFNER BIZOMÁNYA

Ára 1 frt 20 kr.

Young
178 d

OSZK

ARANY JÁNOS IFJÚSÁGA

*

IRTA

GYÖNGYÖSY LÁSZLÓ.



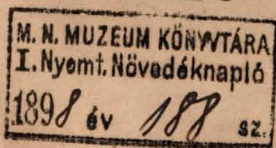
EGER

NYOMATOTT AZ EGERI NYOMDA-RÉSZVÉNYTÁRSASÁGNÁL

1897



196516



Az Arany-nemzetségről.

Nagy-Szalonta nevezetes város,
Még sem olyan nevezetes már most,
Mint mikor volt szabad hajdúfészek,
Benne lakván háromszáz vitézek.

Szalonta környékén 1598-ik év szeptemberig megelégedett, jómódú nép lakott az erdős, vizerekben bő, de azért nagyrészt termékeny rónaságon. Huszonöt kisebb-nagyobb helységben 3072 két igával bíró jobbágy és 54 nemesi család lakott, a kik közül a több ágra szakadt Toldi-nemzetségnek volt a legnagyobb birtoka s legnagyobb tekintélynek is örvendett. A mostani szalontai határon sem lakik több nép, nagyobb igaterővel, mint ebben a korszakban, az 1598-iki nagy török dúlásig.

E helységek közt Szalonta kisebb erdőháti község 250—300 lakossal, ennél még Nagy-Falú is külön helység volt. Legalább száz ház lehetett itt 450—500 lakóval. Ott van határa a mostani Oláh-Szent-Miklós és Rojt orosi és mácsai puszták közt. Még 1836-ban is úgy hívták: Pusztá-Nagy-Falú. Földesurainak 1552-ben Márkus András szolgabírósa idején Toldi Miklósnak 18, kis Toldi Miklósnak egy portája volt.

Nagyfalusi jobbágycsalád, a Toldiak jobbágya, volt az Arany nemzetség. Úgy ez a vidék, mint egész Biharmegye az erdélyi fejedelmet uralta. De 1595-ben Báthori Zsigmond nőül veszi Mária Krisztinát, Rudolf császár nagybátyjának leányát, s több magyarországi birtokát, Biharmegyét és a császárnak átengedi. Ezt a török megakarván bosszulni, Mohamed pasa Gyula felől

elindúl, több kisebb vár elfoglalása után Nagy-Falút és környékét kegyetlenül feldúlja s Nagy-váradot ostrom alá veszi. Váradot Nyári Pál várnagy hősiezen védelmezi, a neki bősziült török a sikertelen ostrom után még kegyetlenebbül dühöng, éget, öldököl, rabszija fűzi azt, a ki el nem menekül, a virágzó községeket romhalommmá változtatja. A Toldiak és 2700 lélek körül levő jobbágynépsége földönfutóvá lesznek. A ki megmaradt az erősebb férfiak közül, hajdúnak áll be, más vidékre származik, így Aranyék is, a kiknek két sarjadéka. Arany János és Ferencz 1634-ik év május 10-én I. Rákóczy Györgytől hadi szolgálataikért nemességet kapnak. Minthogy ez időben valószínűleg mint a fejedelem Karmazsin-ezredbeli katonái Kraszna-Szolnokmegyében tartózkodnak, 1635. április 28 án nemeslevelöket Kraszna-Szolnok vármegyei gyűlésén meg is hirdetik.

Ehhez az előadáshoz kétség nem fér. Az Aranyok nem a szilágysági Nagy-Falúból eredtek. A volt Kraszna-Szolnokmegyének 1618-tól kezdődő levéltárában Arany-családra vonatkozó legkisebb adat sincsen. 1709-ben a szilágysági nagyfalusi nemeseket összeirták, de köztük Arany nevü egyetlen egy sem fordul elő. Szilágy-Nagyfalú 1756-ik évtől kezdődő református anyakönyve sem tud semmit az Aranyokról. 1796-ban az Arany-féle nemesedési perben is Krasznavármegye hivatalosan bizonyítja, hogy az egész vármegyében Arany nevezetü nemesi familia nincsen. 1780—85. körül élt ugyan Szilágyságban egy Arany László nevü, a királyi dézsmák regius adjunctusa, de ez vagy a nógrádmegyei, vagy a fejérmegyei Aranyok közül való s nem volt törzsökös szilágysági lakos. Ha az Arany nemzetiségnek itt földbirtoka van és hosszabb ideig itt tartózkodik, annak bizonyosan maradt volna valami nyoma. Mint katonák Arany Ferencz és János a törökfutás miatt ideiglenesen tartózkodhattak e végvidéken.

Mig Aranyék a török dúlás után odabujdos-tak a végeken, ősi hazájokban nagy változások

esnek. Bocskay István fejedelem 390 vitéz hajdújának Kassán márczius 16-án kelt adománylevelében az 1598-iki török dúlásban elpusztult Kölesér mezővárosát ajándékozta és őket tömegesen nemességre emeli. E hajdúk azonban a nyílt helyen levő mezővárosban a gyulai török folytonos rablásainak voltak kitéve s bátorságosabb helyről kellett gondolkoznia. Még 1606-ban szerződést kötnek a pusztának maradt Szalonta földesúrával, Toldi Györggyel, hogy 16 esztendei lakásra oda költözhessenek, oly föltétellel azonban, hogy ez évek leforgása után házaikat, épületeiket odahagyva, onnan elköltözzenek. Ez erdőségek és feneketlen vizerektől sokszorosan körülvett helyen Jóté Gergely kapitány jeles kormányzása alatt, biztonságban a török becsapásaitól, nagy virágzásnak indul Szalonta. Az erdélyi fejedelmek föld- és vámszedési adományokkal gazdagítják őket. Bethlen Gábor intésére Toldi György 1625-ik évben Szalontát a hajduknak 1000 tallérért és a szájhagyomány szerint egy gulyáért örök áron eladja. De kiköti, hogy egykori jobbágyainak, szolgálóinak, a kik Szalontán letelepedtek vagy letelepedni kívánnak, szabad lakást és földeikben s előjogaikban részeséget adni kötelesek. A hajdúk és Toldiak jobbágyai, szolgálói közt támadt perpatvarban e szerződés szerint első sorban a helybeli kapitányi szék, másodsorban a megyei törvényszék ítél.

Szalonta ebben az időben kulcsos mezőváros, vizárokkal, várkastélylyal és 1636-ik év után épült őrtoronnyal, a mit Petőfi, Arany mint „csonka tornyot” megénekel s mai napig is, te-tejét kivéve, épen áll. Épen így virágzik a többi hajdúváros is, a mit a török és német császár sanda szemmel néz. Titkos szerződést kötnek a hajdúk kiirtására. Csak az erdélyi fejedelmek győzelmes hadjáratai mentik meg őket a végveszelemtől.

1636-ban I. Rákóczy Györgynek Bethlen István és veje Zólyomi Dávid miatt, a kit bebörtönöz, baja támad a törökkel. Ez év nov. 6-án a

fejedelmi hadak és a hajdúk véres csatát vívnak a szalontai lápok közt a Gyilkos-rét környékén. A török sereg nagy része Győri Jakab hadi csele folytán a lábba fúl. Jakab eselét a késő hajdúivadék költő, a nagy Arany megéneкли Toldi szerelmében.

Biztos adat nincs róla, mikor telepedett le az Arany-család Szalontára, de talán következtetni lehet, hogy a fejedelem hadaival harcolhattak Szalonta alatt. Itt vagy atyafiaiktól, vagy a Toldiak egyéb jobbágyaitól megtudva hajdúk szerződését Toldi Györggyel, látva e virágzó várost, a mely a török becsapásoktól is biztonságban van feneketlen lápjai között, kedvet kapott a letelepedésre. Nem armális nemeslevele, hanem mint Toldi jobbágjának maradéka szerzett neki ahhoz erős jogot, hogy a szalontai hajduk szabadalmában 4000 holdnyi földbirtokában részességet nyert. Ha nem Toldi-jobbágy, a szalontai hajdúk sohasem fogadták volna magok közé.

Bethlen Gábor megerősítvén Toldi Györgynek a hajdukkal való szerződését, névsorba vettette a szalontaiakat. Ezek közt az Aranynév nem fordul elő. Ez összeirt családok későbbi ivadéakai, az ujabban beköltözöttek felett nemesi jogokat kívántak gyakorolni. Az Arany-család mindig ezekkel tartott. Ez nemcsak régi letelepedéseket bizonyítja, de azt is: ha nem is mint hajdúkat, de Toldi-szerződés révén, mint annak volt jobbágyait törzsökös lakosoknak s magokhoz hasonlóknak tekintették. Ez teszi kétségtelenné bihari, nagyfalusi eredetöket.

A szalontaiak ugyis mint reformátusok, mint az erdélyi fejedelmek kedves emberei, a kiktől bőséges földi javakat és védelmet nyernek. ezeknek hűséges katonái. Részt vesznek I. Rákóczy György csatáiban. Segítségökkel Rákóczy Eszterházy Miklós nádort több ízben csufosan megveri s a linczi békét meg tudja kötni. Az udvari körök és Eszterházyak égő gyűlölete még jobban fellángol a bihari hajdúk ellen, a mely később szabadalmaik eltörlésére vezetett. II. Rákóczy Györggyel a hajduk is a lengyel korona keresésére in-

dúlnak, nagyobb részök ott is vesz kiváltatlanul a tatár fogságban. 1658-ban a fejedelem parancsára Szalontát és a többi erődített helyeket felgyújtják, hogy török kézbe ne kerüljenek, a férfiak a táborba mennek, a nők, gyermekek a szabolcsmegyei Bököny községben huzódnak meg. A hajdúk pusztulásával vége van Erdély hatalmának. A magyar alkotmány védelme ezután a bujdosók és Tököli harczosai kezébe kerül.

Ez a negyven évig tartó nagy futás, a mi alatt a férfiak nagy része Rákóczyval, később Tököli vezérsége alatt elhúll a különböző csatatereken. A régi hajdúk közül csak mintegy negyven család tér vissza Szalontára és 1695 körül újra községgé alakulnak. Ezek közt van nagy költőnk öse, Arany Sámuel s ennek egyik fia, György, s ki koszorúsunk dédapja. Szalontára ekkor jövevények is telepednek. A Bethlen-féle névsorba bevezetett törzsökös családok, köztök Aranyék is, kiket 1725-ben hiteles tanu vallomás régi szalontai nemeseknek és nem másunnan származott maradéknak tart, nemesi jogokat akarnak gyakorolni a „jöttmentek“ felett. Ez időből a jövevények teljes névsorát birjuk s látjuk belőle, hogy számra sokszorosan felülmúlták a helyi lakosokat. Nem is akartak tudni semmit sem a régi lakosok nemességéről s irányokban való jobbágyi kötelezettségekről. E miatt véres verekedések, folyton tartó egő gyűlölet fejlődött ki közöttük.

Pedig ha valamikor, most lett volna szükségök az egyetértésre. Már a fejök felett volt a veszedelem felhője. Lipót 1691-iki diplomájában hiába erősítette meg az erdélyi fejedelmek összes adomány- és kiváltságleveleit, 1700-ban a biharmegyei hajdúkat felmenti a hadi szolgálat alól, 1702 körül pedig Eszterházy Pál nádornak zálogba adja a bihari összses hajduvárosokat. A Rákóczy-féle szabadságharcz csak elhalasztja Pál herceg uralmát Szalonta felett, de az ellenmondások dacára folytonosan törekszik rá.

Ezalatt a „törzsökös“ és „jöttment“ lakosság folytatja keserves visszavonódását. A megyé-

nél, a káptalannál óvást tesznek az új lakosok birtoklása ellen s Keszibe a szomszéd pusztára költöznek. A megye három napig tartó per után egyezséget teszen köztük, hogy az eddigi nyil szerint használják földjeiket, a tanács fele új, fele a régi lakosokból kerüljön ki. Az egyezséget megszegő pedig fizessen 100 arany büntetéspénzt. A nemesek ezt a birságot inkább lefizetik és az új lakosságot birtokaikban tovább háborgatják.

Ennek következése egy borzasztó jelenet. Az új lakosság panaszával a megyére szaladván, bizonyosan az Eszterházy tisztek pártfogása mellett, Budai István alispán rendeletére 1726. decz. 18-án esti 8 órakor Sobrik Ádám megyei csendbiztos, Győri Gáspár megyei esküdt, 30 Montecuculli lovaskatona egy őrmester vezérlete alatt, Madarász, Oláh-Homorogd oláh jobbágyaival megtámadták Répás-Keszit, köztök a négy Arany testvér: Ferencz, János, István, György házat s valamennyit felperzselték. A téli nedvesség miatt a réti gaz, a mivel a házak fedve voltak, nehezen fogott tüzet. A jobbágyokat ütötték, verték, ha a gyújtogatásban elég szorgalmasan közreműködni vonakodtak. Így lángra lobbantottak minden házat. Arany Jánosnak, költőnk egyik ősének felesége pár órával előbb adott életet egy fiúgyermeknek, mikor házára többször égő üszköt vetettek. A szerencsétlen férj előbb beteg feleségét iparkodott a lángok közül kimenteni, de az asszony arra kérte, hogy gyermekét mentse meg. Másodszor újra a lángok közé rohant s kihozta onnan felségét.

E kegyetlen eljárás sem szünteti meg a lakosság visszavonását. A régi lakosok önérzete csak emelkedett, mikor 1741-ben Mária Terézia védelmére a nemesi felkelést szervezték s őket Bethlen szabadságlevele alapján a nemesek közé irták s nekik a megye a nemesi bizonyítványt ki is adta. Ujból kihuzódnak Keszibe, külön nemesi hadnagyi széket, korcsmát, mészárszéket állítanak és regálejogot kezdenek gyakorolni.

1741—45-ben Beothy Mihály kapitánysága alatt vitézül serénykedtek a szatontai nemesek

között Arany Samu és György (valószínűleg költőnk szépapja) Sziléziában és egyéb helyeken.

De már 1745-ben Mária Terézia Eszterházy Pál Antal hercegnek családja régi zálogjogán Szalontát e hiva felkérésére örökadományképen adja.

A birtokba való bevezetésnek Szalontára vonatkozólag május 21-én kellett volna megtörténnie. A küldöttség Madarász felől érkezik a szalontai határszélbe. De itt 24 szalontai nemes fegyveres kézzel opponál annak, hogy a komissió Szalontára bejöjjön. Éjjeli 11 óráig a szakadó esőben ácsorog ott a küldöttség s rimáncodik, hogy legalább éjszakai szállásra bocsássák be őket, de hiába. Végre bőrig átázva, egy madarászi oláh szalma állásba huzódnak s nagy rettegésközt töltik az éjszakát, mert a szalontaiak az állástól 20 lépésnyire tábort ütve őrt állanak.

A következő nap újra Szalonta felé iparkodának, de huszonhét nemes, Varga Péter hadnagygal az élén, köztök Arany János, Megyeri János és Mihály, költőnk anyai ősei, lándzsával, buzogánynyal, puskával ellentállanak e szándékoknak. A küldöttség Madarászon végzi Szalontára nézve a beiktatást, a hova bemennek a fegyveres nemesek is és Szalontára, pusztáira ennek ellentmondanak. De még ugyane napon megjelenik Madarászon Szalonta előljárósága s a nemesek ellenmondását az egész község nevében visszavonja.

Az újabb lakosokból álló előljáróság e cselekedete világosan mutatja elkeseredésüket a régibb lakók ellen. Mint már előbb az Eszterházyak jószágainak direktora, Jeszenák János oltalma alá adták magokat, úgy most is az uradalomnál kerestek védelmet a nemesek ellen. Így a város a belső viszálykodásokban meggyöngyülván, két pártra szakadva, a nemesek küzdelmének sikertelensége előre látható volt.

De nem hagyták annyiba a dolgot, 1746-ban az összes bihari hajduk együttesen folyamodnak a királynőhöz régi jogaik megmentése végett. Erre a helytartótanács ugyanez évben s 1753-ban ismételve a megye kiadott nemesi bizonyítványai-

nak visszavételét rendeli el. A megye 1754-ben Bocskai, Báthori, Bethlen, Rákóczy donációit, Toldi György szerződését semmisnek nyilvánítja, Aranyéktól és a többi szalontai nemesektől bizonyítványukat visszaszedi.

A szalontai nemesi hadnagyi szék azonban 1762-ig még fenttarja magát, dézsmát szed, regálejogokat gyakorol. Ekkor egy újabb szigorú helytartótanácsi rendelet véget vet ez állapotnak. Jessenák János hercegi direktor elveszi a sassal küzdő oroszlán Bocskay-czimert s egy galambos czimmerrel váltja fel, a mely szájában a békeágát mutogatja.

A sok küzdelemnek csak annyi eredménye lett, hogy robot és dézsma urbéri szolgálattétel helyett földjeikért bizonyos taksát fizettek földesúroknak. E taksa eleinte hatezer pengő-forint volt s a jobbágyság megszüntetéseig 15 ezer pengő-forintig emelkedett.

Az Arany-család meggyőződve, hogy a régi hajdúszabadság és Toldi-jogon hiába küzdenek már, 1778-ban ármálisok alapján megkezdték családjok részére a nemesség-vitató pert Biharmegye törvényszéke előtt. Felmutatták eredeti ármális-levelőket, három öreg nemes vallomását, hogy ők porciót sohase fizettek, csak nemesi taksát a nemesek hadnagya kezébe, a bíró pálczája alatt nem álltak, ő felségét a burkus ellen hadakozva Sámuel és György családjokbéliék a magok költségén szolgálták.

Biharmegye törvényszéke 1778. november 28-án kelt ítéletében ezek alapján őket nemeseknek elismerte, úgy 1780-ban február 18-án a vármegye közgyűlése is.

De csak most kezdődött az Aranyok végtelen fáradozása, költekezése, óriási munkája. A pert a locum tenentiale consiliumhoz kellett előterjeszteni megerősítés végett. Ez nemességök megbizonyítására Krasznavármegyébe, Erdélybe utasította őket. Krasznavármegye őket valódi nemeseknek megismervén, újra a locum tenentiale consiliumhoz könyörögtek, hogy e megismerés

alapján az adófizetéstől mentesek legyenek. Csak-hogy a locum tenentiale 1783-ban Biharmegyébe átir, hogy nem elég Krasznavármegye egyszerű bizonyága. Szükséges Krasznavármegye tábláján annak rendje és módja szerint a pert felvenni.

Fölvették hát Aranyék a pert a krasznavármegyei állandó táblánál, itt is megismerték nemességöket. Most megint a locum tenentialehoz kellett instáltniok, a mely mint super revisorium forumra, az erdélyi guberniumra küldte a nemességi pert. A gubernium a pert visszaküldte a folyamodóknak, mert a norma szerint a nemességi pöröket a királyi táblánál kell kezdeni, ennél fogva ők a locum tenentiale consilium újabb rendelkezése szerint odautasíttatnak.

A marosvásárhelyi királyi tábla megvizsgálván a folyamodók írásait, ugy a királyi fiskus ellenvetéseit, bebizonyítottanak látja, hogy Aranyék az erdélyi Nagy-Falúból származtak Magyarországra, hogy Krasznavármegyében sehol Arany nevezetű familia nincsen, hogy eleik a nemesi szabadsággal éltek, végezetül teljes hitelű ármálisuk közéknél van, ezekkel szemben a királyi fiskus ellenvetései meggyengülván, 1796-ik év Szent-Iván havának 30-ik napján újra törvényes nemeseknek ítéltetnek. Ezt a jegyzőkönyvből H. Szentpáli Elek ítélőmester nekik ki is adja.

Hanem e kinos vergődés még itt sem ér véget. A tábla ítéletét felülvizsgálat végett az erdélyi guberniumhoz küldi. Ott hét esztendeig hevernek az akták. Ha sürgetik, az a válasz: „a maga rendén el fog láttatni.“ 1803-ban a helytartótanács referádájával Bécsbe a kanczelláriára küldik, ott hever majd négy esztendeig, végre Ferencz császár 1806-ik év okt. 3-án kelt rendeletével oda utasítja a folyamodókat: „Minthogy hitelesen nem mutatták azt ki, hogy Sámuel ősük a nemességszerző Ferencztől miképen származott le, erre vonatkozólag további bizonyítékot kell beszerezniök.“

Jogi tekintetben nem esett rajtok sérelem e szigorú királyi rendelettel, mert a nemesedési pe-

reknek az volt a rendes folyamatjuk. Bizonyos azonban, hogy a rendelet felette szigorú volt az akkori jogi felfogás szerint is. Mert Aranyék fel tudták mutatni az eredeti ármálist, bebizonyították azt is, hogy — ámbár mint hajdúfiak — a nemesi jogok gyakorlatában voltak, Sámuelig is fel tudták vinni a nemzetségfájukat. Egy íz ki nem mutatásáért kellett elesniök, az eredeti ármális birtokában is, mikor egy emberöltőnyi gyakrakorlattal, nemességlevél nélkül, vagy több íz hiányos kimutatásával is több nemességkereső családnak megismerték nemességét.

A család ekkor sem tudott belenyugodni szomorú sorsába. 1814-ben a család és költőnk édesapja is Biharmegye törvényszéke előtt újból megindították a pert. Odajártak Krasznavármegyébe s hivatalos bizonyítványt hoztak róla, hogy a levéltár többször leégvén, Sámuel-ősökre vonatkozó igazoló okiratot nem mutathatnak fel. A törvényszék újból az erdélyi táblára utasította őket. A nagy költő emlékezett rá, hogy atyja járt-kelt Erdélyben, még egy darabig kereste az igazságot . . .

A nemzedék, mely a pört megindította, régen porrá vált, a másik ősbe csavarodott hajjal érte meg szomorú végét. Elszegényedtek végképen. Csak a nagy per maradt meg. Maga a költő írja:

Életében annyifelé
Protestál,
Hogyha meghal, csak megáld, de
Nem testál.



Arany János gyermekkora.

Hire, pora sinesen már az ősi háznak,
Honnan elindúltam földi utazásnak,
Nem is úgy épült, hogy századokig álljon,
Csak rövid tanyául, mint a fecskéfészek.

A Kölesér-utca 486. számú ház kis telkével egy néhány hold föld jutott osztályrészül Arany György úramnak. A ház telkén arcczal az utca felé fordulva jobb kézre van a Fónyad, balkézre esik a Megyeri ház. Udvarában csak épen megtud fordulni egy rakott szekér. A kis ház két ablakával az utcára nézett, a Megyeri ház oldala felől nyúlt majdnem az udvar feléig. Sorban mellette egy kis istállónak csak épen, hogy hely jut, a Fónyad-ház felőli részen van a kút. Erre az oldalra még ráférne egy kis kazal vagy boglya. Ez Arany gyermekségének kedves tanyája.

Édes apja György 1768-ban született. 10 éves volt, mikor az Arany-család, számra nézve nyolczan, belátva, hogy a többiekkel a régi hajdusabadságot hiába keresik, Biharvármegye törvényszéke előtt megindították a nemesség vitató pört. (Causa productionalis). Kora gyermekségétől tanuja volt a szerencsétlen huzalkodásnak, a mit a város a hajdusabadságért, családjá nemességéért keserű és kitartó daczossággal folytatott. Az Arany-család kétszeresen érezte a körülmények nyomását, mint hajdú-ivadék és mint ármalista nemes, a mit a sikertelen küzdelem az elkeseredésig fokozott. Hozzájárult még a nagyszájú kolomposok izgatása, a kik a város pereiben Budát és Bécsét örökösen járták. Innen volt a lakosság örökös izgatottsága, türelmetlen rakonczátlansága,

a mely a végnélkül való perlekedésnek kiapadhatatlan forrásává lett. E szomorú körülmények Arany Györgyöt is makacs perlekedővé, furfangos, erőszakos emberré nevelték.

1790-ik évben márczius 3-án a szomszéd Megyeri házból vitt feleséget. A Megyeri család a legújabban beköltözött családok közül való volt. Szelid, józanéletű család teljes ellentét az Aranyok furfangos rakonczátlanságával szemben. Sára leányok, ~~költőnk édes anyja~~ 1792-ben született.

Nehéz sors várt rá úra oldalán. A különben is már fiágon 24 főre szaporodott Arany családnak nagyon megoszlott a vagyonkája. Hozzájárult az örökös perköltség és az evvel járó folytonos utazgatás, az évről-évre növekedő család, mindez nagyon megkövetelte a ház gazdasszonyának kitartó szorgalmát és gondos takarékoságát, hogy szükségét ne lássanak.

1792-ben született első gyermekök Sára, attól kezdve minden három évben született egy-egy gyermekök, összesen tiz, legutoljára született költőnk, János 1817. márczius 2-án. E tiz gyermek közül csak az első Sára és a fészekfentő Janika maradt életben, a többiek valamennyien még kis korokban elhaltak.

Folytonos törődésből állott ki a szülők élete. György gazda, a ki szegény sorsához képest tanult ember volt, a latin nyelvhez is tudott, szívesen és eleget olvasott, nem tudott nem is akart bele nyugodni nem nemes voltában. 1803 után, mikor királyi rendelettel Sámuel ősökre vonatkozólag újabb bizonyítékok beszerzésére utasították őket, többször Erdélybe járt pöre miatt. Utazásai alkalmával kis gazdasága felesége vállára nehezedett. Így Sára asszony nemcsak szerető, gyöngéd anyja, hanem a sors csapásaitól megvédett önálló, jóságos jellemmé fejlődött. A költőnek mintaképpül szolgált, mint ezt később maga bevallja Toldi Miklós édes anyja jellemének megteremtéséhez.

Aranyék háza régi módú parasztház volt, egy szobával az utcára, középen a pitvar, szélén,

bent az udvarban az éléstár, a melyet magtárnak is használtak.

A régi ház Aranyinak 6 éves korában 1823-ik év április 4-én leégett, az ugynevezett Bajó tűz alkalmából. Azon a napon Bajó Gergely házánál menyegző volt. A nagy sütés-főzés miatt a kémény kigyúladt. A fiatal pár maga is csak a padról leugorva menekülhetett meg a megégés veszedelmétől. Ősi szokás szerint ugyanis a nász-nép a fiatal cselédeket nagy zeneszóval a padra kísérte a nászágyhoz. A vőfi nagyobb biztonság okáért még a létrát is levette, hogy a menyasszony meg ne szokhassék. A vőfinek reggeli harangozáskor volt csak kötelessége a létrát visszaállítani. Így aztán csak a leugrás menthette meg a fiatalokat a biztos haláltól.

Ez a tűz utczáról-utczára délnek szaladt és minden utezán három házat gyújtott fel. Csak a Kölesér-utczán állott meg, miután Aranyék házat elhamvasztotta.

Ez nagy csapás volt Aranyékra. A nagy per miatt különben is elszegényedtek. Csak szegényesen parasztkézzel istállójuk megmaradt sárfalait fölhasználva egy bogárhátú kis kunyhót ütöttek össze. Két végére két ágast vertek, erre tették az ugynevezett szelemen gerendát, a melyre a tetőt tartó rudak jöttek. A földel pedig a rétről behozott giz-gaz volt.

Ebben a bogárhátú viskóban tölt el Arany gyermekkorának javarésze. Ezért sokan az istálló helyén keresik születése helyét, pedig hát a leégett utczára néző házban született.

Mikor a kis Janika született, atyja 49, anyja 45 éves volt. Még nem épen a késő öregség kora, de őket már teljesen megtörte a küzdelem s a sanyarúság. Édes anyja a szülés következtében megbetegedett, s különben is öregebb lévén, teje alig volt. Hozzájárult 1815 és 16-iki inséges két esztendő csapása 1815-ben alig termett valami. 1816-ban az árvíz teljesen elöntötte a szalontai határt úgy, hogy a Tiszán dereglyével járni lehetett. A buza köble száz forint vagy egy köblös föld volt.

Éhinség dúlt az egész vidéken. A kis Janika elpusztult volna, ha köleséri jó szivü asszonyok, a kiknek épen gyermekök volt, nem jönnek el naponként többször megszoptatni a kis fiút. Szerencsére ekkor már huszonhat éves nénjének Jámbor Jánosnénak épen ez időtájban gyermeke született, a jó szivü testvér naponként kétszer háromszor eljött Janikát megszoptatni. A jó néne különösen szerette Janikát, később is gyöngéden anyai nyájaskodással Jani fiamnak szólítottatta.

A keresztelő 8-ikán volt. Bagosi Mihály és Bujdosó Sára tartották a kis fiút keresztvizre.

Az öreg szülőknek egyetlen, élő fiok minden vigasztalások és reményök volt szomorú szegénységökben. Az öregség forró szeretetével dédelgették, s bizonyosan a Janika kedvéért az öreg apa, mikor egy kispénzre tett szert, újra elindult Erdélybe a nemesség keresése végett. Föl is vette újra a pert a maros-vásárhelyi királyi táblánál, a hová a biharmegyei törvényszék újból utasította. De előregedvén, végkép elszegényedvén, csak a kezdetéig juthatott. A megtört szülők gyermekök ápolgatásában, nevelésében s a vallásosságban találtak vigasztalást. Édes apja meg különösen abban, hogy az eleven eszü Janikát fiskálisnak taníttatja, a ki majd kiperli az Aranyok igaz júsát. Így aztán erejükön felől is taníttatni kívánták, apja a hamúban korán oktatgatta betűvetésre. A kis fiu három vagy négy éves korában a betűket jóformán ismergette. Az öreg szülék a késő kor szokása szerint folytonosan foglalkoztak vele. A kis fiu elméje erősen fejlődött, de mert a fúvó széltől is óvták egyetlen gyönyörűségeket, a szobát udvart alig hagyhatta el, más gyermekkel nem játszhatott, elkényeztetett, félénk, tartózkodó és túlságosan komoly fiúcska lett. Természettől is mély érzésű lévén, minden kicsiség bántotta s tépelődővé tette. Ilyen maradt teljes életében.

A kis viskóban teljes magánosságban teltek le a gyermek első évei. Öreg szülein kívül más nem lakott nálok, szegénységük miatt cseléd sem volt a háznál. Egyedüli mulatságok a biblia, a zsoltárkönyv

olvasása volt, egy-egy régi könyv, mely a ház vagy a szomszédok mestergerendájáról került elő. Szigorú puritán vallásosság volt első nevelője, tréfa alig, kétértelmű szó meg épen nem röpment fel az egykori elkeseredett hajdufi házában.

Janika tanuló, s jó emlékező tehetségű fiú volt. A biblia, a zsoltár vonzóbb helyeit hallomásból már igen korán megtanulgatta, sőt apja olvasó könyveiből is tudott egyet mást elmondogatni.

Kis inges gyermekkorában nagy esemény történt anyai nagyapja házában a szomszédban. Menyegzőt ültek. Persze Janika is átmegy s a konyhában a főző asszonyok körül ólálkodik. Ekkor hallja, hogy valaki a szobában gyászos hangon predikálva formán erősen beszél, míg a hallgatóság hangos nevetésben tör ki a nagy megindulástól. Kíváncsian befurakodik, s a kemence padkáján látja Juhász Mihály dinnyecsőst, a ki onnan a dagasztószéklábra kiterített, lepedővel elfödött halott felett vig-szomorú halotti beszédét tartja, úgy hogy a hallgatóság majd kétfelé dül. Maga a halott is röhög a lepedő alatt rajta. Juhász Mihály megadja a módját a papolásnak a kezében tartott gyékény kanáltartóról olvassa le a nevetségesebbnél nevetségesebb megemlékezéseket a halotról. A kis fiú nagy csodálkozással a papoló mellé somfordál, hogy lássa miféle csodálatos könyvből olvas. De bármiképen erőlködik rövidlátó szemeivel betűt nem lát a kanáltartón. E közben Juhász bátyó kegyesen befejezi gyászos beszédét.

— Jó hogy meghalt szegény, mert ha tovább él, holló meg a varju lett volna kántora.

Ebben a perczen egy veder vízzel leöntik a halottat, a ki egy ugrással feltámad a násznépség nagy hahotája közt.

Janika most már megértette a tréfát, de az se hogy se fért a fejébe, hogy a kanáltartóról mikép lehet annyi mulatságos dolgot elolvasni. Addig sündörgött a bátyó körül, míg egy alkalmas pillanatban megkérdezte tőle ennek az olvasásnak a titkát.

A Belgrád ostrománál még II. József idejében megsebesült öreg katona nagyot sóhajtott erre a kérdésre:

— Hej fiam, ha én olvasni tanultam volna, nem lennék most dinnyecsősz és a város bolondja. Egy darab kenyér jutott volna öregségemre is.

Janika most még büszkébb lett betűtudományára, haladt is benne erősen. A bibliát, zsoltárt és a keze ügyébe esett bibliai történeteket, ponyváról került énekeket mind elolvasta. A zsoltárokat nem csak olvasni, hanem jó hallása lévén csinosan énekelni is tudta.

Mód nélkül vágyott az iskolába is, de gyenge testalkatu lévén, szülei csak 6 esztendőskorában cresztették oda, a mikor már latinul a miatyánkat és a Credót is el tudta mondani s annak értelmét is venni.

A szalontai nép mindég nagy szeretettel volt iskolái iránt. Az anyák az iskolába megérett fiuknak a hosszú ing helyett gatyát szabtak kedveskedésül, a mi a kis muzsafiaknak szerfőlött tetszett. Janikának, a mikor már gatyájában büszkélkedett, édes anyjával, a ki rendes templomba járó volt, átallott az asszonyok közé ülni, hanem a kórusra sompolygott fel a nagyobb fiuk közé. Oda leülve kinyitja zsoltárját s a fiúkkal együtt buzgón énekel.

A kántor Csere József, a ki az éneklő fiuk közt nagy fegyelmet tartott, észreveszi Janikát s csodálkozva látja, hogy a kis fiu zsoltárából olvasva csengő hangon, jól énekel. Ez mentette meg Janikát attól a szégyentől, hogy le nem kergette onnan, sőt mikor lejönnek a templom udvarára, megkérdi hol járt iskolába? Kinek hívják? Janika elmondja, kinek a fia és hogy ő még nem iskolás. Ekkor a rektor megtudakolja tőle: kitől tanult olvasni? Janika felelt rá, hogy ott-hon édes apja volt oktatója.

A kántor erre kezénél fogja a kis gyermeket, beviszi az iskolába Szabó Károly a híres rektor elébe. E puritán erős karakterű ember nagy tudománya és egyénisége miatt nagy

tiszteletnek örvendett, később czeglédi papesperes volt s Kutsteinben mint fogoly halt meg a forradalomban tanusított hazafias magaviseletéért. A rektor kikérdezi és olvastat vele. Janika folyékonyan olvas elmondja latinul a Miatyánkot és a Credót a két oktató férfiú nagy gyönyörűségére, s elragadtatására.

Ezzel jó híre meg volt állapítva, mikor nem sokára rá 1823-ik év nyarán apja iskolába küldte a jól olvasó s már is olvasottsággal bíró Janikát: a rektor elsőnek tette. A mint lábát betette az iskolába az akkor divó Bell Lancaster-rendszer szerint tanitgatta a gyengébbeket. Ez a teher egész szalontai oskolai pályáján nem ment le a válláról.

Hires diák is volt az első percztől kezdve. A többi altanítók, a városbeliek csodájára jártak. Különösen a latin Miatyánk és Hiszekegy keltett általános feltűnést. A belső emberek nem egy krajezárral jutalmazták jó feleleteit.

Igy hát az iskolázás kitűnő sikerrel folyt, de olvasás vágya is nőttön-nőtt. A mi könyv kezébe került, azt mohón ette. A bibliát kétszer-háromszor elolvasta. Gvadányit, Haller hármas históriáját, Decsi Ozmanographiáját mohó vágygal át meg át böngészte. Könyvekért felkutatta az egész várost, elkölesönözte s kedvére gyönyörködött bennök. Az új írókhoz, Kazinczyhoz és iskolája tagjaihoz nem férhetett. Erről a szalontai közönség még nem tudott semmit. A mult század népies iskola írói járták még akkor is és Csokonai. Ezeket olvasgatta Janika is. Azonfelül nagy érdeklődéssel hallgatta a szalontai mondákat hős Győri Jakabról, a hajdújust kereső Bakóról, a kit apja házában is látott s a ki az utolsó királyig menő volt a hajdú szabadságért, atörökfogó Vargáról, Toldiról, a hajdúk vitézségéről. Ezeknek hires dolgait apja beszélgette el neki. Képzeletét még inkább táplálták a kék hegyek alján fürdő délibábos róna történelmi, mondai emlékei. A Gyilkos rét, a hol a törökség Győry cselétől ezrével fúlt a lápokba. A Testha-

lom, a hová a csatában elhulltakat temették. A Szigettó, maga a komor, tetőtlen csonkatorony, mind meg annyi emlék a multból, mind foglalkoztatta a kis tanuló fejlődő lelkét. Szalontának határa változatosabb rónaság az alföld egyéb pusztáinál. Erdélyi, biharbéli hegyek odakéklenek a nagy rónaságra, a melynek változatosságot kölcsönöz sűrű erdő, kisebb liget, a rohanó Kőrös a rengeteg szikes legelő s kövér búzavetés. A népelet is tarkább, a sok viszontagságtól érdekesebb, egyuttal régies szokásokban bővelkedőbb, mint másutt az Alföldön.

E hatások mindvégig megmaradtak Arany lelkén. Az uj népies s régi nyelv művészi uj veretű vegyülete az ő költői nyelve, a mondák nevelték epikus költővé.

Igy aztán már II-od éves grammaticista korában*) nem ismert nagyobb embert a versirónál, a könyvesinálónál. Ebből az időből maradt fenn egy versezet, a mit hajdani kedves praeceptor ura tiszteletes és tudós Dévai Bálint már akkor árpádi, később tárkányi rektor nevénapjára irt le, vagy tulajdonképen rá alkalmazott. Hogy nem maga szerezte, világos onnan, hogy a vers élénk reminiscencia Gyöngyösi Murányi Vénusa III-ik énekének 136-ik versszakára, ő pedig az egész Vénust csak 1847-ben olvasta.

Különben iskolai pályájának első része zajtalanul, csendesesen folyt le. Szorgalmasan feljárt, a tárgyakat könnyen és lelkiismeretesen tanulgatta. A mi kis szabadideje volt, azt többnyire otthon öreg szülei csöndes hajlékában töltötte. Segített kis gazdálkodásokban, vagy otthon olvasgatott. A tanulók zajos játékában is nagy ritkán vett részt. Ebbeli tapasztalatlanságának aztán áldozata is lett.

Meg ösmerkedett egy városi iskolatársával, a ki ravasz, fufangos gonosz csont lehetett. Elcsalta többször a toronyba harangozni, a mi Jánosunknak szerfölött tetszett. A toronyból lejövet egy

*) A mostani II. gimn. osztály.

nyitott ablakot fedezett fel, a honnan a templom karzatára lehetett mászni. Téli idő volt, de hogy könnyebben mászkálhassanak, csizmájokat még a toronyban levetették. Janika aztán a magáét a karzat egyik padjára tette. Pista ekkor álnok hirtelenséggel a templomba dobta. A karzat csukva volt, onnan a templomba nem lehetett bejutni. Jani sirt-ritt, hogy megy a hóban mezit-láb haza, aztán meg, hogy számol majd otthon a csizmáról. Ekkor a csalárd fiú azt a tanácsot adta neki, hogy a templom ablakának hat szög-letü ólomkeretét feszegesse le s a nyíláson benyul-va az ablakot kinyithatja s az ablakon bemászva csizmáját kihozhatja. Arany úgy cselekedett. Ekkor a fiú rárohant: „Feltörted a templomot, ha feladlak vagy kerékbe törnek, vagy eklézsiát kell követned.” Az istenes fiúcska elborzadt s félel-mében minden iskolai csemegéjét neki ígérte, csak hallgasson. A mi szőlőt, almát, aszalt-szil-vát kapott ezentúl az iskolába, azt mind e jó madár lakta föl.

Egyéb ilyen balesetéről nem igen tud a krónika. Legfeljebb egy kis makacskodásáról van emlékezet. Egyszer édesapja valamiért megpiron-gatta, sőt talán az is megesett, hogy valakit megverték. Mire ő nagy elkeseredéssel világga bujdosott. El is jutott a szalontai homokgödrökig. Estére azonban szerencsesen hazaéhezett.

Mikor a második grammatista osztályt bevé-gezte, a rektor az év végén kijelentette, hogy a Márton-féle német grammatikát minden legénynek meg kell venni, mert a jövő iskolai évben a né-met nyelvet is tanulni fogják. A grammatika ára négy ezüst huszas volt. Nem nagy összeg, de Ara-nyéknál igen számot tevő, úgy hogy a kis fiu ag-gódva említette szülei előtt a rek-tori parancsot. Apja megígérte neki, hogy a bor árából a 4 huszast kiszakítja és a könyvet neki megveszi. Janika aggódva gondolt rá: De mikor lesz még a bor leszürve?! Épen ekkor Győrös községében egy Nadányi nevű földes ur halt meg. A temetésre kivitték a szalontai pár-

tikula énekkarát, a melynek egyik jó hangu tagja Arany volt. Jani addig nem volt Szalontán kívül sehol se. Kicsinyléssel nézte az oláh falut, szalontai viskóknál is hitványabb gunyhóit, festett kis templomát, apró tornyát, kis harangjait, a melyeknél odahaza egy-egy kolomp is külömb. De azért meg nem állhatták, hogy meg ne rángassák csodálatosan földig érő kötelét. Szólások szintén bizonyosan nem elégítette ki őket.

Annál nagyobb úri mód várta őket este a halottas házban. A cseléd szobában terítettek fel nekik vacsorára, még pedig uri pompával. Olyan porcellán edényekben és ezüst evő eszközökkel, a milyeneket ők soha se láttak. De rövid ideig tartott a nagy pompa. Alig kezdtek az evéshez. a szakácsné mérgesen berohan, elkapkodja előlük az ezüstöt és fakanalakat hoz helyettök. Persze az a csere az ő jó étvágyokat egy cseppet sem csökkentette. Ennél a rövid ideig tartó pompánál még nagyobb jelentőségű volt, hogy a kapott pénzből minden énekesnek, úgy Aranynak is 2 huszas jutott. Meg volt hát a Márton grammatika árának fele, a mit apja két huszassal kipótolvá még a szünidőben megvette a könyvet, s olvasgathatott belőle. Mikor felmentek az iskolába, már olvasni jól tudott, és egy kicsit a szabályokból is.

Különben a temetésre járást jótéteménynek nézték abban az időben, a mi bizonyosan az is volt, kivált ha mennél ritkábban akadt olyan halott, mint Hóvar Csotó Gyuri czigánykovács, a kinek temetésénél Janika is fujta a discantot. Mikor a czigányok közeledni látták a kántort a hét éneklő gyerekekkel, iszonyu fájdalmokban hajokat tépték és rettenetes sikoltozásban törtek ki, ordítva nagy veszteségöket. A temetés végén ők heten 5 krajczárt kaptak, a min csak úgy tudtak megosztani, hogy Arany és egy másik szerényebb társa semmit sem kapott. De Aranyt ez a gyászos temetés végkép nem szomorította el, s egy versben emlékezett meg Hóvar czigányról, a mely szól ekképpen :

E sirhalom fedí Hóvar Csató Gyurit,
Végsőt fujt szuflája, lett azután murit,

(A következő versekre tanulótársa Megyeri Ferencz már nem emlékezett, csak a tartalmát tudja, hogy az összes kovács szerszámok gazdájok halálán üvölteni, recsegni, sivítani kezdtek. Azután így folyt a vers :)

Mert oda gazdájok, nem tér többé vissza :
A pálinkát tőle a föld pora issza.
Oda se hederit a feltámadásra,
A hívó angyalok nagy harsonájára.
De ha sugják neki : „itt a szalmás üveg“
Tüstént azt feleli : köszöntse rám kelmed !

Még egy nevezetes temetése volt 1831. táján a traktuális főgondnoknál G e s z t e n. Tisza Lajos kis lányát a miniszterelnök testvérét temette a szalontai énekkar. Ekkor énekelték Arany egyik versét is, a mire iskolatársa Pápai Ferencz jól emlékezvén, megmaradt. Közöséges jó rimű halotti vers, semmiképpen sem versenyezhetik a cigány gyászverssel, a melynek végső fordulata szatyrikus éllel csattan.

Különben, mint tanulótársai mondják, ilyenforma versei halomra gyűltek. A verselés annál nagyobb kedvvel ment, mert egyik tanítója szintén nagy mester volt a Rim Kovács-féle (Kovács József öngyilkos pátkai tanítót nevezték el így) ékes versek gyártásában, a hol öt szótag is egyezett a sor végén, a mi persze kegyetlen erőlködéssel ment. Nem volt az különben kárára a kis poétának, mert a vers technikáját már jókor megtanulta. Arany később, ha a compositióval tisztába jött, a mi nála mindég fődolog volt, bámulatos nyelv ismeretével, a mely a régi és új nyelvre egyformán kiterjedt, könnyen költött, vagy barátainak irt verseit még könnyebben rögtönözte.

A temetéseken kívül Janika mint jó diák még a transparentes tisztelgéseknél is a főszerepet játszotta. Nagy divatban volt az akkor Szalonlán, míg a szűk markú maecenasok körülmetsett iv papiroson kapták a köszöntő verset, az előkelő világnak már transparent kellett. Egyszer egy ott állomásozó főtiszt nevenapját tartotta.

Ez alkalommal olyan transparentet készítettek, mint egy pofonütött generális kalap. Janika a fejébe húzott egy báránybőr sapkát, a melynek tetejében egy égő gyertya világított, erre borították a papiros generális kalapot, a melynek oldalán vörös betűkkel ott lángolt a házi úr neve, a hátulsó oldalán pedig! „Éljen sokáig.“ Mig a köszöntő verset énekelték, Janika szemben állt a közönséggel, a mely a megtisztelt uri ember nevében gyönyörködött, mikor az ének bevégeződött, elmésen megfordult, hogy a szives, jó kívánságot is mindenki meglássa.

Mindennél a sok dicsőségnél Szatmári István tanulótársa későbbi 48/49-iki honvédfőhadnagy csak azt irigyelte Janitól, hogy szép oroszlanokat tudott rajzolni. Pedig akkor a szalontai iskolában fekete táblán, krétán és egy nyullábon kívül egyéb rajzeszköz nem volt. Bizonyosan valamelyik nemesi czimerről leste le az eleven eszű fiu az oroszánt.

Ily események közt folyt le az iskolázás folytonos tanítgatás és tanulás között. A szalontai iskolának, mint általában az akkori gimnáziumot pótló pártikuláknak egy tanára úgy nevezett rektora volt, a fiu elemi iskolákat pedig V. és VI. osztálybéli jobb poéták és rethorok tanították. A rektor mellett legfeljebb még egy corrector volt, ki az elemi iskolák altanítóira ügyelt és a grammatistákat (I. II. gimnázium osztály) tanítgatta. A syntaxisták (III—IV. osztály) a poéták (V. osztály) a rethorok (VI. osztály) tanítása a rektorra volt bízva, a ki rendesen a debreczeni kollegiom végzett diákjai közül került ki. A particulából mentek a fiúk, a ki pap, tanár vagy jogász akart lenni, a hat évi felsőbb tanfolyamra a collegiumokba. Onnan a reformátusok kiválóbb tanulói külföldre mentek, vagy ha szegényebbek voltak három éves rektóriákra, a milyen a szalontai is volt, hogy egy kis pénzt szerezvén külföldi egyetemet látogathassanak.

Világos, hogy ilyen rendszer mellett a rektor a legnagyobb szorgalommal sem tanithatta az

összes osztályokat egy maga. Segítségére voltak a jobb diákok, a kik gyengébbeket correpetálták. Arany igen jó előkészülettel jöven föl az iskolába, kezdettől fogva tanuló és tanító volt egy személyben. Maga emlegette többször hajlott korában, hogy tanítva tanult a legtöbbet, korán megszokva azt, hogy magára maradt tanulmányaiban, iskoláit is hamar abban hagyta, művészetig vitte a magántanulást, iskolázása hiányosságát tökéletesen pótolni tudta. Szélesebb körű nyelvismerete és tudománya volt, mintha az akkori bel és külföldi iskolai tanfolyamot elvégezte volna.

Az elemi tanítók az úgy nevezett praeceptorok között, a kik magok is poéták és rethorok, tehát tanulók voltak, kedves tanítója volt Dévai Bálint kinek csaknem tudta elfelejteni azokat a drága ajándékokat, melyekkel dajkálkodott vele, mint édes anyja az ő gyermekével. Első rektora a gimnáziumban 1829-ig syntaxista koráig Szabó József, a későbbi geszti pap volt, a kivel Geszten még találkozunk. Szabó szalontai fi volt. Egyáltalján nem sokat törődött iskolájával. Vig és könyelmű, természetlőtlen eszes, de csavargó ember lévén inkább a társas életben szerepelt tréfás csinyeivel, vagy kopó vadászatra ment, s az iskolát Arany nyakába csapta, s neki rektori és praeceptor teendőket kellett nem egyszer végeznie. Pápai Ferencz iskolatársa beszéli, hogy a helyettes rektor magyarázatából majd többet tanultak, mint az igaziéből.

Ez alkalommal történt, hogy a gyermekek az akkori szokás szerint hónok alatt egy-két darab fával az iskolába gyülekeztek, mert télen ilyen fával fűtötték az iskolát. Pápai és egy másik tanuló társa magyarul beszélgetve léptek át az iskola küszöbén. A szemes Arany — minthogy az iskolában csak latinul volt szabad beszélni — rögtön rájuk kiáltott.

— Non licet hungarice narrare. (Nem szabad magyarul beszélni.)

Pápai erre a fával végigsimitotta Jani avult tépett bundáját s jó darabot elszakított vele.

Az osztály nagy röhögésben tört ki. Erre a

szelid Arany is nagy méregre gerjed és sértett önérzetében hirtelenséggel latinra fordított egy magyar káromkodást.

— Cancer edat te! (Egyen meg f . . . !)

A lármára bejön a rektor, s kérdi mi történik itt. Arany hűségesen bele kezd, persze latinul

— Iste Franciscus Pápai laceravit meum meum — izé!

A bunda nevét nem tudta latinul. Az izé szóval segített magán. A rektor is elnevette magát, a tanulók szívesen követték példáját. De ő se mondta a meg a bunda latin nevét. Azonban látva, hogy a bunda már úgy is utolsó napjait élte, Pápaít nem bünteti meg, de kis praeceptorát szobájába hívja s egy ócska téli felöltőjével megajándékozta. A kis termetű rektor ruhája a körülményekhez képes elég jól illet a kis praeceptorra is. Így azután nem teljesült a tanuló társak jövődölése, a mely szerint Jani még a debreczeni kollegiumot is e bundában járja ki. Szabó Antal volt második rektora a későbbi ottományi lelkipásztor szorgalmas tanító, szelid jó ember. Ennek utolsó szüretjén Arany nevezetes szerepet játszott.

A rektornak egy nyilas szöllőt is adott az egyház. Szüretkor rendesen a tanulók szedték le a szöllőt. Ez alkalommal délig bevégezték a szedést, mikor a fiúk közé vetődik a vén muzsikus Szilágyi egy társával; kettőjüknek szeme csak három, hegedűjükön is három hur volt. Az öreg muzsikús csupa régi nótákat próbálgatott hegedűjén, az ujakat már mind elfelejtette. A dévaj diáksereg elakarta kergetni. De Jani, a ki a guitárt is már pengetni kezdte, érdeklődött a régi zenedarabok iránt, nem engedte a vén czigányt. Pohárral kezében elmondta, hogy pusztulnak a régi erkölcsök, szokások, nóták, ujakon kap már a világ . . . Végül az öregot megölelte. A lelkesedett fiuk erre a szüleiktől küldött élelemmel, borral erősen megvendégelték a vén czigányt, a ki nek talán utolsó jó napja volt ez. A diákok magok is többet ittak a kelletténél Aranynyal együtt;

ez volt szalontai diák pályájának egyetlen kirugása a hámból.

A jó, mély érzésű fiu aggódva, szomorúsággal látta szülei szegénységét, a kik kevés könyveinek megvételét is csak nagy ügygyel bajjal tudták teljesíteni, azért még 1831-ben, mikor a II-od évi syntaxis végén járt, teljes joggal folyamodott Balogh Péter esperes-lelkészhez a vakanciában levő praeceptorság iránt. Folyamodványában elmondja, hogy szülei nyolcz esztendő óta őt gondosan taníttatni igyekeztek, de előre-gedvén, elszegényedvén, édes atyja elvilágtalanodván, a további taníttatást nem teljesíthetik.

A praeceptorságot elnyervén, szüleitől az iskolába költözött, a hol a többi altanítókkal együtt lakott. Evvel az élet rögs pályájára lépett. Ed-dig is mint jó tanulónak 5—6 fiut ki kellett kér-dezgetnie, de most már tanuló, tanító volt egy személyben kis fizetéséből megélnie takarékoskodnia kellett, hogy debreczeni iskolázására egy kis tő-két gyűjthessen.

1795-ben kiadott a szalontai iskolai törvény szerint Bell Lancaster rendszer alapján, a melyet minden kálvinista iskola követett, minden prae-ceptornak kötelessége volt harangozás idején mint soros harangozónak a toronyban megjelenni és egy negyed óráig harangozni. A templomnak és kerítésének ajtaját ő nyitotta fel, ő csukta be az isteni tisztelet után, lelkére kötötték a szabályok azt is, hogy jól megnézzze a praeceptor, nem zár-o be valakit vagy valamit. Minden énekszós vagy predikációs halottnál egy praeceptornak jelen kellett lennie, sőt ha a temetés pompája meg-követelte, még többnek is.

A praeceptor járhatott lakodalmakba, név-napot köszönhetett, a hol illendő, tisztességes sze-mérmetes verseket mondhatott, sőt ez kötelessége is volt. Kötelessége volt még az is, hogy az ado-mányokkal, a mely kásás tüdös hurkából, egy kis peccsenyéből vagy egy néhány kongó pénzből állott megelégedjék, jó néven vegye és megköszönje.

Ennek a tetejébe jött az elemi iskolák tani-

tása. A fizetés? Ez sor szerint sok, de értékre vajmi kevés. Ingyenes lakás az iskola szobájában a többi praeceptorokkal együtt. Fa annyi, a mi a tanulóktól hozott fából az iskola fűtésétől megmaradt. Evvel fűtötték a praeceptorok szobáját. Elelme az úgy nevezett kókvia, a házior szerint való főzés. Tengeri szedés idején minden gyerek után négy cső tengeri. Tavasszal minden gyerek hozott két tojást, nyáron két csirkét. A praeceptorok részére a templomajtóban adakozás végett ki volt téve a persely, azonfelül a temetéseken, lakodalmokon, névnapki köszöntőkből is bejött egy néhány garas, a min a praeceptorok egyformán osztoztak, így évi pénzbeli jövedelmét, 25—30 váltó forintra lehet tenni. E közös jövedelmen félékenként osztoztak. Ősszel egy kis búzát is szedtek részökre, a miből szintén 4—5 köböl jutott egynek-egynek. Megtörtént az is, hogy egy-egy módosabb gazda a csirkét, csőtengerit talléron váltotta meg a praeceptor elébe járó fiu kedvéért, hanem nagyon ritkán!

Ilyen volt a kis új praeceptor helyzete az iskolában, a mely első szegelyház volt a nemes város hivatalos helyiségétől. Az iskola előtt volt erős kőfal kerítéssel a templom, a kerítés és az iskola közt levő téren a kaloda és a deres. Ott kapták le a hibát tevőket az öt körméről s keserves jajgatások behallatszott az iskolába a praeceptorokhoz vagy kalodába tették az apró tolvajokat, nyakukon a lopott libával vagy egyéb apró jószággal. A rektori szoba gyűlőhelye volt a város értelmesebb embereinek. Ott beszélgettek, vitatkoztak a szalontai kis világ minden ujságáról. Mindennek a szele elhatott Aranyig is, a ki különben olyan híres tanuló, mint a milyen nagy kis poéta volt. Verseit még a vidékre is elküldözték a rektorok. Hire eljutott a traktuális főgondnokhoz Tisza Lajoshoz is, ő is tudott apró verseiről.

Az utolsó 1832/33. évben rektora Kovács Pál a későbbi debreczeni tanár volt, a ki lelkiismeretes tanító levén irodalmilag is sokat tanult tőle. Kovács nem mindennapi tehetség volt, klaszikus la-

tinsággal beszélt. Petőfi összes költeményeit latinra fordította. Arany klaszikus műveltségének alapját ő vetette meg, könyveket is adván neki olvasásra.

Két esztendeig praeceptoroskodott a szalon-tai iskolában, végig járván ez alatt a poetai és rethori osztályokat. Tanulása és tanítása úgy ment, hogy a rektortól naponként 3 órát kapott, reggel, délben, este; egyébkor a saját kis tanítványaival foglalkozott. A maga mivelésére csak a kora reggeli vagy esti órákban szakíthatott időt. Egy szobában többed magával lakva, sokszor beszélgetéskéntől olvasni sem tudott. A késő éjszakából lopott rá időt, hogy tudásvágyát kielégíthesse.

A kis tanító oly buzgósággal látott hivatalához, hogy a tanítás rendszerének javításán is törte fejét. Az alig 15 éves fiu szakított az addig szokásos *a b c* tanítás móddal, s a hangoztató s írva olvasó módszer szerint tanított, melynek előnyét tanítgatás közben vette észre. Oly újítás, a mi csak a legújabb időben terjedt el általánosan.

Hogy az ilyen szegényes iskola mily fontos szerepet töltött be minden rendszerbeli gyarlóságai mellett, arra legkiáltóbb Arany János és édes apja. Az öreg pór ember a latin nyelv némi ismerete mellett mennyi irodalmi hajlandóságot vitt magával az iskolából ez életbe. Leginkább Kovács rektor könyvtárából Janika is Virgiliust, Horatiust, Ovidiust nem csak örömmel tanulta, hanem az iskolában nem olvasott részeket is át meg meg átvette. Olvasta azonfelől Justiniust, Curtiust, Livius néhány könyvét, Eutropiust, Svetoniust, askot Buchananus latin verseit, sőt a tanítás akkori rendje szerint maga is irogatott latin verseket, így erősen gyarapodott a latin nyelvben. A népies iskola műveit Csokonaival együtt majdnem teljesen megismerte, kezébe jutott egy Aurora és Péczely Lantja is. De az a költői nyelv, a mit ott olvasott, csak elijesztette az ő népies eszejárását.

Olyan ismeret ez, hogy Arany verselésre való tehetségét nem tekintve— ritka, mostani VI. osztályt

végzett tanuló vallhat annyit a magáénak. Ha még hozzávesszük, hogy a szalontaiak közül kevés olyan ember akadt, a ki legalább olvasni ne tudott volna, míg az értelmes parasztemberek között nem egy volt olyan, a ki az előkelőbb vendégeket latin nyelven üdvözölni képes volt, valóban csak elismeréssel lehetünk ez iskola iránt, a mely a maga szegényes eszközeivel ilyen eredményt el tudott érni.

Ez az iskola adta Aranyt a magyar nemzetnek. Ez iskola nélkül Arany János legfeljebb rigmusos nótafa vagy olyan kedélyes rögtönzővé vált volna, a melyet nagy apja házában látott Juhász Mihály dinnyecsősz személyében.

Arany a praeceptorságot azért fogadta el első sorban, hogy szegény szülein, a kik könyvre, ruhára való szerény költségeit is alig tudták fedezni, segítsen. De meg azt is remélte, hogy takarékossgal félre tehet valamicskét kollégiomi tanuló pályájára. De abból a kicsi fizetésből a sovány coquia mellett vékonyan maradt a kollégiomi élésre. A két öreg sopánkodva, aggódva ült össze jó nénjével Jámbornéval, hogy mi lesz már a „Jani fiúkkal“ Debreczenben. Iparkodtak is volna is egy néhány forintot szerezni neki, de János váltig bizonyitgatta, hogy annyi pénze van, a miből akár egy fél évig is meg tud élni.

Bevégezte a rethorikai osztályt 1833-ik év szeptember havában. Debreczenbe november elején ment, mert akkor kezdődött a tanítás ideje.

Egy kisebb fenyőfa láda, ládafiával volt minden terhe. A ládában több könyv, mint ruha s egy ócska gitár, zsebében 40 váltó forint, a preceptorságból megtakarított summa. Nehéz szivvel vett bucsút szüleitől, szülőhazájától, kétséges szivvel látta szekeréről a debreczeni homokot, a várost nagy veres tornyával és iskolájával. Neki kétszeresen keserves volt a megválás, hazulról alig volt tovább a szomszédfaluknál; s most egyszerre egy kaszárnya diák közé cseppent, a félénk tartózkodó fiu, a hol olyan idegennek érezte magát.

A debreczeni diák.

Ott ül szerényen a „bagoly“ terembe,
Halvány sovány alakját hosszú tóga,
— Mint gyászlobogó a nyelét — fedi.

Az akkori rend szerint Arany subscribált az iskolai törvényeknek, felfogadván erősen, hogy nekik teljesen aláveti magát, megtartja minden időben. Ekkor lett tulajdonképen első éves diák, philosophus tudniillik, kollégiumi nyelven bagoly diák. Szerényen elfoglalhatta helyét az első évesek tantermében, a mely a kollégium homlokának legtetejében volt, s Bagoly fellegvárnak hívaték.

A református kollégiumok az angol bennlakó rendszert követik, csak hogy sokkal szegényesebb másolatban. Angliában tudományos pályára csak a gazdagabb családok sarjai mennek, a kiknek kényelmes ellátásáról megfelelő díjért a tanintézetek gondoskodnak, a szegény fiúk részére pedig alapítványok vannak. A debreczeni collegiumi rendszer alkalmazkodik a szegény tanuló ifjúsághoz. Bentrakást ad majdnem ingyen, de egy szobába 8—9 tanulót zsúfol össze, fát is ad, de csak félölet, a közös étkezés jótéteménye csak kísérlatképen fel-felbukkan, aztán abban marad.

Ilyen diák kaszárnyába került Arany János, a hol az alsóbb iskolásokkal ez időben 1417 diák taposta a kollégium udvarát. Lakása a többi nagy diákokkal egy ódon egy emeletes épületben volt, a melynek helyén a mostani belső udvari diák-lakások vannak. Az épület még Beth-

len Gábor idejében készült, nemcsak sötét, de nedves, salétromos volt. Itt lakik a tógátus diák, a ki fekete reverenda forma hosszú öltönyt, tógát visel, s az említett jótéteményben részesül, azonfelül énekel a temetéseken, a miből egy néhány garast lát, s joga van a legáczióra, de ebből az első éves „bagolynak“ már nem jut, mert sok az érdemesebb vénebb diák, a ki előtte választ. A tógátus ezenfelül bibliát olvas a templomokban, ha szükség van rá, imádkozik, a nagyobbak predikálnak. Vannak azonban publicus diákok is gazdagabb szülők gyermekei. Ezek kinn laknak, jótéteményre nem számítanak és olyan ruhát viselnek, a milyen nekik tetszik. Ezek csak a három évi philosophai kurzust és az egy évi jogot végzik el, a rá következő két évi theologiai kurzust már nem kötelesek elvégezni. A szegényebb tógátusoknak ez mulhatlan kötelességek, a kiknek így hat évig kell a kollégiumban lakniok. Ezután két három évi rektóriát kaptak, a melynek elvégzése után külföldi egyetemek látogatására mehettek azzal a kis pénzzel, a mit rektorságuk idején megtakaríthattak.

Ez a pálya nyílt volna meg Arany előtt is, de megtört nagy szegénységén. Megtakarított néhány forintja csak éppen arra volt elegendő, hogy tógát vegyen rajta, a mely halvány sovány alakján úgy lebeg, mint gyászlobogó-nyelén. A tudományszomj meg lett volna benne, de a sanyarú inség megtörte testét és lelkét. Még a legszegényebb sorsú diák is többet kaphatott hazulról, mint ő, a kinek, ha öreg szülei és jó testvére küldtek is egy néhány forintot, az mind nagyon kevés volt nyomorusága enyhítésére. Csak úgy számíthatott volna nagyobb segítségre, ha öreg szülei a kis házat a fejökre felett, vagy a földet adják el szájokból. Erre még csak nem is gondolhatott a gyengéd szívű fiú. Ereje megtört, tanulása gyengébben ment, mint rendesen, s hogy további tanulására egy kis költséget szerezzen, a főiskola szenioránál, Tóth Mihálynál, a ki

később ott theologiai tanár lett, praeceptorságra jelentkezett.

A szeniori könyvben 1834. márczius 18-áról Arany János latinul írja be: „Arany János 17 éves, helvét hitvallásu, magyar, szalontai bihari származás, el vagyok bocsátva a kis-ujszállási iskola praeceptorának.“ Fizetett pedig az iskolának kibocsátó levelért pecsédiját 1. p. forintot, a nagyobb rektóriákért 3. p. forint volt a díj.

A félévi vizsgát e tájban adták a tanulók, de Arany a vizsgára nem jelent meg. A mint az iskolai érdemkönyvből látjuk, mint első éves philosophus tanult ásványtant, paedagógiát, német nyelvet, számtant és görög nyelvet. Kalkulusai helyett neve után oda van jegyezve: „Vizsgát nem tett, mert praeceptornak ment el, különben elsőrendű.“

Az új tanító kiviteléről rendesen az eklézsia szokott gondoskodni. Tavasszal szokott a praeceptorság változni, ilyenkor több és több szekér jelent meg a kollégium nyugati kapuja előtt, a mely diákokat szállított a különböző egyházakba. Egy-egy ilyen szekér megjelenése általános feltűnést keltett a kollégiumban, a hosszú kalapos, hosszú szoknyás ifjuság körében. Nagy érdeklődéssel tudakozódtak: kit visznek el megint? Irigykedve nézték a szekeret, rágondolva a szünnapokra, legációra, az édes otthonra. A barátok és céltársak (az egyszobában lakók) vigan sürgöttek-forogtak az újdonsült praeceptor körül, a ki ősi szokás szerint elutazása előtt való estén exitust (borozással egybekötött vacsorát) volt köteles adni.

Az új tanítót a kisujszállási kurátor és Vársárhelyi Dániel segédlelkész vitte Kis-Uj-Szállásra. Arany a kollégiumi nyomoruságnak hátat fordítva igen jókedvű volt. Adomázott és a művelt segédlelkésznek az irodalom egynehány termékét elszavaltta. A 17 éves ifju annyira megnyerte a kurátor és a pap tetszését, hogy ezek erősen dicsérgették az új tanítót, így azután mindenki nagyon szívesen fogadta.

Évi fizetése volt 80 forint váltóban, 72 véka buza, 60 véka árpa, 3 véka kása, 80 font só, 80 font háj, 12 font fagygyú, 30 font szalonna és fél öl tűzifa. Föld négy köblös, a mit maga tartozott munkáltatni.

Tanította pedig Arany az alsó nemzeti iskolát, az első elemi osztályt. Vizsgát kétszer adott, márczius és szeptember végén. A kis-uj-szállási ez évi iskola könyvbe Arany János sajátkezűleg beírta, a mit kis tanítványaival elvégeztetett. Így Benedek Mihály debreczeni püspök híres tankönyvének első öt szakaszát, 55 zsoltárt, iskolai könyörgéseket, és egynehány állatot ösmertetett, megtanította a római és arabs számokat, írást és olvasást, s fejből számoltatott velök. Volt 59 tanítványa, kik közül még vagy 17-en élnek. Él még egy tanító társa, a 84 éves Makai Bálint is.

A szerény, tartózkodó ifjú, a ki kötelességét lelkiismeretes pontossággal végezte, előljárói és annak a kis körnek, amelyben forgott, szeretetét teljesen megnyerte. Dorka Ilyés az egyik pap, különben is szívesen foglalkozott iskolai ügyekkel s abban az időben kiváló paedagogus hírében állott, szintén jó indulattal volt iránta, iskolái folytatására buzdította. Rektorja Török Pál a későbbi pesti superintendens irodalmi hajlamait ismerte fel, könyvtára nyitva állott előtte. Arany, a mennyire hivatala engedte, éjjel-nappal olvasott. Itt leginkább az új költői iskolához tartozó írókat forgatta, a kiknek stilusát hidegen bámulta. Népies fordulatokkal, teljes nyelve semmiképen sem tudott hozzá szokni ahhoz a pathoshoz, rethorikához, a mely műveiket jellemezte. Saját irodalmi próbálgatásait e művekkel elítélve látta, különben is csekély önbizalma megingott miattok. Az új nyelven, nem tudott már, a régin, mint paraszt nyelven nem mert írni. Inkább olvasott hát, a németek közül Schillert eredetiben s Vergilius egy pár énekét lefordította. Ezt azonban Szalontán összehépte. Tanult egy deák-franczia nyelvtanból is, megkezdvén a nyelv elemeit.

Ily ismeretekkel így megrakodva a pap és

rektortól jóbizonyítvánnyal, de sovány erszénnyel 1835-ik év április elsején Debreczenbe jó újra, hogy tanulmányait az első éven ott folytassa, a hol elhagyta. Tanulta ugyanazokat a tudományokat, mint a téli félévben, kivéve, hogy nyárra az ásványtan helyett növénytant tanított Kerekes Ferencz, az a nagytestű és nagytudományu professor. A nevelés tanból oktattatta a lassu beszédű, tulságosan szőke Zákány József, vagy a mint tréfásan a diákok mondani szokták, a penna csinálás mesterségére oktatja a „baglyokat.“ Mert Zákány ezt is megmutogatta óráin. Különben hasznos tudomány vala ez abban az időben, mert a tanító kötelessége volt az apró fiúknak a lúdtollból pennát faragni. Ha ezt meg nem cselekedte az oskolamester, az írás tanítása megakadt. Zákány bevezetésül a külső illendőség tudományát is tanította. Az előljáróság ugyanis zokon vette, hogy a debreczeni diákokra erősen panaszkodtak nyereségök miatt ezért Zákány József tudományával kívánta őket palléroztatni. Görögöt és számtant az első éveseknek lector vagy praeses ranggal egy esküdt diák tanított, Farkas Sándor nevű eleven eszü ifjú ember, a ki mint debreczeni városi hivalalnok fiatalon halt meg.

Ennyi tudományt kellett bevenni a „novitius diákoknak,“ a kik Arany idejében zsúfolva ülték meg termöket, lévén 130-an. Nem csoda hát, hogy a tanuló egyénisége elveszett a nagy tömegben, hogy a szigorú Kerekes professor óráján is megtörtént, hogy a mutogatott ásvány darab, a melynek sorra kellett járni a diákok kezén, dévajsból megrekedt valamelyik padban s helyette egy darab brúgó (kollégiumi barna czipó) vándorolt kézről-kézre. A mathesis és physika nagytudományu professzorát, Sárvári Pált, a ki a kört, — a latinnyelvű előadáshoz lévén szokva — így magyarázta: lefektetem a curva lineát (görbe vonalat) és plajbászom a középre vágom, meg lesz a kör, hangos hahotával vagy bögéssel fogadta. Mikor az öreg úr összeszidva a philosophusokat, ott hagyta őket. Az öreg úr külsejében, szoká-

saiban sok öntudatlan komikum volt. Szűrét húsz évig is elhordta s egyik szárnyát a sárban lógatta le. Beszéd közben szájából a nyál szerte feresgett. Valami sajátságos orrhangon beszélt. A szelidlelkű Arany csendes megbotránkozással látta és hallgatta az ily csinyeket s iparkodott kötelességéhez hiven a tudományokból mennél többet elsajátítani, de belsőleg mindég elégedetlen és unott kedélyű volt. A tanárok közül mindenestre a legnagyobb hatással volt rá Péczeli József, a ki a második éven Horatiust s az Ujkort magyarázta. Ez a szikár, sárga ember a legkiválóbb egyéniség volt a kollégiumban. Egyenes tartása, merev, sárga arcza miatt viasz-katonának hívták. Magyarázata eleven és folyton érdekes, tanulságos volt.

Most már nem nyomorgott úgy, mint a mult esztendőben. A jó kisujszállási bizonyítványok valamennyire felé fordíták a tanárok figyelmét. Erdélyi József a szentírás magyarázata és a napkeleti nyelvek közönséges és rendes professzora kis leányának, Rózának órákat adott. A kis leány később Kovács János ügyvéd, a híres, gazdag, tánczos Kovács fiának felesége lett. Arany a tanárnál ebédelt, a mi rá nézve nagy jótétemény volt. Így nyugodtabban feküldhetett neki a tanulásnak. De bár az elsőrendűek közül a jelesek közé emelkedett, sok dolog bántotta. Rövidlátó lévén, a számtani feladatokból a táblán semmit sem látott, az algebra lényegét meg nem értve, a száraz képletek csak elrettentették. A görög nyelv elemeit már előbb magánszorgalommal elsajátította, az iskolai tanítás grammatikai része csak untatta, inkább az egész munkának szelleme, költőiségével szeretett volna foglalkozni, a mely megkapta. Az ásványtanból, növénytanból, a növények neveinek száraz előadása untatta, a természetben magában szeretett volna gyönyörködni. De ott messzire alig lát. Mások lelki életét is az arczvonásain vizsgálná a lélek, a szenvedély játékait szeretné megfigyelni, de a szem megtagadja a szolgálatot és saját lelkébe kell mélyed-

nie. A tanárok zord szigorúsága, mely Debreczenben hagyományos annyira, hogy a diákok egyes tanárokkal még az utcán sem szívesen találkoznak s ijedt kedvetlenséggel ugranak be a mellékutczákba előlük, elkedveleniti. Egyes tanárok gyengeségével szemben ez a másik véglet. Mind ez az ő végtelen érzékeny s akkor különösen nyugtalan lelkét izgatta, elégedetlenné tette. Taposó malom volt neki az iskola egyhangúsága.

Egy-egy új könyv, a mihez hozzá tudott jutni, tette változatosabbá életét s foglalkoztatta nagy kedvvel, örömmel. Egy francia szövegen, a mely még csak a harmadévesek tárgya, vágta át magát, lassan-lassan találgatva értelmét a mondatoknak úgy, hogy ebben is derekasan haladni kezdett a Kisujszálláson megkezdett ösvényen. Egy-egy könyvvel, ha szótár, vagy verses is volt, egész nap elcsatangolt a Nagy-Erdőn olvasgatva, kökényt, vaczkot szedegetve ebédül. Kijárogatott oda télen is gyér köpenyében a fél ölfa végett, a mennyi minden cetusra esett s a mit a diákoknak kellett onnan beszállítani. A vágásban, a hol a favágók fejszéje csattogott, kis szalonnáját piritgatva felejtí a hideget s hallgatja, hogy dől ágyúzva a fagyos tölgy. A hideg cetusokban aztán egy-egy orzott bitang palló is bekerül s a meleg köré gyülekezve közös erővel, pénzzel kegyetlen karczost hoznak a lakótársak, a mitől megnyílik a jókedv és ömlik a dal a fiatal könnyüvérű keblekből. A tanyázó vidám fiúk danájában ő is jókedvűen belevág átható diszkantjával.

Majd ismét egy rossz alabástrom sótartóból bicsakjával próbálja kivájni rajta Csokonai Vitéz fejét. Ferenczy az akkoriban hirre kapott magyar szobrász dicsősége bántja. Folytatja a rajzolgatást is, a miben Szalontán is nagy öröme telt s macskaszőrből ecsetet szerkesztve a festéshez is hozzá lát. Jó hallása izgatta zeneismereteit tökéletesíteni, a hangjegyeket megtanúlva, szorgalmasan pöngette gitárját.

Ezek szerzik meg neki a változatosság gyö-

nyörüségét, a komor, szürke egyhanguságban. Sóvárog valami cél felé, de nem tudja se módját, se útját lelteni, de azt se tudja tulajdonképpen, hogy mi volna neki való. Csak azt érzi, hogy a kollégiumban nyugalma nincsen.

Még lakótársai is terhére kezdenek lenni, bántja, hogy nem olvasgathat s nem tanulgathat, a mikor kedve jön rá, beszélgetésöktől. Így aztán kénytelen a késő éjszakából szakítani időt, hogy könyveibe mélyedhessen. E miatt a kollégium egyik főfelügyelője contrascriba, jegyzőkönyvébe kerül, hogy reggeli 6 órán túl ágyban találtatott. Ebben a jegyzőkönyvben fel van jegyezve Joanes A. sero surrexit, monitus est. (A. J. későn kelt fel, megintődött.)

Az első évet különben jeles eredménnyel végzi be. A botanikából 15, a paedagógiából 17, a németnyelvből 18, a geometriából 23, a görög nyelvből 20-ik, általános osztályzata 130 közül a 19-ik jeles.

1836-ban a „Vércse“ diák korában már nem tud uralkodni nyugtalan véréen. A színészet dicsősége háborgatja. A harminczad-közön levő színház körül fetreng mindég, a mi kis pénze van, színházra költi, ha nincs, boldog, ha a színészek hangját kívülről hallhatja. Most már drámai műveket hajszol s a mit meg tud kapni, azt megtanúlja, eljátsza a női szerepeket éppen oly tűzzel, mint a férfi szerepeket. Tükörből lesi, hogy változik arczán az indulat, van-e elég tekintélyes állása a hősi szerepekhez? Elfelejtí a festészetet, a szobrászatot, a zenét, hisz az mind messze van tőle, Pestig vagy tovább kellene menni érte, hát színész lesz.

Ezt közelebb kapja, képzelete aranyos himet varr arról, a mit ő dicső valóságnak tartott.

De tépelődése sem maradt alva. Eszébe jutottak szülei, a kik nemességök megmentőjét „fiskárist“ vártak belőle, a kikről tudta, hogy az „actort“ a komédiásnál nagyobbra alig becsülik. A túsa sokáig tarthatott, mert 1835-ben augusztusban nyílt meg a színház s Arany csak a jövő

év február havának végén jutott el hozzájuk. A lelkesedés észbeli okokat keres, hogy e pálya előnyösnek tűnjék fel előtte és mások előtt is. Ime Szikszay Mihály a kollegiumból ment a színészethez s mint Réthy hirre, dicsőségre kapott. Pázmán Mihály tanulótársa már köztük van és noha kopott az istenadta, de boldognak érzi magát. Nánássy Gábor senator úr ime már állandó lakóhelyet épített nekik a város költségén, egész irodalom szól róla, a mely a színészet fontosságát fejtegeti s magok a jobb társulatok is azon az úton haladnak, hogy a társadalomban illő helyeket elfoglalják. Mindez azonban nem tudja teljesen megnyugtatni. Tervéről előbb gazdájának Erdélyi Józsefnek szól, a ki különben is gyenge, erélytelen s ő nem tesz ellenvetést. A komoly papi ember talán a tehetség jelét gondolta benne látni, még azzal is megbiztatta, hogy, a míg a társulat Debreczenben lesz, kis leánya oktatását továbbra is rábizza.

Ez tűz volt az olajra. Hogy lángolt még azután, mikor az öreg Sárváry meghallja szándékát s magához hivatván „a vérese” diákot szavaltatta, csengő hangján megénekeltette s lelkesülten meg is áldotta. Erősen mondogatja neki selypes kiejtésével: „Csak Sekszpirt, Sekszpirt domine.” Még ajánló levelet is ad a színész direktorhoz.

Kedves dolog az, hogy így egyeztetni meg diákunk kötelesség tudását és rendszerétét ábrándozásával. Kevélyke és önérzetes bizonyítványára, úgy gondolja, ez a színészetnél is majd egyengeti útját. Kiveszi, aláíratja minden professzorával, a kik fejöket csóválva hallják szándékát.

1836-iki érdemkönyvbe be is van jegyezve: ante examen publicum discessit, ceterum eminens. (A nyilvános vizsga előtt távozott, különben eminens.) Minthogy már márczius harmadikán neve a színlapon volt, februárban hagyta oda a kollégiumot bú nélkül, az ifjuság rózsás reményével.

Vándorszínész.

Nem oly szép, sejti, mint kívül az élet:
Erdő, terem, kuliszák, kordinák,
Mind lécz, papir, vászon, kötél fonák.

Debreczen akkoriban egyik főhelye volt a színészetnek. Nem is volt Magyarországon város, a mely oly állandó és régi színészettel dicsekedhetett volna, mint a puritán Kálvinista Róma. Már 1798-ban rendes társulat játszott Debreczenben. Az erdélyi színtársulat mindég itt ütötte fel tanyáját, a mikor Kolozsváron az áldozatkészség meg-megesappant, hogy innen újra Kolozsvárra térjen vissza. Így ment még ez e század elején is. A debreczeniek — mint általában akkor mindenütt — nem csak mulatságnak tekintették a színészetet, hanem mint hatalmas eszközt, „a nyelv megkedvelésére és kipallérozására.“

Innen van, hogy a magyarországi színészet főhelyének Debreczen városának özvegy Károlyi József grófné megyeri színházának összes felszerelését oda ajándékozza. 1814-ben a Károlyi grófok nagy-károlyi magánszínházának összes felszerelése is ide kerülnek. A debreczeni színháznál hatalmas tehetséggé nevelődik Kántorné. Megfordulnak itt László, Fánesy, Egressy Gábor, Réthy, vagy Szikszay Mihály, a nemzeti színészet kitűnőségei. 1835-ben Harmineczados-közön Nánassy Gábor városi tanácsos (a Bolond Istók N. szenátora) a város költségén állandó színházat épít. Széchenyi pedig már 1832-től izgat a pesti állandó színház mellett. A színészet felé fordul az egész ország közvéleménye. Ily körülmények között nem csoda,

hogy a lelkesedő Sárvári megáldotta az ifju Aranyt, Erdélyi pedig legalább nem ellenezte, hogy beálljon közéjük.

Az új színház 1835-ben augusztus elsején nyílt meg. Igazgatói Eder Gy., Csabay P., Fancsy Lajos, László István és Szákfy József voltak s egy évre szerződtték a tagokat. Arany február végén jelentkezvén a direktornál alázatos szerény arczczal, miután egy darabig künn fészkelődve tétovázva kereste a kilincset, jelenté, hogy bizony ő „aktor“ szeretne lenni. A szó helyett inkább eminens bizonyítványától és az ajánló levélről várt hatást. A direktor megkérdezte tőle: tud-e tánczolni vagy dalolni? A táncz nagy követ hengerített Thália ifja jelöltjének szívére, mert ballábszára kissé hosszabb lévén, e miatt járása is imbolygó volt, a tánczra lábát sohasem billenté. A helyett megtanult hősi és egyéb szerepeit emlegette, hanem a dalolást azt már erősíté, hogy tudja. Az igazgató hidegen nézett végig soványsága miatt hosszúnak látszó természetén, a mire Aranyunk rosszat kezdé sejteni és szíve elszorult. Csak Sárvári professzor ajánló levele deríté fel a direktor úr arczát, s bár fölöslegesen, de mégis fölvevé.

Mily boldog lehetett az ábrándos fiú, mikor első este már szétnézhetett a színpadon. De nyomban ott terem a tépelődés is, a mely rögtön felfedezi, hogy a kuliszák, kortinák fonákja oly bizonytalan színű, nem oly szép a terem és az erdő, mint kívülről gondolá.

Keresztülmegy ő is a kezdő színész kulisza mögött való láthatatlan, de annál hallhatóbb, dörgő szereplésén. Vas lemezt ráz, zivatart teremtvén, majd furkóval mint tűzér döngeti a padot, mikor az ügyelő úr az ágyúzásra jelt ad. Közbe változások alkalmával széket és egyéb requisitumot hord s a leeresztett függöny megett a félhomályban rövidlátó szemével mint a vak veréb ödöng.

Ily előkészületek után végre márczius hó 3-ikán szerephez jut. Az Ördög Róbertben, Rau-

pach egy nagyon népszerű regényes színművében egy tanácsost játszik. Ettől kezdve sűrűn megfordul neve természetesen a színlap végén, a miből azt lehet következtetni, hogy első próbája meglehetősen sikerült. Márczius 5-én mint katona lép a világjelentő deszkákra. A Szebeni erdőt adták Weissenthurm Johannától, a mely a színlap szerint honszerte ismeretes. Az erős képzelődéssel irt darab Almanrich erdélyországi fejedelem idejében játszik, Arany Cserkut nevű katona szerepét adja, a ki mint a fejedelem követje Bulgáriában jár. Másnap már favágó az Argir Heléna tündéres játékában, melyet az ismeretes honi rege után dolgoztak ki s több daljátékból alkalmaztak benne dalokat. Csabayné játszott a tündér Ilonát, a kinek a „Honművész“ szerint igen szép hangja, de arany haja nem volt. De márczius 12-ikén Arany is egy kisebb énekes szerephez jut a Weigl-féle Schweizi családban. Mint a falusiak egyike ő is énekel. Itt vette hasznát Arany kottatudományának, kiváló ütemérzékének. Hangja csengő, eléggé iskolázott, de kissé magas baryton volt. Másnap ujdonság kerül színre. Meisl tüneményes vigjátéka „A három század“ = 1736, 1836 és 1936, a hol Arany az utóbbi század inas szerepét játsza. Márczius 15-én Máczy Imrének „Számki-vetett Magyar“ czimű szomoru játékát adják. Arany e darabban Béla királyfi inasát játsza. A darab különben végképen megbukott. Az első részét még elég erővel játszották a főszereplők, de már a másik fele, a melyben a „Honművész“ szerint a magyar karakter sincs találva, lanyhán ment. 17-én „Az aggteleki barlang“ megy, egy „vigsággal elegy három felvonásos színjáték“, a mit a miskolczi színház részére irt „Egy hazafi.“ Nem tetszett a debreczeni publikumnak, legalább a Honművész debreczeni tudósítója szerint sokat ásitott a közönség. Arany ebben a második „ármás“ szerepét játszotta. Az „ármás“ pedig abban az időben ingyenes rendőri hivatal volt, a kit a fiatalabb gazdák közül hetenként felhajtottak, hogy a „város cselédeivel“ a rendet fenntartsák.

Már nagyobb hatása volt Tóth Lőrincz költői darabjának az Átoknak. Drámai tekintetben ez is sok kifogás alá esik, de erőteljes nyelvét hévvel tudták tolmácsolni az előadók. Arany mint negyedik paraszt szerepel a darabban. Márczius 20-ikán egy Hensler-féle Ernyitől magyarosított vigjátékban a Halotti torban játszik színészünk. Vermes gróf Pista nevű inasa ez estén 20-ikán Telepy György eredeti vigjátékában újra csak Márton inas Ledinszky lengyel nemesnél.

Most már csak márczius 26-ikán lép fel újra. Bizonyosan azért, hogy első nagyobb szerepére készülhessen. Babocsay Istvánnak még 1805-ben nyomtatásban Vigkedvű Mihály című színjátéka jelent meg, a mely kedvelt hatásos darab volt s gyakran adták. Arany Biczó István városi tanácsost játsza. Kis szerep ugyan ez is, különösen tanácsostársa Dobozihoz mérve, aki egyik főalakja a cselekvénynek, de már mégis több valami inas szerepnél, mert Biczó úram mégis résztvesz a játékban és az utolsó szó is az övé. E körülményből annyi mégis látszik, hogy Arany némi haladást tett a szinpadon, mert különben egy hónapi működés után ilyen önállóbb szerepet nem bízta volna rá.

Az első havi működés hát elég jól sikerült s Arany kedvét nem törhette meg. Reményt kelthetett, hogy haladni fog a sikamlós pályán.

De Arany téved, mikor önéletrajzában azt állítja, hogy április elején a társulat valami színházi cselszövény következtében eloszlott. A társulat ott volt áprilisban is és Arany is játszik, de nem annyiszor mint az első hónapban. Olyan szerepet sem kap, mint Biczó István, de azért szerepei valamivel magasabb fokon állanak az első havi inas-szerepeknél.

Április 4-ikén a „Neszlei torony“ című rémdrámában egy tisztet személyesít, 9-ikén Dumas hatásos darabjában a Korona és Vérpadban az udvarnokok egyikét adja, április 12-én Aline a golkondai királynő című „tüneményes, táncz-czal elegyített“ vigjátékban Arany neve a szinlap

utólján fordul elő, mint pásztorfiu. A „Vasálorcza“ első részében április 16-án kanczellárt ad, a harmadik részben egy tisztet. Turandotban április 17-ikén mint második orvos szerepel, 18-án István a magyarok első királya megy és a király második hivatását játsza. Április 20-ikán újra a Korona és Vérszék megyen Aranyval mint udvarnokkal. 24-én a Nemesi toronyban adja megint a tisztet, 25-én a Vasálorczában a kanczellár és a tiszt kettős szerepét. Azután még kétszer játszik Debreczenben. Szabó Pál „Magyarok külföldön“ című színjátékában, április 28-án és 30-ikán a „Sirhölgy“ című érzékeny játékban. Ez utolsó darabban a tierhaupteni kolostor kapu-őre volt.

Ebből látszik, hogy a társulat minden hónapban csak 15-ször vagy 18-szor játszott. Az első hónapban 15 játék közül 11-ben lép föl, a második hónapban 18 előadás közül 11-ben vesz részt. Az előző hónapban négyszer nem játszik, áprilisban 7-szer.

Meg van a társulat utolsó előadásának színlapja is május 1-jéről. Ekkor „Angelo“ Padua zsarnoka kerül színre. A színlap alján bucsúzik az igazgatóság a közönségtől. „Azon szerződésnek — így szól a bucsú — mely az igazgatás és a társaság más tagjai között egy évre kötött, határnapja elérkezvén: a t. t. hazafiaknak, kik pártfogások által intézetünk eddigi fenntállhatását segítik, szíves köszönetet mondunk, a részvényes igazgatók.“

A társulat ősrégi szokás szerint tavasztól tavaszig szerződött. Debreczen földmivelő város lévén, nyáron át a város legnagyobb része a tanyákon gazdálkodott, legfeljebb csak vasárnap járt be tisztát venni. Ilyenkor a színészet pártolásának sem módja, sem ideje nem volt. Azért a társulat csak takarás után augusztus havában jött be főállomás helyére. Május elejénél tovább a tavaszi munka miatt megint nem maradhatott. Így tehát csak arról lehetett szó, hogy a társulat együtt maradva valamely más jobb állomásra

húzódik, de úgy esett, hogy a jobb tagok előnyös szerződést kapva nevesebb társulatoktól, oda készültek. A társulat így szétszakadozott. Aranyt mint új színészt ebbe nem avatták bele, azért volt váratlan neki a feloszlás.

Arany kétségbeejtő állapotokba jutott. Mitévő legyen? Visszatérjen a kollégiumba, honnan oly nagy reményekkel távozott, ez nagyon keserves sors lett volna az ő önérzetének. Haza menjen szegény öreg szüleihez azzal a hírrel, hogy ügyvéd ugyan már nem lesz belőle, a mint várták, de színész már volt. Ennek a gondolata is irtóztató előtte. Nem tudott volna megállani öregei szemrehányó arcza előtt, a kiknek egyetlen reményök volt. Érzékeny lelke most sajgott először tőle, mily ballépésre vetemedett.

A vizbefulónak szalmaszál volt Hubay színésztársának felszólítása, a ki az indulás percében ajánlotta neki, hogy tartson velők. Hubay és Számfy József ez a két kolompos színész is ott maradt magnak Debreczenben. Ezek a társulat hulladékaiból egy kis kóbor csapatot szerveztek, a mivel a felvidéki városokban akartak szerencsét próbálni. Ilyen kollégiumból szökött szerencselovag volt még Hegedűs, később a nemzeti színház tagja és még egy néhány, úgy hogy két szekérrel zsúfolva voltak. Aranynak rögtön indulni kellett úgy a mint volt, ágyneműét, ládáját fehérneműével annál a becsületes civisnél kellett hagynia, a kinél szálláson volt. Még meg kellett köszönni, hogy szorítottak neki egy kis helyet a szekeren. Különben sem illet meg kezdő színészt annyi lom.

Igy indultak neki az arany fővénnyel ékes Nyir felé ernyős szekereiken, Arany maga a kocsis mellé jutott, legalább nem vette el az ernyő a kilátást. A fiatal ember könnyen vigasztalódik. Gondolá, majd a talentumot oda künn jobban megbecsülik, játszhat eleget. Azután izgatja a remélt változatos élet, a sok regényes kaland, a min majd átesik. Így a remény szivárványát jószinesre festi. A nagy homokban, a hol a gebék

a kocsit nem bírták, versenyt gyalogol a többi férfiakkal. Ebéd helyett aztán nagyot delel, mert pénze nincs s a direktor úr élelem tarisznájából meg semmi joga falatozni. Megyen ő is tovább, versenyt dalolva a könnyüvérű csapattal, míg elérik első Eldorádójokat, Nagy-Károlyt.

Ott csizmadia vagy egyéb színben felütik Thália oltárát, a melynek deszkáit szabadjegyért ácsból, asztalostól kéregetik el. Arany fűr, farag, varrogatja össze a rongyos kurtinát, kuliszákat, még festeget is rajtok. Még nyomdásznak is kellett lennie, ha a színlapokat megírni megúnta.

Nagy-Károlyban csak nagy keresés után akadt a nyomdász házára. Az udvarra lépve annak közepén egy fehér gubás, öreg emberre talál, a ki fát vagdalt. Arany cselédnek gondolja, megkérdi hát tőle, hol találja meg a nyomda tulajdonosát. Az öreg ember a baltát le se tévé kezéből, azt feleli, hogy ő volna a nyomdatulajdonos. Arany elmondja erre, hogy szini czédulát akarna nyomtatni. Az öreg nagy immel-ámmal dünnyög, mondván, nem tudja lesz-e elég betűje a nyomtatáshoz? Avval elindultak egy kamara forma helyiségbe s ott nagy keresgélés után sok fiókból ügygyel-bajjal szednek össze annyi betűt, a mennyi egy szini czédulához szükséges. De így eltöltve az időt, Arany segített a nyomás mesterének a festéket is elkészíteni s egyesült erővel szedték és nyomtatták ki a szini czédulákat.

Festett, varrt, irt és nyomtatott czédulát, este meg játszott, de ennyi nagy fáradság után csak annyi volt a dija, a mennyi a szerény „proportio“-ból kikerült. Hiába ült kifestett orczával a színész-pénztárnok a kasszájánál, hiába gyűlt ámuló pofákkal a derék publikum, a pénz gondviselője egyre rémesen susogja: sehogy se gyűl a kassza!

Mert a szín vagy állás jó publikuma méltó jússal vagy deszkáért, vagy székért s egyéb megszámlálhatatlan requisitumért üldögélt ottan várva a mondókát, így aztán Aranynak is bőven meg-

ígért huszonöt frtjából jó ha egynehány huszas jutott. Hozzá még a remélt szerepek is szépen elmaradtak. A főbb kolomposok magoknak alkudták vagy veszekedték ki, így Aranynak csak a színlap végéről jutott. Hozzá még a darabot sem ismerhette meg, csak éppen azt a részét, a mely az ő szerepe volt: mert bibliothéáját féltékenyen őrizte a direktor. Leginkább ének és kotta-tudománya vitte egy kis tekintélyre, mert az énekeket be tudta tanítani, vagy, hogy egyik másiknak irodalmi ismereteivel utbaigazítást adott. Bántotta társainak nagy léhasága is. A vénebb tagok csak játszani akartak, de tanulni már méltóságokon alól volt. Rendszeres próbának se hire se hava. Ha összegyűltek is, fecsegéssel, ivással vagy kártyával töltötték a vénebbek az időt, rávárva míg egy hosszabb mondókát az asztal mellől a sugó után elhadartak. Hogy szerepök rövidebb legyen a mellékszemélyek szerepét kihúzták, kurtitották, hogy mennél kevesebb szavok maradjon nekik is és a mellékszerep vivőjének. A társulat csekély személyzete is kényszeríté őket iszonyú kurtításokra, a min az ép izlésű Arany felette megbotránkozék.

Igy tette semmivé a sivár, keserű valóság szép álmait. A kétség is gyötörte, hogy tehetsége sines a színészethez az öntudat kigyói furdalták, hogy pályáját tönkretette, szegény öreg szüleinek keserüséget szerzett. Így hordozta a súlyos, emésztő igát még Nagy-Károlyban, Máramaros-Szigeten nyomorogva testi és lelki szenvedések tengerében.

Szigeten a nemes csizmadia czéh színjében ültették fel ponyva sátrokat, s az egész nemes czéh ilyen joron ingyenes hallgatójok volt a többi számtalan requisitumadókkal egyetemben. Itt a fogadóban zálogba ette magát az egész társaság. Arany, a szemérmes Arany már szökött az evés elől, kinzó gondolataival a hegyeken bolyongott, áfonyát vad gyümölcsöt szedegetve. Horatiust olvasgatva vigasztalásul, a melyet zsebében magával hozhatott vándor utjára. Mire jutott? Egyetlen rend ruhája, fehérneműje volt, mit ha mosat, kölcsön

kell kérni mástól, egy garas nélkül ily léha környezetben, a melynek minden cselekedete éles tövísként szúrta aggodó lelkiismeretes szivét! A „becsületes magyar város“-ban, a mely tele van zsidóval és aranyos főkötös zsidóasszonynyal, az Iza vize, melyen átgázolt s túl rajta a kedves Szalaván, a mely disztelen neki a legkeservesében érezte magát. Egyszer a hegyen bolyongva megszomjuzott: előtte a kanyargó Róna, a mint rövidlátó szemei csalókan mutatják. Neki iramodik s a hegyszélről vagy tiz ölnyit csúszik lefelé. Vége egyetlen nadrágjának! Lent iszik a vízből, sós, keserű, mint élete.

Arany tépelődő természetével csak erős, meg-rázó hatások után tudja magát elhatározni, hogy e szerencsétlen társulattal végkép szakítson. A társulattal nyomorgott egy jól pergő nyelvű Klárcsi vagy Boris színész. A szegény leány olvasni is alig tud, Arany próbálgatta feltörni elméje gyöpét. Különben elég csinos arcú volt ahhoz, hogy egy fiatal 19 éves kölök-óriás ideálnak lássa. Az ismeretség így meg levén; egyszer előadás után Klárcsi—Boris hátba vágja színészünket nagy kendőbe burkolt csomagjával. „Kisérjen haza“! — mondja neki mosolyogva.

Arany hóna alá kapva a csomagot, szerényen halad a kisasszony mellett, a ki egyre nevet. Így érnek Klárcsi lakására, a mely nappal sóáruló kamara, estve pedig Boris—Klárcsi hajadon fekvő helye. Klárcsi húzza az ifju kezét: „Jöjjön hát be“ sugja neki. A fiatal ember megdöbbenésében az égre néz és e találékony felelettel vágja ki magát: „Késő van istálom“ s nagyot köszönve elsiet.

Felháborodva utálta meg az olcsó szerelmet, mint a legyet a borban s még jobban megvetette környezetét, a melyben forogni sorsa kényszeríté. S a mint egy nap háborgó lelkiismeretével az erdön bolyongása közben elalúdt, azt álmodá, hogy édes anyja meghalt. Ez álom oly erővel hatott rá, hogy most már elhatározta: haza megy.

Sziget legalább negyven mérföld Szalontá-

hoz. Neki se tisztességes ruhája, se pénze az útra. Mikor a fizetés napja elérkezik, a direktorhoz fordul s egy huszast kap tőle. Szándékáról azonban fölöslegesen látja vele szólni. A piaczon nyolcz krajczárból czipót és kevés szalonát veszen s elindul egyedül gyalog. Julius végén kelt keserves utjára. A zsebkendőbe kötött kenyér és szalona volt minden terhe. A dél már az országúton lelé, este fordul az erdőnek s a medvetalálkozás háborgatja, a miért védelméül egy lógó galyat szakít le. Megkönnyebbülve sóhajt fel, mikor maga előtt látja a só-szállító oláh fuvarosok hosszú szekérsorát. Ütött-kopott mivoltát látva csufos, idegen szóval kérdik: Kicsoda, hol jár? Paraszt módra szóval öklelik, de legalább, a hol kifognak, a rakott kazal tűznél a hűvös éjszakán megmelengetheti fázó tagjait.

Hajnalban még be sem fognak, ő már útra kél, oda köhintve nekik az adjon istent, s megy a míg csak inai birják. Halálra fáradtan rogy le valamely kocsmapadra, hogy virradatkor megint tovább iramodjék. Az eső verte, a hűs hegyi levegő átjárta csontját, bőrét, kinosan köhög, de a szép tájék még így is elbűvöli. A harmat szivárványos hegyoldal, lent a szikla völgy, a mely fakupás csurgójából üdítő vízzel kínál, nézésével eltelik. Lekérül majd az ugosai tölgyes lapályra, majd az ecsedi láp körül a rekkenő hőség izzasztja. Egy hajdúnak is szemet szúr a szegény vándor s behajszolja urához, a ki irásait kéri tőle, még jó hogy jeles bizonyítványát idáig őrizgette, s megmutathatja a rend őrének Joó szolgabírónak.

Igy ér Debreczenbe, a hol a nagy kollégium háta ki az alacsony házak körül, a honnan ki van zárva örökre. Fél, hogy találkozik valamely szoknyás diákkal, lekerül a Csapó utcán, egyenesen a szalontai útra vág. Pénze, kenyere elfogyott erejével együtt, de bezörgetni sehol sem mer.

Testben lélekben összetörve hét nap múlva

ér haza. Apját vakon, anyját betegen találja. A kóbor fiút csak anyja tudja mentegezni szerető szívével, a miről tudja, hogy nem érdemes rá. Ott kell állnia öregjei feddő tekintete előtt, s vezeklése most tökéletes.



Szinészből korrektor.

Ifjú voltál, ifjú voltam,
Árva voltál, én szegény,
Nem volt messze, olyan össze-
illő pár a földtekén.

A tizenkilencz éves ifjú ember állapota kétségbeejtő volt. Szülei szánandó, inséges helyzetben, atyja most már mind két szemére tehetetlen vak lett, anyja beteges. A bogárhátú kis viskóban a nyomorúság ütött tanyát. Ez az esztendő gyászos év volt a szalontaiakra nézve. A május 8-iki nagy ár és a rákövetkező áldozó csütörtöki hóesés minden tavaszi vetést tönkretett. A nyár rendkívül száraz volt; a gabona magot nem, csak arasznyi szalmát adott. A legelőkön a fű kiégett, a takarmány hiánya miatt a lábas jószág legnagyobb része elhűllött. A Kúnságon sem termett semmi, az odavaló lakosság csapatostul vonúlt keresztül Szalontán kenyeret és munkát keresve. Aranyék pár lova, tehene elesett az éhségtől, telire csak egy kis tengerijök termett. De a nyomorúságnál még jobban fájt az apának, hogy egyetlen reménye fia, a kinek jövőjét rózsaszinben látta, a komédiásoktól jön haza, ügyvéd nem válhatik belőle. Vége az Aranyok nemességének! A barátnak, rokonnak csak feddő szava volt János részére, csak szegény, beteges anyja és szerető nénje tudták mentetetni, s nem győztek örülni hazajövetelén. A szegény anyja, mintha érezte volna, hogy nem sokáig gyönyörködhetik egyetlen fiában.

De legnagyobb vádlója volt Aranynak saját öntudata. A család tehetetlen, inséges szegény, s ő maga épkézláb ember, osztozik velök a szűken jutott eleségen! Keserves kinokat állt ki, külön-

ben természettől is töprengő, érzékeny lelke végkép megtört, s magát vádolva komolysága búskomorsággá vált. Kerülte az embereket, a kevés beszédű ifjú szófukar, hallgatag, magába vonuló lett, a ki önmagával kinlódik. Baját tetézte erős, kinos köhögése. Azt hitte róla, hogy tüdővész, a melytől csak a korai halál váltja meg. A sanyarú gyaloglás a nagy úton, hűvös, esti levegő megtámadta mellét. Ugy gondolta, hogy napjai megvannak számlálva.

A keserűség pohara még csak ezután telt meg csordultig. Kitört a kolera, a mely négy hét alatt négyszáz embert söpört el az élők sorából. Ezek közt volt Arany édes anyja is, ki augusztus 20-ikán halt meg. Szelid, jószívű, szerető, munkás, vallásos családanya dőlt ki benne, a ki gondos takarékosságával óvta meg kis családját a tönkremenéstől, s úra daczosságát higgadt józanságával valamennyire fékezni tudta s a ki szerető szíve egész melegével csüngött fián. Örök emléket állított neki költő fia Toldinében. Tőle örökölte Arany higgadt józanságát, apai öröksége pedig az éles ész, a vigságra, tréfára való hajlandóság, erős képzelődés volt. Az Aranyok szenvedélyes vérét mérsékelte benne a Megyeriek szelidsége, józansága.

A gyászeset után egyedül maradt atyjával, a tehetetlen vak emberrel. Gyámolok a jó nénje volt, Jámborné, de a ki maga is szegényes állapotban éledegélt, Apjának ápolója, „Jani fiamnak” mindig pártfogója volt, s anyja helyét pótolta. Nénje iránt mindig háladatos tudott lenni, s később is gyöngéd, szerető öcsese volt, de elszomorította, hogy kis családjának tehetetlen tagja, a ki csak nézi mostoha sorsukat, de segíteni nem tud rajtuk. Komédiás voltát csufolódva emlegette a szalontai ösmerős világ. Arany keservesen látta, hogy művészi, nyugtalan hajlandósága nyomorúságba döntötte, a világ nyelvére adta, szüleinek keserűséget okozott, s tisztos hivataloktól, a melyre a kollégiom elvégzése után számithatott volna, végkép elzárta. Kerűségében Debreczenből

ládájában megjött összes verseit elégette. Irói, művészi hajlandóságáról pedig végképen lemond.

Ily sötét gondolatok közt teltek a gyász első napjai. Már augusztus végén azonban eljárogat Pápai István posta expeditorhoz. Ez volt az egyedüli ember, a ki előtt szíve megnyílt. Pápai csak úgy ráakadt erre a hivatalra. Multjáról, származásáról senki sem tudott semmi bizonyosat. Csak következtették, hogy Erdélyből kerülhetett Szalontára. Gyér beszédű, a komorságig komoly ember volt. De látszólagos ridegsége nemesen érző szívet takart s a sors csapásai tették zárkózottá a marczona aggregénnyt ki kedvezőtlen állapotán való búját gyakran mértéktelen boritalban temette el. Mert ez az egyszerű postahivatalnok nagy tudományú ember volt. Több európai nyelven beszélt, a latin klaszikusokban fölötté járta s kevés beszédében is éles ész, nagy olvasottságot árult el. Kiszolgált őrmesteri mivolta nyújtott neki utat mostani hivatalára, de látszott minden szaván, hogy felsőbbbiskolákat végzett, s magát alaposan magán szorgalommal is művelte.

Arany segített neki hivatalos csekély teendőjében s Pápai a maga szerencsétlen ifjúságát látta megújulni a szegény fiatal ember sorsában, nem csak tudományával volt segítségére, tanítván őt hivatalában a német nyelvre, hanem tőle telhetőleg sorsán is segíteni iparkodott.

A postahivatal viskójában töltötte ez időben Arany a nap legnagyobb részét. A szegény expeditor kenyerét is szívesen megosztotta vele és mindenkinek dicsérte Arany szorgalmát és tehetségét.

Akkoriban Balog Péter esperest volt az egyik pap, a kit rektorsága után, épen mikor Pestre juratériára ment sarkantyús eszmából öltöztették palástba, mint ő maga tréfásan elbeszélni szokta 1822-ben választván meg őt papnak a szalontai nép. Ez évben ugyanis husvét első és második napján április 14-én 15-én halt meg a szalontaiak két papja hirtelen halállal.

Pápai az espereshez ment, s Aranynak tani-

tói állást kért. Az esperes azzal utasította el: „Mig ő él, Szalontán nem lesz komédiás-tanító” Pápai nem az az ember volt, a ki ily könnyen tágitott volna. Fölkereste az akkori rektort, Madas Györgyöt, sorra járta a presbitereket és rábirta őket Arany pártfogására. Ekkor újra az espereshez ment s a maga tragikus sorsát élesen megvilágító szavakra fakadt: „Legjobb tanuló voltam az enyedi kollégiumban. Egy könnyelmű ifjúkori botlásomat nem bocsátották meg nekem. A méltatlanság elkábitott, felingerelt, katonává lettem. Most mi vagyok? Semmi, részeges!”

A szüksézáú komor ember e fájdalmas nyilatkozata megdöbbsentette a különben jószívú papot s Arany ösztől kezdve szám feletti korrektor lett, a jövő év Szent György napjától pedig rendes korrektor, tanítván a negyedik elemi osztályt és az első latint, míg Madas rektor a II—VI. osztályt vezette.

Fizetése az iskolai egy szobás lakáson kívül 600 forint volt váltóban, a mai pénzértékre számítva 252 forint. Oly kicsi összeg, hogy ebből csak Arany nagy takarékoszááával lehetett megélni.

Nem a kicsi fizetés, mint inkább azért volt ez rá jótétemény, hogy világtalan atyján is tudott valamennyire segíteni, azonfelül önbizalmát is kezdte lassan visszanyerni. Meg akarta mutatni, hogy komédiás korrektor becsülettel tudja helyét megállani az iskolában. Másrészt feltette magában, hogy a rendes iskolai tanfolyamtól elzárva, tanulmányait magánszorgalommal folytatni fogja. Ideje az iskola és a csendes olvasgatás közt telt el. Lakása atyja kis viskójában volt, részint azért, mert az iskolában hivatali elődje még ott lakván, oda nem költözhetett, legfőképen pedig mert édes atyja nem akart lányához költözni. Lánya főzött neki és fiának, úgy éldegéltek csöndben most már inkább megnyugodva sorsokban, de Arany még mindég borongó érzések között.

Most már hivatalánál fogva inkább érintke-

zett egyik-másik emberrel, különösebben pedig tanító-társaival, de még mindig kevés szavúnak, levertnek látták. Az iskolai órák után rögtön neki indult a Kölesér-utczának. Lecsüggesztett fővel gondolataiba merülve haladt lakása felé. Tanítványai hamar megösmerték természetét. Mikor meglátták, abbahagyták ugyan zajos, csintalankodó játékukat és az utczáról a legközelebb eső udvarba szaladtak előle. De mikor elhaladt a kapu előtt, bátran folytatták a helytelenkedést, mert bizonyosan tudták, hogy lármájokra nem fog visszafordulni, annyira elmélyedt gondolataiba.

Az őszi hidegebb idők kezdetével édes atyja is belátta, hogy fia, bármikép is szereti, hivatalával elfoglalva, semmiképpen sem ápolhatja úgy, a mint a világtalan embernek szüksége van reá, s átköltözött leányához. Arany ekkor az iskolába ment lakni. De azért soha egy napot sem mulasztott el, hogy apját meg ne látogassa. Az öreget és családját azonban váratlanul nagy öröm érte, olyan, a mely a csodával határos. Még az ősz elején egyszer csak benyit hozzá vaknak hitt apja az iskolába. Fiam — mondá neki — most jövök a templomból, megjött a szemem világa!

Szegénységök miatt, de különben is azt hitték, hiába való volna, szemét orvos nem gyógyította. A váratlan gyógyulásról az egész város nagy csodálkozással beszélt.

Az öreg elmondotta fiának, hogy a mult éjjel kibotorkázott az udvarra és csodálkozva vette észre, hogy az égen a ragyogó csillagokat látja. Nem hitt a szemének, s képzolódésnek vette. Lányának nem szólott róla, csak másnap győződött meg róla nagy örömmel, hogy megint lát a szemével.

Arany nagy lelkiismeretességgel tanított. Az első latin osztályba ő hozta be Szalontán először a rajzot, a szépirás tanítását az iskolába. A kottához tudott, a gitározás is már jól sikerülvén neki az egyhangu, szalontaiasan szólva „olvasztékos“ ének helyett, az összhangzatos éneklést nagy sikerrel tanította. Énekesei nyilvános

alkalmakkor valósággal elragadták a közönséget. Mintha csak meg akarta volna czáfolni az esperest, a kinek szava mindég megesendült fülében, hogy komédiás nem való az iskolába.

Az öreg esperes az előljáróság Arany buzgóságát és sikereit látva, nem fukarkodott elismerésével. Aranynak bizonyosan jól eshetett ez, de buskomorságától csak lassan tudott megszabadulni.

Ennek oka egyrésről, hogy társaságba, a mi egy kissé felvidította volna nem járt, szabad idejét inkább tanulgatással, olvasással töltötte el, másrészt meg azt hitte, hogy mellbajára nincsen gyógyító ir. Ez szintén nyugtalanította. Különben pedig népies orvossággal iparkodott e betegsége ellen küzdeni. Reggelenként kevés kenyérrel sok libazsirt fogyasztott el. Libazsiros bögréjével egy alkalommal segített is egy altanító-társán.

Ez a tanító egy alkalommal megbetegedett. A patikában orvosságos üvegét vitriolossal cserélték el. A szegény tanító gyanutlanul bevett egy evő kanállal, s rémitő jajveszékelésben tört ki. Arany a szomszéd szobából, a hol lakott, ijedten szaladt hozzá, s megtudván a bajt, libazsirjáért rohant s összeégett szájába töltögetve belőle, enyhítette kínjait, míg a messze lakó orvost egy fél nap múlva elő tudták keríteni.

Arany különben nem sokáig lakott az iskolában. A ref. templom baloldalán volt az úgy nevezett „Görög város.” Egy néhány bolt, a hol görög kereskedők sűrögtek, forogtak. Ezek közt a legvagyonosabb kereskedő Rozvány József volt. 1837 augusztus hó elején Erzsébet nevű leánykája az elemi iskolát elvégezvén a gyermekeit gondosan neveltetni kívánó apa, Aranyra ohajtá bizni kis leánya további kiképeztetését. Ajánlatot tett tehát neki, hogy szállással, élelemmel ellátja házánál, ha a kis Erzsébettel naponként két óráig foglalkozni hajlandó lenne. Arany szívesen elfogadta az ajánlatot s rögtön hozzájuk költözött a most is meglevő Rozvány házba, a melynek református papi lakás felé néző szobájá-

ban lakott a gazda egyik fiával, a szintén kereskedői pályán levő Endrével. A másik ifjabb fiú György csak vendég volt a háznál, az iskolai szünidőkre rándult haza. Az apa és fiú egész nap a görög városban dolgoztak, Arany itt csendes, nyugalmas otthonra talált, kis tanítványát igen szerette s Betti lányomnak nevezgette. Szerény, komoly magaviseletével az apának nyerte meg hajlandóságát, míg bánatos arcza a házi asszony, Krisztián Perszida részvétét nyerte meg.

Nemsokára odaköltözése után olyan eset történt, a mely a család tiszteletét és szeretetét iránta csak növelte. Az öreg Rozvány a boltban foglalatoskodott, mikor bejön hozzá a szalontai mészáros s így szól hozzá:

— Hallom szomszéd úr, Aranyt házokhoz fogadták. Ennél jobbat csakugyan nem cselekedhetett!

És elmondta, hogy a mikor Arany még Pápai kunyhójának eresze alatt üldögélt, fejét az olvasásnak hajtva alig véve észre a fel alá járókat, a székgazdával együtt felkeresték. Ugyanis haragra gerjedtek Rozvány ellen, mert a szolgabíró átjövén Szalontára, mértékeiket Rozvány hitelesített mértékeivel hasonlította össze, s az övéket szerfölött hamisáknak találván, kegyetlenül megbírságolta őket. Úgy szerettek volna a kereskedőn bosszút állani, hogy Arany verselő ügyességéről tudva, gunyverset akartak vele róla iratni. Arany kereken visszautasította őket mondván: „Olyan embert, a ki engem nem sértett, bántani nem fogok!”

A mészáros és a székgazdája nem tágitott, különösen a mészáros szemtelenül és otrombán akarta rávenni, hogy kedvökre való verset írjon. Ötön kezdve már husz forintot is ígérték neki, a mészáros még azt se átallotta elmondani: „Látja, még tisztességes ruhája sincs, emberek közé sem mehet. E pénzen ruhát vehet magának és sorsán fordíthat.”

Arany e durva beszédre majdnem sirva válaszolt nekik: Hagyjanak engem az úrak ma-

gamra, ne kívánják, hogy szerencsétlenségem mellett még rossz ember is legyek!

A durva mészáros elbeszélése végén teljes meggyőződéssel mondá: „Arany több mint becsületes ember, Arany szent ember.”

A becsületes kereskedő megdöbbenéssel, álmélkodva hallgatta a történetet, a dúrva lélek e bünbánó megnyilatkozását. Teljesen igazságot adott neki a maga részéről is. Mert a mit a nála lakó fiatal emberen tapasztalt, az nem volt mindennapi dolog. Aranyban nyoma sem volt a fiatal kor vigságra hajló könnyelműségének. A kötelességnek és a tanulásnak élt. Dolgát elvégezvén az iskolában, a kis leányt oktatta, társaságban alig fordúlt meg. Kis fizetéséből megtakarított pénzén könyveket vásárolt, s olyan szorgalommal tanult, a milyet igen sok ember sem nem látott, sem olyanról nem hallott.

Késő éjjelig fenvirasztott, görnyedve könyvei mellett. Oly szigorú, tiszta életet folytatott, a mely egy néma barátnak is dicséretére vált volna. Ciliciumnak mondja maga is ez időbeli törődéseit, a mit ő botlásáért erős akarattal mért magára vezeklésül. Bort ez időben nem ivott, nem dohányzott, mértékletes volt mindenben, csak a tanulásban zabolátlan. Az Aranyok vigságra hajló természete csak akkor tört ki belőle, ha az asztalnál emlékezete gazdag tárházából vagy a napi életből valami mulatságos dolgot előrántott, keresetlen egyszerűséggel előadta, közbe-közbe apró barna szemeivel szokása szerint sűrűn pislogatva. Bizalmas körben kitűnő elbeszélő volt, tréfás elbeszélései, adomái nagy derűtséget keltettek mindenkor.

Érdekes és önkéntelenül felmerülő kérdés: vajjon Arany ez időben nem folytatta-e irodalmi munkálkodását? Mert hiszen nem lehet azt fel se tenni, hogy az az őseredeti tehetség, a mely lelkében szunyadozott, ki ne tört volna az ifjúság legszebb idejében? Hogy rendszeresen és azal a szándékkal, hogy író váljék belőle, írással nem foglalkozott, az bizonyos. Írói művészi haj-

landóságával végképen szakított, s kiábrándult belőle. Az ily lelki állapot nem kedvez az írói tevékenységnek. A mit irt is, azt vagy mások kérésére vagy mulattatására írta. Szalontai szokás szerint, egyik-másik ösmerőse siriratért kereste meg, részint tudva verselő ügyességéről, részint azért, mert leginkább a tanítókat kérték fel erre. Egy-két tallér, vagy néha a vagyonosabbaktól egy-egy arany is járt érte. Lovassy István kortársa említést tesz ugyan „Endre király“ czimű szinművéről, de ilyen munkára Aranynak ez idő szerint alig lehetett hajlandósága, a mikor a színpad annyira kiábrándította. Bizonyosan abból az időből való kísérlet, a mikor rajongott a színművészetért, drámáért egyaránt. Kis lány tanítványa kedvéért egy német reggeli dalknak első versét fordította le. „Dévaványai juhbehajtás“ „Czigány bucsuztató“, egy rektort köszöntő vers, ennyi az egész, a miről emlékezés van. Mind ezek azonban tréfás vagy alkalmi versek, a miből kevés maradt ránk. Prózai munkálkodásának sincs nagyobb nyoma. Bizonyos azonban, hogy Zchocke „Stunden der Andacht“ czimű művéből lefordított egy néhány fejezetet, de erre is a körülmények és nem belső ösztöne hajtották. Balogh Péter esperes-lelkész fordított e munkából egy néhány fejezetet, s átadta Aranynak, vetné össze az eredetivel. Arany megtette s nagy megütközéssel látta, hogy a fordítás sehogysz sem sikerült. Arany nagyon kényes helyzetben volt. Tiszteletből annyit törölni, javítani átallott a kézíraton, de azt is belátta, hogy a fordítás így meg nem jelenhetik. Végre arra határozta, hogy lefordítja maga azt a néhány fejezetet, s gyönyörű kézírásával letisztázva elvitte fordítását a paphoz. De bár a nagytiszteletű úrnak szándéka volt e munka kiadása, Arany hiába várta megjelenését.

Csak egy művéről látszik, hogy Aranyt belső ösztöne sarkalta megírására. De ennek is csak czimét tudjuk. Ez is vers. „Krisztus papjai“ a czime, 1839-ik év nyarán írta. E versnek érdekes története van. Ez időben folyt legelkeseredetteb-

ben a reversalis harc Biharmegyében. Lajtsák Ferencz váradí püspök főpásztori levélben megtiltotta a katholikus papoknak, hogy a vegyes házasságokra áldást adjanak, ha a férj reversalist nem ad, hogy születendő gyermekeit katholikusoknak fogja nevelni. Lajtsák ellen Beöthy Ödön vette fel a harcot, a ki azzal válaszolt, hogy ellenjelöltjét Hodossi Miklóst minden erejével támogatja. A korteskeetés Beöthy ellen gyalázatos vesztegetéssel indult meg. Arany Szalontán szemtanúja volt ez undok látványnak s keserű fájdalommal botránkozott meg rajta. Két nappal előbb a választás előtt Arany szokása szerint író asztalánál fenn gyertyázott. Hajnali három órakor felverte a vele egy szobában lakó Rozvány Györgyöt e szavakkal: Olvasd ezt el! s egy darab papirost adott át neki.

György elolvasta. A vers megrendítő hatást tett rá. Rögtön bátyjához, Endréhez szaladt, a ki a másik szobában aludt s az ő ismeretlen irásával lemásoltatta. Reggel már szekeren indult a két testvér Várad felé a verssel és 10 órakor már „Sas“ vendéglőben voltak a hol a szabadelvű fiatalságnak rendes gyűlőhelye volt. Ekkor Csengeri Antal és Komáromi Antal voltak az ifjuság vezérei. Elolvasták a verset, roppant hatást gyakorolt rájuk. Terjeszteni akarták. Komáromi meggyőződéssel állította; „Viszem az ellenjelölt-höz. Van szíve: kell, hogy megértse!“

Olvasta-e Hodossi az ellenjelölt a verset? Valószínű, hogy olvasta. Bizonyos azonban, hogy megválasztása után már egy holnap múlva lemondott Beöthy javára, a kit egyhangulag újra követnek választottak.

Ilyen munkálkodása inkább ösztönszerű nyilvánulása volt írói tehetségének, mint öntudatos törekvés az írói pályára, a melyen, hogy valamikor boldogulhasson nem remélte, nem hitte. Tanulmányaiban is inkább lelkének tudásvágya vezérelte, mint valami határozott cél. Iskolázatlanságát iparkodott vele pótolni. Ez időben különösen a német görög és franczia nyelvekkel foglalko-

zott. Molière-t már olvasta. Shakespeare német fordítását gyönyörűséggel forgatta, így jutott Katona Bánk Bánjához s elébe tette Sübor vajdának, a miért ki is nevelték. Néha-néha megmegcsillant benne a vágy újra az írói dicsőség után törni, de csakhamar letett róla. Nem akarta kockáztatni még egyszer azt a kis állást, a mit a társadalomban elfoglalt. Az okoskodás és nem a tett embere volt. A küzdelemtől visszariadt, kevesebbet bízott magában, mint nagy tehetségétől várni lehetett volna.

Epen így volt az ifjúság örömeivel is. Szinte megdöbbenő, hogy egy író életében a heves vér és képzelődés szülte jelenetek oly kicsi szerepet játszanak. Pedig mindkettő izgatta, de mert első könnyelműsége gyászba borította családját, boldogtalanná tette őt magát, töprengő természete került felül, a mely aggódva latolgat minden lépést. Ha tett valamit, inkább a körülmények sodorták, mint saját elhatározása. Így fejlődött ki nagy érzékenysége, a melylyel magában győtrődött minden kicsinységen. Így jutott oda, hogy nem egyszer a búskomorság környékezte.

Nem mert részt venni az ifjúság megszokott örömeiben s ha már elmúltak, bánatosan nézte eltűnésüket. De a mellett hálásan tudott fogadni minden kis örömet is. Mint a mély érzésű emberek általában egy-két nő személy iránt érzett hajlandóságot egész életében. Vonzalmával nem ütött zajt, a világ alig tudott róla, de ő annál jobban érezte. Mint a tengerszem, a melynek tükrén egy hab se mozdúl, de fenekét alig érik.

Ilyen volt Arany szerelme Ercsey Juliánnával szemben. A leány egy szegény sorsú ügyvédnek Ercsey Sándornak volt árvaja. Nagy apja szalontai esperest-pap volt, apja mint szalontai fi itt ügyvédkedett, de jobb módra sohasem tudott vergődni. Apja halála után az árva Julius nénjénél huzódott meg, a ki nemes Nagy János jobb módú paraszt foglalkozású ember felesége volt. Arany itt és Rozványéknél látta a leányt, a hova olykor el-ellátogatott. Juliska piros arczu

szőke, egészséges leány volt gömbölyű testalkattal. Természetre inkább komoly mint vig, a mihez árvaságában elég oka is volt. Hogy Arany szemet vetett rá, azt először legfeljebb abból lehetett következtetni, hogy valahányszor a leány eljött az öreg Rozványnéhoz, Arany mindig bement hozzájuk s a leánynyal szokott szerény, alledelmes modorával beszélgetett.

Hogy Arany tovább nem ment a leánynyal szemben, az az ő töprengő becsületességében leli nyitját. A korrektori állást nem tarthatta életcéljának. Már meg is únta a gyermekekkel való bajlódást, de meg az ilyen állást akkor még állandónak sem tekintették, a fizetés is oly csekélység volt, hogy abból családos embernek megélni lehetetlenség volt. Ily bizonytalan helyzetben a leány sorsát a magáéhoz kötni nem akarta. Kollégiomi tanulmányait be nem végezvén, más pályára nem léphetett. Akkoriban a magán tanulásnak híre sem volt, sem ügyvédi, mérnöki vagy papi pályát nem választhatta. Legfeljebb jegyző lehetett, de ehhez csak úgy juthatott, hogy elébb valamelyik szolgabirónál kellett volna irnokoskodnia.

Arany erre a pályára szánta magát. Egy szalontai jóakarója ajánlotta a szalontai járás főszolgabirájának, a ki szívesen biztatta is, hogy néhány hónap múlva nála irnoki alkalmazást fog nyerni. Erre Arany 1839-ik év január havában a korrektorságról lemondott. Lemondó levele egész terjedelmében megvan s ebből világosan látszik, hogy már ekkor komolyan gondolkozott a nősülésről, a miből azt is következtethetjük, hogy Juliannától biztató szót nyert, ha olyan állást szerez, a melyen boldogulhatnak. Abban mind a ketten megegyeztek, hogy a tanitói pályán, a melyre Aranynak hajlandósága sem volt, nem maradhat.

Lemondása után újból keserves csalódás várta. A szolgabiró adott szava ellenére a nála üresedésbe jött irnokságot egy kortese fiának adta, mellőzvé a vótummal nem bíró paraszt

származású fiút. Időközben a korrektorságot is mással töltötték be, Arany oda sem mehetett vissza. Megint állás nélkül maradt.

Aranyt végképen elkeserítette ez az eljárás s keservesen panaszkodott Rozványinéak, a ki ösmervén vonzalmát Juliannához, kétszeresen sajnálta. Aranynak is leginkább az fájt, hogy oly messze esett attól, hogy Juliannát magáénak mondhasa. Önézetének az is rosszúl esett, hogy most már teljesen Rozványék jószívűségére van utasítva s azzal a gondolattal tépelődött, hogy az ellátást most már nem szolgálhatja meg. Hiába biztatták e jószívű emberek, hogy kis leányok oktatásáért szívesen látják házoknál, Arany nem nyugodott. A mit életében sohasem tett, kérvényeket irt sorba a szomszéd járás szolgabiráihoz irnokságot kért bennök, minden siker nélkül. Utolsó reménysége Spech Imre aradmegyei főszolgabíró volt, a kiről azt hallá, hogy kis gyermekei vannak s az irnokság mellett ezek tanítására is vállalkozott volna. E folyamodványában elmondta, hogy képes a latin, görög nyelven kívül a német, franczia és olasz nyelvekben is oktatást adni, azonfelül rajzot, éneket, zenét is taníthat. Mikor kérvényét lakótársának Györgynek megmutatta, e keserű szavakra fakadt: „Nem magamért dicsérem magam, hanem azért, a ki nek szavamat adtam, hogy boldoggá teszem.“

A kérvényre választ Arany hiába várt. Ismerve Arany tépelődő természetét most még boldogtalanabbnak érezhette magát, mint a mikor a színészettől haza jött. A kit szeretett, attól biztatva, mégis mily távol esett tőle. Boldognak érezhette volna magát szerelme diadalában és épen ez a tudat tette szerencsétlenné. Hogy mennyire meg volt zavarodva, mutatja az is, hogy egy kétségbeejtő lépésre határozta el magát, szülőföldjét végképen el akarta hagyni. Madas György volt rektora és barátjának, a ki ekkor már Lugoson mint mérnök-gyakornok volt alkalmazva, megírta szomorú sorsát. Ez főnökénél kedvező fizetéssel nevelőséget szerzett neki. Arany

elfogadta s úgy volt, hogy május havában Szalontáról elköltözik.

Semmi ellenvetés nem használt, Arany öszszeszedte kis holmiját s másnap már indulni készül. Sára nékje könnyezve jött hozzá, hogy tőle elbucsuzzék. Arany újra kijelentette, hogy mennie kell, a mire Sára nékje Arany és György a tornác karfájára ülve sokáig szomoruan hallgattak.

Végre Sára asszony mintha édes anyja volna, okos feddőszóval megtörte a csendet.

— Jani fiam! ne hagyj el bennünket. Szalonta még mindig eltartotta gyermekeit. Bizzál a jó Istenben, előbb vagy utóbb megtalálod te is itt a magad kenyerét. Ne hagyj el minket édes gyermekem!

Sára asszony erre keserű könyekre fakadt. Rozványné is megszólalt. Követ hengerített a szívére, mikor Julesát említette kérven őt, hogy a szegény leányt ne hagyja el örökre.

Arany erre olyan nagy indulatba jött, a milyennek ezelőtt sohasem látták. Kipirult, lázas arczezal, kiabálva beszélt.

— Csak Julesát ne emlegessék! De mit keresek én itt Szalontán? Itt éljek teljes tétlenségben s pár órai tanításért tartassam el magam. Megyek, szavamat adtam Madasnak, meg nem szegem!

Ekkor érkezett haza a boltból az öreg Rozvány s megértvén, miről van szó, újra megnyugtatta Aranyt, hogy ő csak örülni tudna annak, ha Arany továbbra is magára vállalná leánya tanítását, s őt házánál tehernek tekinteni sohasem fogja.

Arany végre engedett a nők könnyeinek és maradt, várva még egy néhány hónapig, hogy fordul sorsa. Nem hiába várt, a mire törekedett, azt hamar elérte.

Ekkor történt, hogy Bajó Lajos másodjegyző teljesen elgyengülve állását be nem tölthette, Bóné nevezetű irnok pedig tüdővészbe esett s az utólját járta. A főjegyző Márkus Ferencz, a ki

együttal ügyvéd is volt, magára maradt és ösmerve Arany tehetségét, megkérte: járna fel a városházára segítségére. Arany ezt szívesen megtette s előbb kisegítőképen, később az irnok halála után mint rendes hivatalnok működött nagy szorgalommal és buzgósággal. Szalonta zavaros belügyeiben hamar beletalálta magát. Kedvvel és gyorsan dolgozott, csak úgy égett keze alatt a munka. Gyönyörű írása lévén, minden irománya, a mit végzett, a szemnek tetszetős és alapos munka volt. Általánosan úgy vélekedtek, hogy az irnoki és aljegyzői állásra keresve sem lehetne alkalmasabb embert találni s ha az Isten a második jegyző ágya szalmáját megkönnyíti, ő lesz a jegyző, senki más.

A jó vélemény elterjedt az egész városban s Arany boldogulásának csak örvideni tudott mindenki. De bizonyosan az egész városnál legjobban örvidett ennek — Ercsey Julianna.

De még mindig várakozniok kellett boldogságokra, Arany csak irnok vagy más szóval segédjegyző volt. S ez az állapot, sem a fizetés nem mutatkozott elegendő biztosítéknak, hogy összekeljenek s habár szerényen is, megélhesse nek. De a várakozás most már nem volt elviselhetetlen. Bizonyosnak látszott az a reménység, hogy Arany lesz, ha nem is az első, legalább a második jegyző. 1840-ik év november havára Márkus Ferencz ügyvéd megúnva hivatalának sok kellemetlenségét főjegyzőségről lemondott, az aljegyző is meghalt. Arany, a ki vállán már segédjegyző korában az egész hivatal terhét viselte, és csak jogi dolgokban élt a főjegyző tanácsával, tömérdék teendőjét nagy lelkiismeretességgel tudta elvégezni. Ez tiszteletet és becsületet szerzett neki, csak némi népszerűségre tett volnaszert, könnyen főjegyzője lehetett volna a városnak. De Arany soha életében szájas ember nem volt. A város kolomposait az Eszterházy herczeg ellen folytatott perekre vonatkozólag biztatni sem nem tudta, sem nem akarta. Annál inkább értett ehhez a szalontai születésű Borbély Pál, Rojt kis oláh

községnek régi jegyzője, a ki a főjegyzőséget így elnyervén, mellé aljegyzőül a 23 éves Aranyt választották.

Arany örült az aljegyzőségnek is, mert így beteljesedhetett szívének régi vágya, elvehette Julist, a kivel még ebben a hónapban menyegzőt tartott; megtakarított kis pénzén szerényen berendezve jegyzői lakását boldog és nyugalmas fészekre talált.



A kis nótárús.

Melesleg olt fát, burgonyát kapál,
Hizlal malaczkát, csak könyvet nem olvas,
Birákkal a közügyben elpipál,
Jegyző helyett is ő lévén a tollas.

Ott lakott a kis nótárús a csonka toronytól arezczal a piacz felé fordúlva a jobboldali soron a harmadik házhelyen. Ez volt a hivatali lakása, két kis szoba parányi udvarral, kicsi kerttel. Kis cserépfedeles ház, melynek csak lakói nagyok lelkök nemességében. Ritkán is kerül össze az életben oly összeillő pár, mint Arany és felesége. Egymást annyira megértő, takarékos, gondos, józan felfogású pár ember, a kiknek összeszólalkozásuk is alig volt az életben. Annyira egy nyomon haladt gondolkodások, mintha csak ki-
lesték volna egymás szájából.

A kis házba való butorokat Arany nevelőségében megtakarított pénzéből szerezte. A szobák kitakarításáról Jámborné, a néne gondoskodott. Arany a menyegző napjáig Rozványéknál lakott, a menyasszony nem állhatta meg, hogy Rozványéval titokban meg ne nézze a szerényen, de tisztességesen butorozott hajlékot, a melynek csinossága örömmel töltötte el lelkét.

Az esküvő után itt kezdték meg munkás, szerény életüket, Arany majdnem egész nap a városházán volt elfoglalva a gazdasszonyt pedig otthon a háztartás teendői teljesen igénybe vették. Csak is oly értelmes, józan pár embernek, mint ők voltak, lehetett kis fizetésökből megélni megelégedéssel és csöndes nyugalomban a legkisebb zavar nélkül. A szalontai kis nótárúsnak,

a mint akkor mondták megkülömböztetve őt a főjegyzőtől, az öreg nótárústól, — fizetése volt 120 ezüst forint, 16 köböl búza, 8 köböl alj gabona, 6 szekér széna, 8 öl tűzifa, 20 font faggyú, 8 hold föld, a mit ő szántatott s egy kevés melékjövedelem. Mindent felszámítva alig 350 forint a mostani pénzérték szerint. De Arany nyugodt volt, kis fizetését átadta feleségének, s ő beszerelte hosszabb időre az élelmet, szükségét sohasem láttak.

Erre a nyugalomra Aranynak nagy szüksége is volt. A jegyzői hivatal nemcsak nappalát, hanem éjjelét is igénybe vette. Már mint segédjegyző foglalkozott perekkel, de ekkor, ha valami fennakadás volt, az ügyvéd főjegyzőtől tanácsot nyert és a perek gyakorlatát hamar elsajátította. Mint aljegyzőre a szerény tehetségű öreg nótárús a pereket teljesen rábizta. Tudniillik Szalonta régi hajdú szabadságából megmaradt még annyi, hogy a szalontai nem nemes lakosok közt fölmerült viszálykodásukban első fokulag ítelt, innen ment a fellebezés a derecskei úri székre, onnan harmadfokulag a vármegyei törvényszékre. A polgári pereket Arany vette fel, tanukat hallgatott ki, bírói szemlére ment, a tanácsülésben ő volt a referens, a törvényre utaló, az ítéletek fogalmazója, a felebbezések is az ő kezén mentek keresztül.

A jómódú kilencz ezer lakossal bíró városban sok bonyolult jogi kérdés merült fel. Lelkiismeretes ember lévén, a jogi tudományokkal a legnagyobb szorgalommal kezdett foglalkozni. Előbb Acsádi kisebb magyar nyelven írott magánjogát tanulmányozta, később ez ki nem elégitván őt, a híres Kövi magánjogát forgatta. Ha a nappalból nem futotta, az éjszakából pótolta ki. Hanem szerzett is olyan gyakorlatot és elméleti ismeretet, hogy csodálkozva emlegették még jogvégzett emberek is. A peres ügyeket oly helyesen és igazságszeretően látta el, hogy ítéleteit nagyon ritkán változtatta meg a felsőbb bíróság. Pedig nagyon nehéz helyzete volt. A ta-

nácsban többnyire földművesek, iparosok ültek, sokszor igen nagy küzdelmébe került, hogy az igazságnak érvényességét szerezhessen és törvényteleniséget ne kövessenek el. Ilyenkor, ha a rábeszélés nem használt, tréfával is tudott magán segíteni.

Egy alkalommal két koma került a tanács elé mint peres fél, mind a kettő józan életű becsületes ember hírében állott. Az egyik azt állította, hogy komája neki száz forinttal adós, a másik váltig tagadta és esküvel is késznek nyilatkozott ezt megpecsételni, a mire a hitelező koma a maga részéről szintén késznek mondotta magát az esküre. Az egész tanács meghökkent erre s hosszas vitatkozás után sem tudták, mitevők legyenek. Végre az egyik tanácstag, különben becsületes csizmadia mesterember, Madas István, azt indítványozta felezzék meg a száz forintot, a vádolt adós ne százat, hanem csak ötven forintot fizessen komájának. Az indítvány nagyon megtetszett, s a tanács már ilyen értelemben akart határozni, mikor Arany, hogy a dolognak elejét vegye hirtelen felállott az asztal mellől, s kérte az ügynek elhalasztását, mert neki sürgős jelentései vannak a vármegyéhez.

A felezés indítványát már el is felejtették, a panaszos sem jelentkezett többé a városházán. Aranynak feltűnt a dolog és utána küldött. Kérésére a koma elmondá, hogy azért nem sürgette az ügyet, mert őt komája már kielégítette. Azt mondotta neki: „Négyszemközt megadom neked a tartozást, mert becsületes ember vagyok. De a bírák előtt annyira szégyeltem a dolgot, hogy kész lettem volna esküvel eltagadni adósságomat, noha ekkor is megadtam volna pénzedet becsületesen.“

Arany megértvén a dolgot a következő tanácsulésen feláll s bevádolja a csizmadia mester esküdt embert, hogy neki 100 frtot négyszemközt kölcsön adott, de visszaadni nem akarja. Megrökönyödve állítja erre a hites ember, hogy neki a jegyző pénzt sohasem adott, Arany erősíti, a hi-

tes tagadja. A tanács nem tudva a dologhoz szólni, mélységesen hallgat.

Végre Arany megtöri a csendet, s így szól: „Kérem, ítéljenek esküdt uram multkori indítványa szerint; fizesse meg követelésemnek felét!”

A tanács nagyot nevetett, de a czizmadia is felfogadta: sohasem fog többé felcző ítéletet indítványozni.

Arany el volt halmozva munkával, Borbély főjegyző a birói tudományt követelő szép álláson semmiképen sem volt helyén. Ősdi, a világtól elmaradt ember. keze korán reszketett, írása lassú, betűi fogasok, mint a fűrészé, hozzá még mértéktelen borivó, dologkerülő ember volt. Arany látta, tudta ezt, s megfeszített erővel két ember helyett dolgozott, hogy az ügyekben fennakadás ne történjék. Ennek az volt a következése, hogy a főjegyző majdnem teljesen rátámaszkodott, minden fontosabb, s gondot igénylő munkát neki kellett elvégeznie.

A mi az ő tollából kikerült, az utolsó nyugtatóig ritka szép írással s egyenlő gondossággal volt kiállítva. A sok munkáért csak erkölcsi elismerés jutott neki, de abból aztán elég bőven. A megyén az úri széken kitűnő közigazgatási tehetségnek tartották, s jelentéseit, felterjesztéseit mintaképen köröztették.

A városházánál is mindenki tekintélynek tartotta. Komoly magatartásával a nép előtt épen úgy mint a tanácsban nagy becsülete volt. A tanács és a bíró nemzeti jegyző uramnak szólitotta.

Általában keveset beszélt, de a mit mondott annak súlya volt s nagyot billentett a véleménynek mérőjén. Arcza mindég egyforma nyugodt, indulatba sohasem jött, heves szavakra sohasem fakadt. Jellemző rá nézve, mikor egy tanácsbeli megkérdezte tőle: „Hogy lehet az, hogy nemzeti jegyző ur szájából soha egy adta teremtettét nem hallunk?”

Arany nyugodtan és kurtán válaszolt: „Nem szokásom.”

— Hátha nagyon megharagszik? — folytatá tovább a kérdezősködést a kíváncsi tanácsbéli ember.

— Akkor hallgatok — válaszolt rá Arany.

— De ha nagyon, de nagyon megharagszik?

— Akkor még jobban hallgatok! — elégité őt ki végképen Arany.

Foglalkozása leginkább birói teendőkből állván, vesződése is a peres felekkel temérdek volt, de ezek mindnyájan látták pártatlan igazságszeretetét, haragosa sohasem akadt, míg komolyságával igen nagy tekintélyt tudott tartani. Tudva azt, hogy a pereket rendesen Arany véleménye dönti el, kezdetben holmi ajándékkal is kezdtek körülötte járni, de nagyon hamar általános meggyőződésé vált, hogy Aranyt a „Dárius kincsével“ sem lehet megvesztegetni.

Szalonta első sorban földmivelő város volt. Népünk tudvalevőleg rendkívül ragaszkodik földjéhez, a mit minden más vagyonnak elébe tesz, osztályperek a megyék, határvonalok összezavarása miatt való czivakodások fölösen fordultak elő Arany birói széke előtt. A legesodálatosabb Arany jegyzői dolgaiban az, mikor Arany, hogy a káros perlekedést apassza, arra vállalkozott, hogy egy közönséges lánczczal elindult a megyék, dűllők kiigazítására. A perlekedő szomszédok, vagy osztályos atyafiak részére oly csinos és pontos térképeket készített, a melynek számításban való tökéletessége szakértő mérnököket meglepett. Fönmaradt a Balogh-család földbirtokáról készült térképe. Erre vonatkozólag Mlynár Antal mérnök évek múlva hivatalosan azt írta: „Az összehasonlítás után úgy találtam, a mi nagyon feltűnő, hogy egy olyan földterületet, a melynek semmiféle szabályos fekvése nincs, egy laikus nemcsak fekvésére, hanem legügyesebb grupikus reductiója és tényleges geometriai számítás szerint is szabatosan fölvelt.“

Egy közellátó ember, a ki földmérést, rajzot sohasem tanúlt, a ki már a félhomályban is csak úgy gondolom formára ödöngött, ilyen dol-

gokat, még az ő törhetetlen szorgalmát is ösmerve, minden mérnöki segédeszköz nélkül hogy tudott elvégezni, az igazán megfoghatatlan!

De a munka, ha tulfeszített is, örömet szerez, mert megvan érte a siker és eredmény fölött való meglegeedés. Aranynak ebből bőségesen jutott, voltak azonban olyan kellemetlenségei is, a melyek érzékeny lelkét nem egyszer mélyen elszomorították. Nem egyszer ment komor, lecsüggesztett fővel hazafelé a városházáról . . . Az még kisebb baj volt, hogy egyik másik nyugtalan perlekedő szalontai szókimondó rokonzátlansággal viselte magát vele szemben. Erre hatalmas fegyvere volt. Rendíthetlen komolysága és nyugalma, a mellyel a legszájasabb embert is zabolázni tudta. Még nemes F. Gáspárné, a város legszájasabb és legnyugtalanabb asszonya is tágitott előtte. Pedig ettől az asszonytól, a ki maga járt el tömérdek ügyes-bajos dolgaiban, veszedelmes nyelve miatt a tanács épen úgy rettegett, mint a nemes hadnagyi székhöz. Ennek egyszer visszaadván kérvényét, az özvegy asszony így köszönte meg:

— Azonfelül is köszönöm nemzeti nótár úram.

A tanács erre csupa szem és fül lett. Úgy gondolták, hogy a nyelvi asszony most veti szemére, hogy ajándékot fogadott el tőle. Arany komoly nyugodtsággal kérdezte meg tőle:

— Min felől köszöni? Mert ha azonfelől köszöni, azon alól ajándéknak kell lennie?

— Nem gondolok én olyat nótár úram csak azért köszönöm azonfelől, hogy szíves voltam ide fáradni ilyen csekélységért. A köszönet a fáradságon felől van.

Nagyobb baj volt azonban a szalontaiak perlekedő szenvedélye. Ez a hajdú nép nem szívesen fizette azt a taksát a szentséges római impériumbeli hercegnek Eszterházinak és minden féle czimek alatt legalább tizennégy pert folytatott ellene. A kolompások egyre izgaták a népet, a kaputos emberek közt csak an-

nak volt népszerűsége, a ki perei kedvező kimenetelével biztatta őket. Arany minden tekintélye és érdeme mellett igazán népszerű ember nem lehetett, mert az ilyen dologhoz nem tudott. De azért az efféle ügyben való bécsi vagy pesti utazgatásban a kolomposokkal a tanács egyik tagjának vagy jegyzőnek is részt kellett venni, ha a népet magok ellen végkép elkeseríteni nem akarták. 1843-ban egy ilyen úton egész Bécsig maga is részt vett.

Ebből kifolyólag egy másik baj is volt, a mely Arany őszinte, egyenes lelkét sokszor levette. A perköltségek miatt kétféle városi számadást kellett készítenie. Egyet olyat, a melyben a városi közgyűlés részére a perköltségek benne voltak, s egyet a derecskei herczegi uri széknél, a melyben a perköltségekről mélyen hallgatni kellett.

Még nagyobb, fő-fő baj volt a megyei hatóság egy törvénytelen határozata, a mely Szalontát erkölcsileg és anyagilag majdnem teljesen tönkre tette. A megye végzésileg, az országos törvény ellenére kimondotta, hogy a szalontai nemesség, a mely urbéri telkeken lakik, földjeik után adót fizetni nem köteles. Evvel a konzervatív párt a szalontai nemesek szavazatait akarta biztosítani magának.

A vérszemet kapott nemesség erre az urbéri herczegi taksát sem fizette, s a városi közterhekben sem akart részt venni, egyházi adót sem fizetett. A taksahátralék 1844-ig 70000 forint-ra emelkedett, a köztisztviselők fizetésöket nagyon rendetlenül kapták, a mit pedig természetben kellett volna kapniok, az kevesebb és rossz minőségű volt. Ehhez hozzájárult, hogy a nemesek állapotát megirigyelve, valamennyien nemesek akartak lenni. Pénzen fogadott hamis tanúkkal igen sokan megkezdték a nemesedési productionalis pört. Az erkölestelenség terjedt, mint a métely.

Arany szülőföldjének erkölcsi és anyagi sülyedése nagyon levette, de segíteni rajta nem

tudott. Fizetését ő is rendetlenül, gabonáját sohasem olyan minőségben kapta, a mint kellett volna. Sokszor aggódott e miatt, féltette kis családját az anyagi gondoktól. Noha egyelőre erről aggódni fölösleges volt. Még 1837-ben néniével úgy egyezett ki, hogy mintegy 18 köblös földjüket Sára néniének engedte át használat végett azzal a föltétellel, hogy apja semmiben szükségét ne lásson. Nénje hűségesen ápolta is az öreget. Akármilyen komorság is vett rajta erőt, odahaza eloszlottak homlokáról a gond felhői. Felesége hamar megösmerte töprengő természetét, s bosszúságának vagy komorságának okáról sohasem tudakozódott, hogy annál hamarabb elfelejtse vele. Egyébről kezdett vele beszélgetni, vagy kicsi filigrán leánykáját gügyögtette felé, a ki 1841-ben született. Arany különben alapjában vidámságra hajló természete hamar felderült.

Daczára a rendetlen fizetésnek háztartásában zavar sohasem történt. És ez kizárólag feleségének érdeme volt. A jó asszony látván terhes hivatalát, nem engedte, hogy ilyenekkel is nyüglődjék. Nöcselédjük mindig volt, de hű gondoskodásának mindég tárgya volt az úra. Haját maga nyirta, ruháját maga varrogatta, fehérnéműt is ő maga szabott, maga főzött neki, még később is, mondván, hogy Jani kedvére csak ő tud főzni. Annak a kornak megelégedettségével boldogan, tisztességesen éltek. Persze akkor a czifrálkodásra nem sokat adtak az emberek. Egy-egy diszesebb vasárnapló ruhában évekig eljártak, hétköznapiakon kopottos, ócska is megjárta, míg csak tartott benne. A kis egyszerű jegyzői lakásban a vendég is szívesen fordult meg. Különösen János napját ülték meg régi magyarosan és szokottnál nagyobb fénynyel, a mikor jó barátjai valamennyien felkeresték a kis nótáros lakását s ott kedélyes estét töltöttek.

Mert Arany kedélyes vidámsága ilyen baráti körben virult ki teljes derűtségével. A komornak, hidegnek látszó nótárust, mintha kicserélték volna ilyenkor. Multságban ő volt a

biztató: „igyad a bort, rugjad a port“ ez volt kedves szavajárása. Azután kitűnő elbeszélő volt, mester a kedélyes dolgok előadásában, a melyekkel társalgását fűszerezte. Maga is jóízűen tudott nevetni, de nevetése is páratlan volt a maga nemében. Hangosan sohasem nevetett, de ilyenkor barna csillogó szemei kissé összehúzódtak, gyors egymásutánban s egész arcza rezgett hozzá. Ösmerőseivel szívesen tréfálódzott, de tréfájában nem volt semmi sértő.

Nótárüssága első évében egy ilyen János estén, mikor az öregek és a nők eltávoztak, a fiatalok társaságának vidámsága a tetőpontra emelkedett. Valamelyik indítványozta, hogy mindenkinek szónoklatot kell tartani az est tiszteletére, azonban a tárgyat ki-ki tetszése szerint választja. Akkoriban erős divatja volt a szónoklásnak, talán sohasem beszéltek annyit, mint ebben az időben, a mi erős beszédű hazánkban. Persze, hogy ott volt Rozvány András, Arany tanuló és házoknál három éven át lakótársa. András igen sebes beszédű volt, csakis Arany tréfás biztatására, akkor is kedvetlenül fogott hozzá. Erősen hadarva vagy öt perczig beszélt kedves tárgyról, a nőkről, a kiknek teljes életében nagy tisztelőjük volt. Nagy baj volt azonban, hogy a gyors beszédből keveset lehetett megérteni.

Arany apró szemeit összehúзва állott fel szokása szerint bal hüvelykével András felé bökődve. Elmondta, hogy most nem önmagáért kíván szónokolni, hanem András barátja pompás szónoklatát akarja tolmácsolni, mert sebes előadása folytán teljesen elveszett a hallgatóságra nézve, s ő házi gazdai kötelességének tartja vendégei gyönyörűségére újra elmondani.

„András barátom rhetori virágait bajos megérteni annak, a ki az ő beszédmódját meg nem szokta. Mert mikor ő azt mondja: „kér son kom szon, azt gondolná az ember, hogy ennek semmi értelme, pedig ez azt teszi: kérem aláson komám asszony.“

Arany ezután nagy jó kedvében bohóságot

bohóságra halmozott, úgy hogy a társaság minden tagja majd kétfelé dőlt. András is jóízűen kaczagott, de közbe váltig mondogatta: „Te Jani, te Jani, nem mondtam én azt te Jani!

Ezt a becsületes, jó embert Arany mindvégig szerette s halálakor egy mély érzésű verset szentelt emlékére. (Kortásam R. A. halálára.)

Aranynak családi életén kívül e baráti kör volt kellemes üdülője zaklatott, s munkával telihalmozott jegyzői életében. De nem volna teljes a kép Arany ez időbeli barátairól, ha egy becsületes német emberről nem emlékeznénk meg, aki Aranynak nőülése évében, igaz, hogy rövid ideig elválhatatlan jó barátja volt. Salm gróf volt az uhlánus főhadnagy, a ki magánszorgalomból grammatikából tanulta a magyar nyelvet. Arany a magyar nyelvben oktatgatta, ő meg viszont német nyelvre. A hangsulyon alapuló német metrikát is Salm magyarázta meg neki. Egyszer megmutatta Rozványnak Voss Odysseáját, s kérdezte tőle, tudja-e miféle versek ezek? Rozvány hexametereknek nézte őket, de mikor scandálni kezdte a sorokat, hol két, hol nyolcz dactylust látott bennök, a min szerfölött csodálkozott. Persze Rozvány hosszúnak vette az olyan szótagot, a melyben két mássalhangzó követett egy hangzót. Arany aztán magyarázta neki, hogy a német szerint csak a hangsulyos szó hosszú, a többi rövid, ha két mássalhangzó is következik rá. És muto-gatta neki a hangsulyos szótagokat, Rozvány csak hüledezett: Hagyd el János, mondá végre rémülten — nem fér az én fejembe! A mire Arany jó izüt nevetett. Arany már azelőtt tökéletesen értett németül, de kiejtése gyarló, magyaros, beszéde töredezett volt, mint az olyan emberé, a ki könyvekből tanulja a nyelveket. Salm szoktatta a helyes kiejtésre és a gyorsabb német beszédre.

Ezután Arany felhagyott az olvasással. Ideje se volt rá, a boldog viszony is elfoglalta, de különben is ifjukori hóbortnak tartotta eddigi gyér irodalmi munkásságát s mint komoly családos ember nem akart szalontai felfogás szerint

poétás lenni, mint Megyeriné malacza. Keserűségében épen közvetlenül nősülése előtt fakadt ki Rozvány előtt: Az eldítéletek ellen az istenek is hiába küzdenek! Író és komédiás ember Szalontán nem nagy becsben állott. Most már inkább a gazdaság után szeretett volna látni; a mivel családja jövőjét gondolta biztosítani. Ez azonban már csak azért nem sikerülhetett, mert a főjegyző helyett is dolgozva, csak az est volt az övé.

Igy telt el az idő folytonos dolog, jogi és mérnöki tanulmányok között 1842 ik év tavaszáig. Ekkor Balog István után Szilágyi István jött ki Szalontára rektornak, a kinek első- és második éves diák korában Debreczenben tanuló társa volt. Persze 130-an lévén egy osztályban Debreczenben egymást nem igen ismerték, de Szalontán a barátság hamar megtörtént. A rektori szoba ös-időktől kezdve a kaszinó helyét pótolta. Oda jártak beszélgetni, olykor-olykor Arany is. Egy két szóból megértették, hogy tanuló társak voltak és az ösmeretség megújult s később barátság vált belőle.

Szilágyi karácsonyig Nagy Józsefnél az egyik papnál volt ellátáson, lakása pedig az iskolában volt. Tőle ment Péchy Lajos vaskereskedőhöz, a kinek a boltja a templom kőfalához épült a néhai egyházi granáriumban volt berendezve. Péchy jókedvű ember, Aranynak barátja volt. Ennek Pünkösdkor elhalván a felesége Szilágyi innen is kimaradt, ettől kezdve a következő év tavaszáig míg Szalontán lakott, Aranyhoz járt élelemre nyolez pengő frtért.

Majdnem egy évig tagja volt e kis családnak. Együtt szívesen elbeszélgettek, de az irodalomról ritkán szólt Szilágyinak. Úgy látszik szándékosan kerülte e tárgyat. Érzékeny lelkének rosszúl esett beszélni róla, a miről egykor ő is ábrándozott s most már mint rég eltűnt szép álmra gondolt vissza szomorú lemondással. Szilágyi „Ekeszókötésével” épen ekkor nyert száz aranyat az Akadémiától. Arany tömérdek teendője mellett még arra is ráért, hogy e munkát lemásolja, s

az ő gyönyörű kéziratával ment sajtó alá. Szilágyi példája bátorítólággal hatott rá, kevés önbi-zalma kezdett lassan-lassan ébredezni. A szalon-tai egyetlen egy literátorral való társalkodás lassan-lassan vissza vitterégi isteneihez. Szilágyinak meg volt az a jó szokása, hogy minden olyan könyvre, mely kezébe került, s egyik vagy másik érdeménél fogva érdeklődést keltett benne, má-sokat is figyelmeztetett. Arany iránt kétszeres volt ilyen figyelme. Hirből tudta, mily híres sza-lontai verselő, a feleségétől azt is hallotta, hogy azelőtt irogatással sokat foglalkozott, s írásai sza-naszét a padon hevernek. Shakespere-ből sokat fordítgatott a német Wieland nyomán: Nyár éji álmot, János királyt hol versekben, hol prózában, azonfelül sok töredéket, egy-egy olyan jelenetet, a mely Aranyt megkapta. Meg volt még fordítá-sai közül Lamennais híres munkája „Hívő szavai” czimen. Ezt Szilágyi nagy nehezen elkérte tőle olvasás végett és igen jó fordításnak látta. Kérte is Aranytól emlékül, de ő tökéletlennek gon-dolva e munkáját, nem adta oda, s így a for-dítás elkallódott, mint Arany házassága előtt írott összes kísérletei.

Szilágyi így Aranyhoz már ott tartózkodá-sának kezdetétől eljárógatott s egy-egy könyvet hagyott nála. Arany először bosszús is volt e tukmálásért, de aztán egyikbe-másikba belenézett. Különösen egy latin nyelvű angol gram-matika kötötte le figyelmét. Lemouton egyetemi ta-nár angol nyelvtana volt, a mely nyelven bál-ványozott Shakespere irta halhatatlan műveit. A kísértés sokkal erősebb volt, hogy sem ellent tudott volna neki állani. Nézegetni kezdte olva-sásának nehéz szabályait, majd a mutatványúl kö-zölt Hamlet „Lenni nem lenni” monologját törte meg. Szomjú lelke többre vágyott. A debreczeni vásár alkalmából meg hozatja ott kapható két históriai drámáját János királyt és II. Richárdot és a német fordítást kezdi összevetni az eredeti-vel. Evvel újra megnyílt előtte az olvasás és ta-nulás utja. Evés közben megjött az étvágya.

Szilágyinak magának akkor még nem volt nagy a könyvtára, így nem sok könyvvel kedveskedhetett neki, de a kuriozumképen átadott angol nyelvtannal öntudatlanul visszavezette az irodalmi tanulmányokhoz s később a szigeti iskolai könyvtárból küldött könyvekkel buzgón iparkodott kielégíteni Arany tudásvágyát.

Arany nappal hivatalában volt elfoglalva, csak késő este olvasgathatott. Rendesen az ágyban forgatta a könyveket. Ha kis Juliska lányok éjjel felsírt, hogy a napi munkától eltörődött feleségét megkimélje a fáradságtól, maga kelt föl s a síró gyermekkel addig dalolgatva neki járt föl-alá, míg el tudta altatni. Reggel már hajnalban felkelt s dolgozott vagy olvasott.

Ez időben a híres paedagógus Szőnyi Pál volt Geszten Tisza fiúk nevelője, a ki már debreczeni szenior korában a kollegium közép-oktatásának javításán törte fejét. Be is adott egy emlékiratot az egyház kerületnek, a melyben a tanárok szaporítását s a reáliák bővebb tanítását javasolta. A kerület, pénzereje nem lévén hozzá, a tervet nem fogadta el. Szilágyi olvasta ezt a tervezetet, a szalontai presbiteriumot rábirta, hogy a preceptorokat szaporítsák, így a reáliák tanítása is bővebben történhetett. Szilágyi maga pedig csak a poéták és rhetorok tanításával foglalkozhatott. Nagy József pap, az iskola felügyelő rossz szemmel nézte az ujitást s különben gyenge tanuló fiai lévén, elhagyatta a reáliák tanítását. Erélyes eljárását a városházán is elbeszélte, mondván: Mi szükség, hogy a rektor a sok limlomot tanítsa? Ezt hallván Arany, egy humoros költői levelet irt a megzabolázott rektorhoz, a melyet Szilágyi sikerült munkának tartott s meg is őrzött. 1845-ben mikor Pestről Uj-Fehértóra ment, Tüllmann (Fátyolfi) Ignácznak adta át közlés végett. Tüllmann Vachot Sándor Divatlapjának dolgozótársa volt. A kézirat nála elkalódott s maga Tüllmann is nyomtalanul eltűnt a forradalom viharában.

A kedve szegett rektor a szokott három

éves tanítást is megszakította s már két év múlva 1844-ik év tavaszán elhagyta Szalontát, onnan Késmárcra indulván német szóra, majd Bécsbe, hogy orvosi tudományt tanuljon. Bécsben is inkább történeti, nyelvészeti tanulmányokkal foglalkozva, végre Pesten Horvát István előadásait hallgatta. Hányódása alatt sem feledkezett meg Aranyról, leveleket írt neki. Arany 1845-ik év augusztus havában kezd nekiválaszolni. Elevelekből látjuk, hogy Arany első sorban az angol és görög írókkal foglalkozik. Shakespeaere és Homer legkedvesebb két írója. Az angol írókból egész könyvtára van. Shakesperből Byronból fordítgat. Sőt augusztus elsején írt levelében czélzás van az Elveszett alkotmányra, a mit akkor írt. Már arra is gondol, hogy kenyéríróvá válik. Nagy Ignácznak ajánlatot tesz, hogy bármely megjelölt angol regényt lefordít. Nagy Ignác tanácsára a Windsori vig nőket kezdte fordítani, de Lemouton Emilia fordítása épen ekkor megjelenvén, ezt is abban hagyta.

A liberális és konzervatív párt küzködése és a lélekvásárlás az ekkori választások alkalmával is javában folyt. Szalonta értelmisége a konzervatívokhoz csatlakozott Arany nagy megütődésére, a ki maga maradt szabadelvűnek a városházán. Még ez nem volt elég, a megyei közgyűlésén a két párt közt vérengző verekedés támadt, a melyről országszerte beszéltek. A pártoskodás, a nemesek magaviselete folytán a város ügyei egyre zavarosabbak lettek. Fizetését mindég rendtelenebbül kezdte kapni. Arany jellemzően darázs-fészeknek nevezi a szalontai közéletet. Ilyen az elveszett alkotmány háttere. Bosszuságában tollat fog kezébe.

Aranyt e körülmények között a családi öröm és gyász egyformán éri. 1844. jan. 2-án apja hal meg 76 éves korában, márczius 24-én fia László születik. Az öreg Arany halála épen oly csendes és nyugodt volt, mint fiáé. Mindakettő az utolsó perczig eszméleténél volt. Atyja elvesztette öregségében szemevilágát, a költő fél

vak volt. Az öreg és fiatal Arany kevéssel halálok előtt még pipáztak. Kimúlt mind a kettő halállal való tusakodás és egy jajszó nélkül.

Fia Laczi erősen barna, izmos csecsemő volt, az apró szőke Julis mellett, ki már ekkor anyja ruhájába kapaszkodott, különösen feltűnt barna mivolta.

Szilágyi végre 1845-ik szeptemberében Máramaros-Szigeten az idevaló ref. iskola tanárává levén állandó otthonra talált. Rendes levelezés indul meg köztök. Látszik, mily jól eső érzés fogja el Aranyt, mikor legalább a távolból levél útján irodalmi dolgokról beszélhet egy olyan emberrel, a ki megtudja érteni. Az irodalom iránt visszafojtott szenvedélye most elragadó erővel tör ki benne. Szinte lázasan keresi az alkalmat írói kedve kielégítésére. Szilágyi egy-egy oda vetett tanácsait mennyire iparkodik követni! Mily hálas iránta és mily szerény vele szemben. Mily örömmel küldi neki Philoktetest emlékül és mutatványt az Elveszett alkotmányból, Toldiból. Mennyire rajong Homerért, Sophoklesért! A meglett férfi mintha most kapná vissza ifjúságát, a melyet annak idejében annyi bubánattal élt le. Sohasem irt több lelkesedéssel és igazi örömmel. A költői teremtés munkája igazán boldoggá tette. Szilágyival való viszonya előjátéka Petőfi tüzesebb s lelkesedett barátságához, a mely a higgadt egyszerű embert megzavarta s ellenállhatatlanul magával ragadta. Mily kár, hogy az önbizalomnak és lelkesedésnek e kora csak a forradalom lezajlásáig tarthatott!

Első nyomtatott műve „Egy egyszerű beszélyke“ volt, a mely az Életképekben jelent meg, mikor már Elveszett alkotmányával a 25 aranyat megnyerte.

Nem szükség hosszabban foglalkoznunk vele. Elég, ha megemlítjük, hogy hőse Hugó gyöngye szívű óriása, a kit felesége Mokány Ferkóval megcsal. Ferkó aztán megőrül belé. Arany élete alkonyán nagy eredetiséggel dolgozta át a „Tengeri hántásban“ Ferkó esetét.

„Hermina“ című novellája is ez évben jelent meg, a mely szintén csak azért méltó megemlítésre, mert öreg korában a hősnőből Kund Abigél lett a Tetemre hívás gyönyörű balladájában. Az elbeszélés messze marad a ballada mögött.

„Az elveszett alkotmány“, a melylyel Arany a Kisfaludy társaságtól megkoszoruzva és 25 arannyal megjutalmazva kezdette meg fényes pályáját, középszerű munka. A 4000-en felül levő hexameternek inkább csak életrajzi értéke van. Legvilágosabb példa arra, miért érkezett oly későn az irodalom terére Arany. Az új népies és a régi pathetikus iskola stíljé küzködik mindvégig e munkában. A Vörösmarty iskola hideg czikornyáitól nem tud menekülni teljesen, míg erősen népies fordulatairól szinte lerí a hexameter. A népieshez, a magyaros kitételekhez vonzza hajlandósága, neveltetése, de önbizalma sokkal kisebb, mint hogy teljesen szakítani merne a hagyományos stílussal. A hexametert választja s öntudatlanul is Vörösmarty, Czuczor eposzainak hangját utánozza. Mintha paródiája volna ez eposzoknak. De hogy sikerült paródia legyen ahhoz sem elég elmés, sem stílusának nincs meg a kellő játzsisága. Verselése is döcögős. Az egyik bíráló Vörösmarty talán érezte, hogy az ő hangján beszél itt valaki visszásan. A legszebb magyar hexameterek írója szigorúan, de igazán ítélte mikor rámondta; „a nyelv és a verselés olyan, mintha irodalmunk vaskorát élnők.“

Van ugyan egy pár sikerült tréfa benne, de maga a munka egészben véve hidegen hágy. Világos, átlátszó meséje nincs, allegorizálása fárasztó.

Arany sietett is vele, hogy a pályázatról le ne késsék. A maga bosszúságán akart ugyan enyhíteni, de a mint a Kisfaludy társaság pályázati hirdetését egy vig époszra olvasta, csiklándta a 25 arany. Látott már olyant Szilágyiban, a ki nyert bőven aranyakat, hátha ő is megnyeri legalább tudni fogja, hogy mit érez ilyenkor az ember.

Külömben pedig Vörösmarty szigorú szavai sarkalták tehetségét annak a bebizonyítására,

hogy külömb is telik tőle. Így készült elő Toldira, a melyet egy kisebb beszélye előzött még meg az Életképekben. A kis munkában nincs leleményesség. Az a régi történet van benne feldolgozva, hogy a hős az elvadúlt lovaktól menté meg szerelmesét. Megvan pedig ez irva jó magyarosan, egyszerű nyelven.

Mint embert jellemzi két kiadatlan névnapi köszöntő verse. Az egyik Szilágyi tiszteletére íródott még 1842-ben István napra, a mit karácsonykor ünnepelt meg Szilágyi, és Pál napi verse az öreg nótárús Borbély névünnepe, melyet Pál fordulásán tartott meg.

Kiadatlan mind a két vers, de Arany játszi kedélyének jellemző példája s a szalontai kisvilágnak hű és elmés photographiája. Ott tartózkodása első évében, mint az első vers mutatja, Szilágyival már barátságos viszonyban volt irván „kevés dohányú, nagy tudományú“ férfiúnak „Juhász kutyái alázatossággal.“ Külömben pedig üdvösséges elmélkedés arról, hasznos-e az embernek magát lekapni? Közbe-közbe ártatlan csipkedések a jó barátokra, a kik közt közös jó emberek Péchy Lajos viselt jeles dolgára is van célzás, a mely óriási feltűnést keltő leleplezéssel végződött. Péchynek a boltjában egy vakablak volt, a melynek erős tábláját Péchy úr gondosan csukva tartotta minden időben. A kik pedig kíváncsian kérdezősködtek a titokteljes vakablak benső tartalmáról, azoknak fontos orczával beszélte, hogy ott tartja legfontosabb levelezéseit. Arany egyszer véletlenül benyitva boltjába, ott találta a derék férfiút a nyitott vakablak előtt egy jó üveg bakarral, a miből épen felhörpönteni akart egy kanálnyit. Megzavarodva tette volna vissza Péchy a fontos levelezést a vakablakba, de már késő volt. Arany e versében a bokros érdeme alapján több jeles és tudós társaság levelező tagjává nevezte ki.

Külömben a névnapi verset illő pompával adatta át Szilágyinak. Már ő ott ült az asztalnál nagy komoly orczával, mikor a város egyik cse-

lédje hozta a nagy levelet s kellő komolysággal átadá az ünnepeltnek.

Borbélynak a köszöntőt 1846 ik év telén irta. Estére oda készült, a hivatalos teendők elvégzése után egyedül maradván a jegyző szobában, pár óra alatt irta meg a verset, úgy sietett vele, hogy a czim leporázására még ideje se volt. El is van a tenta-írás törölve külső lapján. A hivatalból egyenesen Borbély Pál lakására ment s tányéra alá csempészte az „Égből szent Pál apostoltól“ küldött levelet. Borbély csak tányerváltáskor vette észre a cselt. Hogy ez az elemés levél mennyire felvidámitotta a társaságot, azt könnyű elképzelni. Arany pedig a bizalmas baráti körben mindég nagy szer volt az ilyenekre.

Ez a vers különben szelid jó szívét bizonyítja. A főjegyző helyett mindég temérdekét dolgozott, tehetség dolgában össze sem lehetett őket hasonlítani s ő azért sohasem vágyott állására. Sőt a mint e verse is mutatja a kis termetű főjegyzőt a légynek sem vétő s mindenkinek kedvére beszélő feljebbvalóját szeretni is tudta, a ki csak akkor morgott elégedetlenül a bajusza alatt, ha irnia kellett. Arany pompásan jellemzi verse két sorával:

Azért fiam, csak tűrj, mint a bárány,
Mig megállhatsz kurta lábad szárán.

Mikor 1846-ik év nyarán Szilágyi pár hétig Arany vendége volt, a két író ember s különösen Arany teli voltak szebbnél-szebb tervekkel. Arany fordítani akarta a Trachisi nőket, Sophokles tragédiáját, dolgozott Toldiján, a melynek históriáját már gyermekkorában a ponyváról ismerte. Az elejét már akkor Szilágyi olvasta. Szerzője gondosan hasonlított össze Petőfi János vitézével, meg is állapította, hogy ennél terjedelmesebb. Szilágyit iparkodott rábeszélni, hogy Shakspeare-t közösen fordítsák. Vigjáték írásán is törte fejét, a mely engesztelő áldozat akart volna lenni a komikum múzsájának az „Elveszett Alkotmányért,“ sőt Toldi befejezése után már eszébe jut: mi volna, ha az ember népies hős

költeményt írta? De egyuttal töprengése is felébred. Szokatlan dolog ez nagyon, hátha kinevetik vele?! Közbe erősen forgatja a görög klasszikusokat, mert úgy tartja, hogy az ujkori írók művei után, mennél több klasszikust kell olvasni. Mily pezsgő erő, milyen lázas munkakedv! Nem törik meg sem a szalontai élet keserves pártoskodásai, jegyzői kellemetlenségei, nem Debreczeni Mihály uram a „Piros kakas“ csizmadia szomszédsága sem, a kinek fia a klarinétet ott fujta késő éjszakáig ablaka alatt, bosszantva vele kényes zenei hallását, elriogatva tőle a legszebb költői gondolatokat.

1847. január 23-án a Kisfaludy társaság gyűlésében Bártfay, Gaal, Garay, Tóth Lőrincz, Vörösmarty egyértelműleg Toldit ajánlják „megkülönböztetéssel a jutalomra.“ Utána a gyűlés elhatározza, hogy méltatása jeléül vékony pénzbeli erejéhez képest a 15 arany jutalmat 20-ra emeli.

E mű felett való elragadtatás általános volt. Arany egy csapással a nagy írók sorába emelkedett. De bár az elismerés tavalyi jutalmazott keserősége mellett jól esett neki, mikor ez év tavaszán Rózsa Ibolya meséjét írja, kételyei e műve iránt is felébredtek. Úgy látja, hogy a Toldi eleje nehézkes, elszélesedik sok helyütt, néhol pedig szerinte nagyon is alant jár. Jobb is, szebb is, mondja Arany, Rózsa és Ibolya meséje.

A nyári iskolai szünidők alatt Szilágyi ismét lent van Szalontán egy pár hétig. Vitatkoznak a népiességről, Szilágyi nem akarja elhinni, hogy a régi iskola ideje lejárt. Külömben pedig akadémiai székfoglalóját nála írja és egyik-másik költői tárgyra figyelmezteti, a mit érdemes volna kidolgozni, sőt hogy a népies nagy eposzra kedvet kapjon leküldi neki a németek nagy époszát a Niebelungen-liedet.

Akadémiai értekezése a Magyar szótárírás története volt. A szótárírók közt levitte magával Beythe István „Stirpis nomenclator Panonius“ czimű munkáját, s a miben a keresztes fűről (gentiana cruciata) megemlítve találja azt az akkor még a nép száján élő mondát, a melyet

Szilágyi figyelmeztetésére Arany Szent László füve címén még ez évben feldolgozott.

A jegyzői írószobában látta Szilágyi Kajtor Imrét, egy gyönyörű szép szál és jó módú ifju embert, ki a legénykedésből tehenet lopott, s ezért a vármegye kezére került. E tárgyra is Szilágyi figyelmeztette Aranyt, a ki később 1853-ban megírta az „Első lopást.”

Szilágyi beszélte el neki Szeremley Gábor szigeti tanárról és szolgájáról, Czemeczky Mihályról azt a vig történetet, a melyet Arany nagy nevetéssel fogadott, s ennek alapján még melegében megírta a „Tudós macskáját.”

Szilágyi ezután is segítségére van nagy történelmi ismeretével. Adatokat is küld neki a tervezett Kinizsi Pál eposzhoz, a melylyel azonban végkép felhagyott, s Murány ostromához, Toldi Estéje és Toldi középső részéhez, a mely mind munkában van már ebben az esztendőben.

Liptákné tyukpanasza, Bajóné libapere, Debreczeni sertés paszusa, s egyéb jegyzői kellemességek nem törik meg munka kedvét. Lelkének harmoniája teljes, örömmel látja, hogy mennyire emelkedett a közbecsülésben az írók szeme előtt, s majdnem gyermeki örömmel jelenti Szilágyinak, ha egyik-másik író ember felkeresi levelével s tehetségének elismerésével.

A tanácsbeliekkel nemcsak hivatalos kötelességből, hanem benső buzgósággal jár el a templomban, igazi kálvinista buzgósággal iskolázott kellemes magas bariton hangján énekelte a zsoltárokat, a melyek az úrnak dicsőségét hirdetik. A zsoltárokat szebben nála senki sem énekelte Szalontán. Nem egyszer mondá; „Beh édesen kiénekeltem magam, olyan étvágyam lesz, akár csak egy kántornak”.

Hittel és bizalommal tekintett a jövőbe. Férfikora elején, annyi keserves zaklatás után, megadta neki a gondviselés előbb a családi boldogságot, utána az írói dicsőséget. Van-e ezeken kívül nagyobb boldogság a föld kerekiségén?



Toldi.

Egyszerű az ének, rajta semmi disz tán,
De a szivből fakad melegen és tisztán.

Ilosvai Selymes Péter nagyon megharagud-
nék, ha Toldijáról végig olvashatná azt az érte-
kezést, a mit Toldi Ferencz irt meg. Hogy az ő
hőse sohasem élt volna! Haragosan ismételné, a
mit már egyszer kinyomatott: Látjátok, hogy én
igazat szólok! Toldi Heraklessel, Rusztemmel
mérte össze nagyon is józan hősünket. Az álli-
totta, hogy az őskori monda egy töredéke szál-
lott ránk e históriás énekben, hőse csak olyan ti-
pusa az erőnek akár Herakles. A Miklós, név a ke-
resztyénséggel ragadt rá, a csodás elem meg a vál-
tozó korról lekopott róla. Így tették, mint erős vitézt
hol Nagy Lajos, hol Mátyás idejébe. A magyar
nép mese világában van is kis Miklós szép Mik-
lós, király fia Miklós, a ki sárkányokat győz le,
s így a napot, holdat, a hajnali csillagot vissza-
keríti tőlök a magas égre, vagy táltos lovakkal
vesződik, tündérleányt szeret, vagy olyan királyi
sarjadékot, a kinek a homlokán ott van a nap
vagy hold és csillag. De ilyen csodás dolgokkal
nem foglalkozik a mi hősünk, a kiról azt zengi
Ilosvai: „Erős, vastag gyermek Toldi kicsin ko-
rában.” Hősünk pályájában semmi közös vonás
nincs e csodás alakokéval. Csak később, mikor
a nógrádmegyei Told és Nagyfalu révén nógrádi
mesék is szólottak róla, mondják, hogy hegyet
vág és tol el, vas melle van. Egy alsó-toldi szin-
tén nógrádmegyei mese szerint, Mátyás király
eltiltja az udvartól és elmésen épen úgy segít
magán, mint egy másik mese-hős az „Okos le-

ány.“ A király feltétele szerint gyalog kell jönnie de még se gyalog, el kell hoznia az udvarba legjobb barátját, legnagyobb kincsét és legnagyobb ellenségét. Toldi vadász kutyáját, feleségét Laczfi Magdolnát és kis fiát Gábort a karján vitte az udvarba. Félháza a kutyán volt, a másikon ugrálva ment a király elébe. A kutyára ráütött, ez vonítva elszaladt tőle, de egy jó szavára vissza is jött. „Ez a legjobb barátom“ mondá a királynak. A feleségén is végig ütött, ez gyilkosnak kiabálta. „Ez a legnagyobb ellenségem!“ magyarázá. A legnagyobb kincseül pedig kis fiát mutatta be.

A királynak oly igen megtetszett a felelet, hogy nem csak megbocsátott neki, hanem országbíróvá tette. Arany kalodát adtak neki, a kibe az alsó-toldi ember öregapjának a szépapja is benne ült. Ez a mese a Ilosvaitól is említett főbe ütött királyi apródok esetéből van tovább szöve. Az udvarból való kitiltásának az volt egy oka az ének és a mese szerint.

Rendes dolog, hogy más csodás mesék is rakódtak le rá. A feltűnően erős ember története csakhamar a népszájára került, megkezdődött átalakulása. Tehát épen fordítva áll a dolog, mint a hogy Toldi Ferencz értekezésében állítja. De hogy mennyire ment az átváltozás, azt most már pontosan nem tudjuk megállapítani. Nem tudjuk mi az a kevés, a mit Ilosvai saját állítása szerint a krónikában talált, s mit vett át a népszájából, mi a maga tudakozásának eredménye? Tinódi életéből tudjuk, hogy a régi énekmondó az ilyenekben nem sajnálta a fáradságot. Módjában állott, hiszen az ő idejében virágzott a Toldi család, a melynek több tagja a Miklós nevet a nagy erejű ős emlékezetéből viselte. Annyit azonban előre is teljes bizonyossággal állithatunk, hogy a hős pályájának kezdete, a mely szerint Miklós minden dologhoz lát az béres szolgákkal, népies vonás. A nép hőseit szereti a homályból kiemelkedve juttatni nagy tisztességre. Így aztán szívből a magáénak vallhatja. A népének naiv-

ságát és átalakító erejét mutatja a mesés prágai kaland, az öreg Toldinak szakállával való beszélgetése. Mind két helyütt Ilosvai igazmondó, száraz stylusa költőileg színessé lendül. Mintha az őserejű nép költészet termés aranya csillámlanék Ilosvai kavicsában. Hogy ezek a népies vonások megmaradtak, azt is csak annak köszönhetjük, hogy Ilosvai igazságszeretete nem találta valószínűtlennek őket, s ezért méltónak ítélé, hogy históriájában mint igaz dolgok helyet foglaljanak.

Ezt tudva, igaznak kell venni Ilosvainak azt az adatát, hogy Miklós 1320-ban született, még pedig a biharmegyei Nagy-Faluban, a mit a Toldi-család bihari nagy ága mellett, az is bizonyít, hogy Ilosvai nem messze Váradtól állítja Nagy-Falut, hol volt is ilyen helység. Szilády Áron kutatásai után nagy valószínűséggel mondhatjuk Ilosvai hőse ugyanaz, a ki 1354-ben tehát már 34 éves korában Pozsony vármegye alispánja s e városnak várnagya volt. Toldi csakugyan a várkatonaság élére való erős vitéz volt. 1359-ben Nagy Lajos levelét viszi Flórenczbe. A király két oroszlán kölyköt kér a köztársaságtól és hazahozatalával e nagy erejű Nicolaus Taldi valoris emberét bizza meg. Épen hősünknek való küldetés. A királytól eredt jelző legerősebb bizonyíték lenne e személyiségnek hősünkkel való azonossága mellett, ha ugyan Szilády ez adata valóság volna. Nagyon valószínű azonban, hogy az oroszlán-szállító Taldi Miklós becsületes flórenczi érczolvastó volt, a ki ez időben a királyi pénzverőnél szolgált. Flórenczi származása adhatott rá alkalmat, hogy a király e küldetéssel megbizta. 1365-ben Olaszországban találjuk hősünket, mint az ott alakult angol, magyar vitézekből alakult fehér csapat egyik főtisztjét. Négy más társával Pisina várában szerződésre lépnek a pápai és sziczipiai megbízottakkal, hogy öt évre Sziczipia és a pápa szolgálatába lépnek.

1383-ban itthon találjuk Toldit, 1382-ik év márcziusában még Miklós mester, Gergely fia a

a szabolcsi főispán, de már juliusban csak Heves-vármegye főispánja. Ekkor tehát már más főispánnak kellett lenni. 1383-ban január 14-ikétől kezdve egy oklevél tanubizonysága szerint igazán „Magister Nicolaus de Toldi mint comes comitatus de Szabolcs“ szerepel. Ez időtől kezdve csak 1386. szeptember 8-ikától tudunk más főispánt. Abavári Aba Imrét. Biztos oklevélbeli adatok vannak arról is, hogy bátyja: „Magister Georgius de Toldi 1376-tól kezdve még 1382-ban is bihari főispán volt. Toldi tehát e méltóságban utólérte bátyját s hogy nem lehetett fiatal korában sem olyan tukó paraszt, a milyennek Ilosvai feltünteti, magistersége bizonyítja. Ezért oskolákat kellett végeznie. Toldi az apródok megölése és a király utolsó gyűlése után valószínűleg 1385-ben halt meg, tehát Nagy Lajos halála után három évvel. Mindez összevág Ilosvai adataival. Históriaját ebben a tekintetben hitelesnek kell vennünk. Nem hiába bizonyitgatja igazmondóságát. A hol évszámot mond, ahhoz alig fér kétség. A hol biztos adatot nem említ „egyszer“ „sok nap után“ kifejezésekkel él. Egyebütt is, a minek okát nem tudja adni őszintén megvallja: „bizonyt nem irhatok, mi volt annak oka.“ Csak az a kár, hogy „ifjuságabeli több sok dolgairól“ tudva, mind le nem írta. De ő csak erejét, vitéségét dicsőítette s az ezekre vonatkozó kalandokat fűzte históriajába. Megjelent pedig ez a verses történet 1574-ik esztendőben.

Arany Toldijához Ilosvaiból annyi anyagot vett, a mi az első versszaktól a 160-ig terjed. Erdekessé látni, mit vett Arany Ilosvaitól, mit alakított át a szerkezet kedvéért, miből kapta meg az ösztönt, hogy egy-egy szóból, sorból cselekvényt, vagy alakot teremtsen.

Ilosvai szerint a két testvérnek Lőrincz volt az apjuk, ki fölnevelte Miklóst, ám öregebbik fia György felment a király udvarába. Az öcs atyja halála után is otthon marad s lát minden dologhoz a béres szolgálakkal. Erejét nagy csudával nézik, félkézzel nagy malomköveket emelget. De hogy

György Budáról lejöve, szolgálai rudat hánytak. Miklós két annyira veti a rudat, a követ is sokkal messzibb hajítja. Mikor ez bátyjának hírével lesz, öcscsét a dologért gyakran megfeddi. Azután buslakodik, nagy haragja van öcscsére, mert szerető szolgáját megöle. Anyja igen keserüli Miklóst s titkon éléssel táplálja, míg bátyja megkegyelmezett neki. Nemsokára Laczfý nádor megyen Budára Nagy-Falú határán keresztül. Egy átaluton utat téveszt. A rakodó szénás szekér mellett álló Miklóstól, kinek kezében nyomtatórud volt, az utat sok szóval kérdik. Toldi félkezével kapja a nyomtatórudat, avval mutatja meg. Azután ismét gyilkosságba esik, bolyong, bujdosik és bejut Budára és Pest városába. Bánatosan aláfüggesztette fejét, mert egy pénz se volt üres tarsolyában. Akkor egy pokol fene bika neki rugaszkodván, a kötél elszakad. Toldi ezt látja s fut a bika után, farkon ragadá és a mészárszékhez vonta. Miklósnak ekkor sok májat adtak. Majd a budai mészárosoknál szolgál, nagy tehéntagokat hord egyedül, a miért a mészárosok Miklóst jól tartják. Nem sok napra rá a király konyhájára megyen, a hol ételért a szakácsokat szolgálja, szennyes fazekakat mos és két öreg kondérban a vizet hordja a Dunából. Nagy erején mindenütt álmélkodnak. Mikor a rudat az udvarban is két akkorára hajítja, a király megkérdi honnan való? Mikor megtudja, hogy Toldi György atyafia és a gyilkosságért elbujdosott hazulról, ír Györgynek, hogy kegyelmezne meg neki s nagy kárnak mondja, hogy Miklóst otthon tartják. György öcscsét erősen feddi, dorgálja s két lóra szert teszen neki és szolgálatra menni kényszeríti. Miklós is rágondolja magát, két lóval elindul, anyja szánja és a rozstésztába száz aranyat csinált bele és átadja hites szolgájának, hogy akkor tegye fia elébe, ha szüksége leszen rá. Mikor Toldi feljuta Budára, Lajosnak akkor új udvara volt. Egy cseh vitéz mindenkit elejtett az öklelésben. Egy özvegy asszony két fiát is megölte a cseh, Toldi megszáná az özvegy asszonyt

s megigérte neki, hogy megállja bosszuját. El is mennek két csolnokon a Duna szigetére a csehvel, Toldi elbocsátja az egyik csolnakot a vizen, mondván: „meg kell ma itt egyikünknek halni, a holt embernek nem szükséges a hajó.“ Toldi ölbe megyen a cseh vitézzel s szörnyű rángatással fárasztja, míg térdre nem ejti. A cseh vitéz elijedve kéri: „Fiam ne siess halálomra.“ De nem hajla szive jó Toldi Miklósnak, fejét vevé a cseh Mikolának s minden marháját az özvegy asszonynak ajándékozta. A király őt azért fejéhez választá és neki tizenkét hóra hópénzt adatott.

Ime szanaszét nagy rendetlenségben az épületkő, de ember legyen, a ki mindezt összerakja és diszes palotát emeljen belőle, megismerje belőle a szegletkövet, a közönséges téglát, a diszító drága anyagot, s mindent a maga illő helyére tegyen. Valóban Arany rendező tehetsége bámulatos. Ilosvai minden szava, czélzása sem maradt felhasználatlanul. A mi műve anyagát illeti, a leírásokat és a nyelvet kivéve semmi sincs, a mi nek Ilosvai munkájában nyoma nem volna. Toldi édes anyja éléssel táplálja a réten fiát, máskor 100 aranyat rejt el számára a rozskenyérben, e két vonás felhasználásából a szerető anyának mily jellemét teremtetten meg Arany! György el-lenségeskedésének Ilosvainál annyi nyoma van, hogy öcsését Miklóst gyakran feddi, dorgálja, otthon tartja, nemcsak mikor gyilkosságba esik, hanem akkor is, ha a rudat két akkorára veti, mint vitézlő szolgálai. Ez elrejtett szó megadja az ösztönt a költőnek az álnok György megteremtésére. Meg van az erős drámai összeütközés. Miklóst heves vére ráviszi a vele csúfot üző vitéz megölésére, a mi nagy erejéhez méltón malomkövel történik. Teljesen népies vonás, hogy az öregbik testvér a kisebbet üldözi s ez derékul kiküzdi magát s külömb lesz bátyjánál. A két gyilkosságból egy lett, Aranynál az is erősen megokolva, a miért a cselekvény egy csapáson halad, s erősen központosítva van. A réti bujdosás másfél napig tart, s evvel az alföldi nádas költői

képe elfoglalja helyét a magyar költészetben. Ilosvai „hütös” szolgájáról Arany a régi, hű cseléd alakját rajzolta le. Mint a szobrász az alakatlan agyagból remekét. A nyolczadik énekben tetőzik György álnoksága, Lajos király ezzel kapcsolatosan egy pár vonással mily szerencsésen van oda állítva. Ilosvainál csak annyiban szerepel, hogy Miklós otthon tartását nagy kárnak vallja. Aranynál mily ravasz tapintattal ösmeri ki György úr álnokságát. A néhány csepp olasz vér mily jellemzően nyilatkozik meg benne. A szennyes fazekak mosását a királyi konyhán Toldi Szerelmében használja fel Arany, mellőzi mészárosinasságát is, a sok májat is a kutyának dobhatja vele nagy méltatlankodással. A bika kalandot is finom érzékel átváltoztatja. Toldi Aranytól számtalan ember életét menti meg s nem farkánál, hanem szarvánál fogva hurezolja a vágóhidra. Amugy furesa, sőt nevetséges, így természetesebb és méltó egy olyan hőshöz, a milyennek Arany Toldit festi. A nagy bajvivó jelenetben is szelidít Ilosvai előadásán, a rimáncodó csehnek megkegyelmez, de az orgyilkost lemészárolja. A nagy viadal színezéséhez a szájhagyományból is meritett két jellemző vonást. Az egyik, mikor a csolnakot a szigetről úgy meglöki, hogy a pesti oldalon a partba fúrja az orrát, a másik: mikor a csehkezét úgy megszorítja barátságos kézszorítás örvével, hogy minden ujja végén kicsordul a vér.

De Arany nemcsak Ilosvaiból, hanem a maga életéből is vett érzelmet, cselekvényt ehhez a költeményéhez. Neki is megvolt a maga bujdosó útja Szigettől Szalontáig, ő is akkor érezte legjobban az anyai sziv melegét, mikor elhagyottan hazaérkezve, az egész világ kárhoztatóan ellene fordúlt, csak a szerető anyai sziv tudta mentegetni. Valóban mélyebb érzéssel megindítóbban senki sem festette nála az anyai és fiui szeretetet, s a szerencsétlen bujdosó szomorú állapotát, a kiről:

Ott is azt susogta a nád minden szála,
Széles e világon nincsen árvább nála.

Arany nem csak a költői rendezésnek nagy

mestere. Oly megfigyelő tehetsége van, a mely közellátó embernél valóságos csoda. Mintha ösztönszerűleg úgy kívánt volna e testi fogyatkozásra segíteni, hogy mindent hosszasabban és körülményesebben nézett meg, így a legjellemzőbb vonások sohasem folytak előtte össze a lényegtelenekkel. Innen van, hogy a leírásnak nagy mestere. Ebben Petőfi is művész. De két költő leíró módja teljesen elütő. Petőfi egy-egy nagy vonással fest, érzelmességét önt el minden leírásán. Arany körülményesebb, részletezőbb; leírásai a cselekvénnyel forrnak össze és jellemet rajzolnak s élesen kiemelik. Méltán híres az a remek alföldi kép a delelő ökrökkel, hortyogó szolgákkal, a szomjas gémmel, a melynek közepéből Toldi nagy alakja magaslik ki, mint egy halomból a tilalomfa. Mily jellemző a felfordult udvarház, a hol negyvened magával dorbézol György, hogy a haszonnak megmaradt felét is Miklóstól elvegye, eligygya! Ily körülményes megfigyelő rajzban mily plasztikusan domborítja ki az öreg Bencze alakját, mikor Miklóstra köszönti a kulacsot, de előbb néhány kortyot a nyelve mellé önt, urának nyújtja félkézzel, a másikkban inge elejével a száját törli le. A magyar paraszt jellemző felkészöntése ez. Vagy mikor elérzékenyedésében a bocskorán körmével keresztekert ir, a nélkül, hogy tudna róla, mit teszen. A tizedik ének korcsmai jelenete nem egyéb a mulató paraszt duhajkodásánál, de még nagyobb arányban, mint Toldi hatalmas physikumához illik. Mennyire jellemzi ez az életből ellesett rajz azt az erős embert, a ki örömeiben, bánatában egyformán szertelen.

Ime, nincs oly jelenet Toldiban, mely Ilosvaira ne emlékeztetne, még is teljesen más minden. Ott az összefüggéstelen, laza kalandok egymás mellé vannak hányva, itt fokozatosan fejlődik jellem és cselekvés s mindkettő teljes egészszé olvad. A külömbiséget a költő és verselő közt semmi sem mutatja meg élesebben, mint ez a két mű. A cselekvény fő szála Toldi kiemelke-

dése a nyers paraszt állapotból. Érzi, hogy nem arra termett, hogy béresnek, villásnak maradjon Nagy-Faluban. Elkeseredésében gyilkosságba esik s megy Budára, hogy valami nagy dologgal jóvá tegye hibáját s kegyelmet nyerjen a királytól. Hogy mi lesz az a nagy dolog, maga sem tudja. Viszi az ifjukor nyugtalansága, nemes önérzete, rendkívüli erejében való bizalma. E cselekvényhez csak két epizód fűződik: a farkas jelenet és ezzel kapcsolatban búcsúzása édes anyjától s a már említett kocsmai jelenet. Az egyik rokonszenvessé teszi előttünk az anyaszerető gyermeket, a másik jelenetben féktelen jó kedvének, örömének kicsapongása előkészít a nagy párbaj-jelenetre. Így változik szinte rohamos futással hősünk szomorú bujdosása fényes pályává. Az eseményeket annyira központosította Arany, hogy a három napi budai gyalogolást beszámítva, mindez alig öt nap alatt történik meg.

Épen oly váratlanul, szédítő gyorsasággal emelkedett Arany egy csapással a nagy költők közé. Az ember keresi rá a magyarázatot, de elégségest nem talál e vakító tünemény megfejtésére, a mi minden előkészület nélkül esett meg és szinte páratlan az irodalom történetben. Azt látjuk, hogy Ilosvai a ponyváról még zsenge gyermekkorában kedves olvasmánya. A nép körében nevelkedik, az új népies iskola s a kálvinista énekek, zsoltárok emlőin erősödik nyelve, rythmusa egyaránt. Mikor Kazinczyék, Vörösmartyék divatos irányával megismerkedik, kedvetlenül érzi, hogy ezen az országúton nem képes haladni. De népies irányú kísérletein még a legavatottabb szem se tudná felfedezni az oroszán körmöket. Igaz, hogy fenmaradt alkalmi költeményei komoly irodalmi kísérleteknek nem mondhatók. Később is erős tétoválás, ingadozás látszik irodalmi kísérletein. Sokfélebe fog, ír drámát, megkísérli vigjátékot, fordít, erősen táplálkozik a görög klasszikusok édes tejével. E különböző hatások egyöntetűvé nem válhatott, terméke az „Elveszett alkotmány,” a mely mint ilyen nem

is válhatott kiemelkedő munkává. Erős megfigyelő tehetségének csak némi nyomai látszanak e művében. A népies és erősen magyaros költői, képes, fordulatos nyelv, a minek gyermekkorától és észrevétlenül kellett kifejlődni benne, a hexameterben csak épen felesillámlik.

A régi pathetikus és a feltűnő nép-nemzeti nyelv küzdelme látszik mindenütt e munkában. Arany tétovázva keresi a tehetségének megfelelő tért, de részint a divatos irány, részint bizalmatlansága miatt rossz útra téved. Ebben a keserves bizonytalanságban talán elzüllött volna tehetsége, mert hiszen körülményei, sikertelen küzdelme, nagy tanulásának eredménytelensége kedvét szegték. Szilágyi csak az olvasgatásnak nyerte meg. Irodalmi műveltsége és elvei épen nem arra valók voltak, hogy Arany tehetségét helyes irányba terelték volna. Inkább tudós, mint költői elme, néhány szépirodalmi munkája Vörösmarty epigonjainak modorára vall, még 1847-ben is vitatkozott vele régi iskola helyes irányáról. Mindez kétkedővé, habozóvá tette és szerencsés, külső körülményeknek kellett közbe jönni, hogy a saját ösvényére lépjen. Vörösmarty ragyogó sikerei után vakmerőségnek, lehetetlenségnek tartotta, hogy a maga „paraszt” nyelvén hősookról énekeljen és a csodálatos elem iránt, a mely nélkül hősköltemény el nem lehet, józansága határozott ellenszenvvel viseltetett.

Ebből a vivódásból két külső körülmény ragadta ki. Petőfi „János vitéz”-ének nagy irodalmi sikere, nép-nemzeti irányú költeményei és a Kisfaludy társaság 1846-iki jutalomtétel. János vitéz megadta neki a formát, a Kisfaludy társaság ráfordította figyelmét Toldi históriájára. E társaságé a nagy érdem, hogy nem zárkozott el az idők szelétől, hanem megértve szavát, ő irányozta a nép-nemzeti irányra a költők figyelmét. Egy nagy tehetségnek adta meg vele az önbizalmat. Arany kétségei elröppentek, nagy kedvvel látott a kidolgozáshoz. Művét gondosan összehasonlítottatta János vitézzel, még sorszámbra is összemérte. A nyelv már

készen volt, hiszen gyermeksege óta hallotta, olvasta a népi költői kifejezések nagy raját, a mi nek megtartásához, alkalmazásához az a finom nyelvérték kellett, a mely mindvégig tehetségének egyik legfényesebb oldala marad. Toldiból ezrével lehetne kiírni a szebbnél-szebb magyaros fordulatú képet, szólásmódot. Szinte visszaélni látszik vele. János vitézzel összehasonlítva művét, csakhamar újra töprengésbe merül. E páratlan költői tündérmesétől tanulta a természet jeleneinek rajzát párhuzamosan az emberi kedélyállapottal. Petőfi egy-egy megragadó részt emel ki, csodás kalandjai szinte balladaszerű rohanásban követik egymást. Arany nyugodtabb, körülmenyesebb. hasonlatai sorszámra mennek. megfigyelő tehetsége sok jellemző vonást tud megrajzolni a pusztáról, szinte kedvteléssel időz a Toldiék vén udvarházának rajzánál. körülményesen írja le Miklós és anyja közt folyó jeleneteket. Ennek számtalan remek részt köszönhetünk. Hiszen az anyai gyöngéd ravaszságnak lehet-e szebb, élethűbb rajzát adni, mint pl. mikor György elé szalad:

Testével takarja Györgyöt s úgy védi
Pedig nem is Györgyöt, hanem Miklóst félti.

Mindez a való, az élet megfigyelésének gyümölcse. Még a természet jeleneinél is a pontoságig részletező. Innen van, hogy Toldiját a János vitézhez mérve az elején nehézkesnek, túlszélesnek találta. Rózsa és Ibolya népmeséjében, a mit a következő évben írt, épen ellenkezőleg mint Toldiban, a cselekvény gyorsaságán iparkodott s ezért többnek is tartotta Toldinál, mely szerinte néhol alant is jár.

Azonban éles megfigyelő tehetségének van árnyék oldala is. A ki pontosan megfigyel valamit, az nehezebben hevül s kapcsolatban evvel józanabb is, ha érzése mély is különben. E tulajdonság nagy mértékben megvolt Aranynál is. Toldiban sehol sincs olyan, a mit a józan ész mint valót el nem fogadhatna. Igaz, Ilosvai munkájában sincsen, de Arany köthetett volna hozzá,

hiszen Toldi csodálatos erejéhez egy kis regényes nagyítás jól oda illett volna. De semmi sem áll józanságától messzebb. Mintha érezné tehetsége egy nagy fogyatkozását, hogy mesét nem tud teremteni, mindig a tőle úgy nevezett „epikai hitelt“ keresi. A monda hézagait iparkodik kitölteni, egy-egy szálát tovább sző. Ugy szerkeszti meg művét, hogy minden része kitűnően összevág, feltaláló ereje azonban igen csekély és szegényes. Ez a józanság, a valóság éles megfigyelése élesen megkülönbözteti a többi nagy epikustól. Innen van, hogy nagyobb előszeretettel rajzolja hősei családi viszonyait, mint csodálatos, nagy dolgait. Toldijában is mindig a jó fiú van előtérben. A nagy bajvívás után, dicsősége teljében amúgy pánczélosan fut anyja elébe, úgy öleli kimélve. A nagy boldogságtól szólni sem tudnak előbb, csak az öreg Benceze rí a hátok mögött.

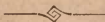
Ez a végső családi jelenet legjellemzőbb Arany epikájára. Tennyson „Király idyllek“-nek nevezte el világhírű epikus műveit. Arany eposzait még több joggal hős-idylleknek nevezhetnők a Tolditól kezdve Buda haláláig.

Toldijának ez a józansága csak előmozdította népszerűségét, hatását. A mai kor nem lehet oly naiv, hogy az eposzi csodálatos ki ne zökkentse az illuzióból. Az elhitetés az a nagy művészete, a mit Arany másról mond, de rá még jobban illik, a mi pontosan megfigyelt leírásaiban, jellemző rajzaiban a valóság erejével hat, mindenkit elragadott. A hatást még erősítették a külső körülmények is. Magyarország sohasem élt oly pezsgő, haladó kort, mint ez időben. Lázás tevékenység uralkodott minden téren. A nemzet mély álmából ébredt fel s mintha egyszerre századok mulasztását akarta volna helyreigazítani. A fényes jövő érdekében ész, erő vállvetve dolgozott. Nagy nemzetet akartak teremteni a csekély nemesi rend töredéke helyett. A jobbágyok felszabadításának kérdése napi renden volt. Mindenki érdeklődve fordult a nép felé. Arany nép-nemzeti

költeményei nagy népszerűsége tettek szert. Arany Toldijában a nemzet jövőjét látták, a kit mély homályosságából dicsőnek, nagynak szerettek volna látni, mint a paraszt foglalkozású Toldi elfoglalta helyét a hősök között.

Ez az elragadtatás meglátszik a Kisfaludy társaság bírálóinak szűkszavú jelentéseiből is. A bírálók Bártfai, Gaal József, Garay, Tóth Lőrincz, Vörösmarty egyhangulag Toldit megkülömböztetéssel jutalomra ajánlották, Tompa Szuhay Mátyását pedig másodszorban dicsérettel tüntették ki. Az 1847-ik évi január 27-iki gyűlés „örömmel” értesült e szép sikerről és méltatása jeléül „vékony pénzbeli erejéhez képest” a 15 arany jutalmat húszra emelte.

E hivatalos jelentéssel a legnagyobb költőink közt az őt megillető helyet elfoglalta.



Petőfi, Arany.

És mily sokat nyerék Pusztán a pályabér
Majd elhomályosít, midőn felém ragyog.
De hát a ráadás? Lelkem, lelkéig ér,
Hogy drága jobb kezed osztályosa vagyok.

Arany ifjúsága delelőre jutott. A költői dicsőség ott kereste fel az érett férfikor küszöbén. Viruló egészségnek, teljes testi erejének örvendett. Csak kevéssel volt magasabb egy közep-termetű férfiúnál, se nem nyulánk, se nem zömök. Tagjai gömbölyűek, nem kövérek ugyan, de husosak. Első látásra is erős férfiúnak tűnt föl. Különösen, mikor az ülést és a sok tanulást időrként abban hagyva, kis gyümölcsösében foglalatoskodott, szemlátomást gyarapodott erőben, sárgás-halavány orcája is neki pirosodott. De éjjeli, nappali temérdek ülő munkája folytán testmozgása nehézkes s ballába egy hajszálnyival rövidebb lévén, járására nem ugyan sánta, de imbolygó, ödöngő volt. Talán ez az oka, hogy bár a zenét szenvedélyesen szerette — soha sem tánczolt. Arcszíne rendesen halavány-sárgás, de kicsi testmozgás után is neki piruló. Haja erősen barna, göndörségre hajló, hullámzatos és sűrű, erős növéssű. Bajusza fekete, tömött, két oldalt lefele álló, mint félig kiterjesztett madárszárny. Szeme apró, fénylő, fekete, közellátó. Ha meszszebbre akart nézni, szeme először megrebbent, aztán összehúzódva kereste a tárgyat, a mit nézni akart. Természetére nézve igen komoly és hallgatag, ha beszélt, szükségből szólt és keveset. A ki nem ismerte, komor és zord embernek nézte. Pedig bizalmas körben tréfás, vig, kedves, hu-

moros mesélő. Ha valakivel a maga szelid kötődő módjával tréfálódzni kezdett, olyankor szemeit kissé összehúzza, bal hüvelykujját kitarva bök-dösött felé.

Mindenütt nagy lelkesedéssel beszéltek a bírálók Toldiról. Arany Jánost mint tüneményes népköltőt emlegették. A pesti írói körök figyelme nagy érdeklődéssel fordult a vidéki nótárús felé. Petőfi Erdélyi Jánostól még melegében elkérte a kéziratot s határtalan lelkesedéssel olvasta el. Már február 4-ikén irt levelében égő szenvedéllyel pár sorban magyarázza, hogy a népköltészet teljes diadalától várja a nép felszabadulását. Égbe a népet, pokolba az arisztokracziát! A levélhez mellékelte költemény hatalmas, költői megnyitó zenéje a nyilvánosságra készülő Toldinak. Nagy erővel fejezi ki azt a meglepetést, a mely a bírálókat, olvasókat egyformán elfogta a mű olvasásakor. Azután át csap kedves eszméjére, hogy a dal a népnek legyen egy-egy vigasztalás, olyan mint egy édes álom a kemény nyoszolyán. „A mit nem egészen dicstelenül kezdék, folytatd te barátom teljes dicsőséggel.“ — E záró szavakban nem csak a nagy elismerés, de a jogos önérzet, hiúság is beszél, a mely az uttörést, Arany fényes feltünését saját hatása következményének vallja.

Valóban semmi sem jellemzőbb a két költő egyéniségére ez üdvözlésnél s a rákövetkező válasznál. Petőfi folytonosan erős lelki indulatok közt hányódik. Az ész mérséklő szavára alig hallgat, szeretete, lelkesedése épen olyan tuláradó, mint a mily határt nem ismerő haragja, gyűlölete. Pihenője a teljes fásultság. A sors csapásai, szenvedései, nem hogy megtörték volna, hanem még makacsabbá tették. Arany teljes ellentéte Petőfinek. Szíve mélyén benne is erős érzések vivódtak egymással. Ott kavarohtak bensejében, mint a tó örvénye, a mely sima tükröt mutat a világnak. Érzései csak őt magát emésztették, csak erős külső körülmények hatása után nyilvánultak tettekben. A csalódás, ha nem is törté-

meg, de habozóvá, töprengővé tette, elzsibbasztotta tettvágyát. A boldogság messziről látszott feltűnni előtte, de elindulni felé, ehhez nem volt meg benne a kellő határozottság. Így aztán sehol se volt megelégedett. Szalontáról az irói központba, onnan vissza-vissza vágyott. Így emésztődött, főtt mindég magában. Petőfi örökös nyugtalansággal kereste az érzelmek szélsőségeit. A mily könnyen határozta el magát mindenre, épen oly könnyen lelkesedett, gyűlött, szeretett. Az érzelmek e változó szivárványa játszik minden tettében, írásaiban, e lázas és folyton változó féktelen öröm, lelkesedés, harag, gyűlölet, erős önérzet, pathos, a humor, a játszi vidámság színképei szédítő rohamossággal váltják egymást Aranyhoz írott leveleiben is. Arany válaszaiban nyugodt, józan, végtelenül szerény és hálás szívvvel ragaszkodó költő kollegájához. Mily meginindító közvetlenséggel szól Izaparti jó barátjáról, Szilágyiról! Már Petőfihez írt első levelében is mily önbizalmatlansággal kérdi: „Nem volna-e képtelenség a nép nyelvén írt komoly éposz?”

Ez éles, nagy lelki különbségek után senki se várhatta, hogy barátságok benső, mély és tartós lesz. Pedig azzá vált, még csak össze se zördültek soha, pedig ez Petőfi más barátjaival sorra megtörtént. Mintha ellenkező lelki sajátságaik forrasztották volna őket össze. Arany gyönyörködve nézte Petőfi vérmes reményeit, nyughatalan, heves viselkedését, a mit rakonezátlan jó kedv váltott fel. Mindezek csiráit magában is látta, de megfékezve az önbizalmatlanság és a tépelődés kantárával. Petőfi, Arany világos, átható józansága előtt tágult, mely a kényesebb pillanatokban rendithetetlen komolyságával segít magán s derüs perceiben jóízű humorával mulattat.

Petőfi február 4-ikén írja első levelét neki és junius elsején kedvesétől, Szendrey Juliától, Szatmárból jövet keresi fel. Ekkor találkoztak először személyesen. A kis, két szobás jegyzői lakásban boldogan töltött tíz napot e vidám-ko-

moly házaspárnál, a kinek két fecsegő, virgoncz gyermekével sokat tréfált és játszott. Most nem tett úgy, mint Vachott tanusága szerint, azokkal a gyermekekkel, a kiket bizonyosan alkalmatlannak talált s haját felborzolva, kísérteties arczfintorgatásokat vágott előttök, a mire a csöpségek keserves sikongatással menekültek tőle. Laczinak egy gyönyörű gyermek-verset irt, a mely példa mai napig is a maga nemében. A szőke Juliskát czirógatta s örömet évődött vele, de az erősen barna 3 éves kis Laczival fiúsan bánt. Fel-felhajította s elkapván őt, nagyokat ütött a hátuljára, a mit Laczkó úr szörnyű mulatságosnak talált.

Petőfi megjelenése a szalontai jegyző lakásában nagy riadalmat keltett a városban. Természetes, hogy a város értelmesebb emberei közül többen is szerettek volna megösmerni a népszerű költővel. Így Rozvány György ügyvéd is ellátogatott barátjához, hogy egyuttal Petőfivel is beszélgethessen. Aranyt és Petőfit együtt találta, de mikor a házigazda bemutatta őket egymásnak, Petőfi hideg főhajtással a másik szobába menekült. Hasonlóképen járt vele Ozsváth Ferencz a sarkadi ref. pap, a ki igen nagy tisztelője volt a költőnek. Szalontán keresztül utazva, világért se mulasztotta volna el az alkalmat, hogy Petőfivel ne találkozzék. Aranynak kedves jó ismerőse lévén, bekopogtatott nála és Petőfi után tudakozódott. Arany megint rossz végét sejtván a dolognak, megmondta ugyan, hogy Petőfi a kis kertben sétál, de maga nem ment ki vendégével a nagy jelenetre. Petőfi valami versén gondolkozva járt fel-alá a kertben. Ozsváth meghajtva magát, elmondta, hogy kicsoda. Petőfi ránézett és kurtán viszonzta az üdvözlést s tovább sétálgatott, ott hagyva az álmélkodó papot.

Az effélének kis városban hamar szele szokott támadni. Általános volt erről a beszélgetés és nagy a zúgolódás. Arany úgy iparkodott barátját mentetni, hogy pennája után élő ember,

sokat dolgozik s nem igen ér rá barátkozni. Ebben igaza is volt félig. Petőfi azonban nehezen ismerkedett már természeténél fogva, heves indulatában tolakodásnak nézte, a mi vagy igaz szívű tisztelet, vagy ártatlan kíváncsiság volt. Barátságát különben is — mint gyakran mondogatá — nem vesztegeti mindenkire s ideje, teljesen az irodalomból élván, nagyon el volt foglalva. Meggondolatlan hevessege, önérzetes büszkesége, az író ember magánosság-szeretete arra vitték, hogy így viselkedjék. Mindezt a szalontaiak kevésységnek, illetlenségnek mondogatták s kárörömmel szolták meg érte, mikor később feleségét, kis gyermekét dajkájával Aranyékra bizta.

Csak egy ember volt még Aranyon kívül Szalontán, a kihez vonzódott, a ki barátságával dicsekedhetett. A jó kedvű Balogh János városi szenátor nagy szer a tréfálkozásban, a társaság éltető lelke, vidámsága, röppenő hamiskás mondásaival, s híres arról, hogy nem mondhattak olyat előtte, a mire ő csak úgy kapásból sikerült vagy kevésbbé sikerült rímes bolondságot nem mondott volna. Olykor-olykor verset is irt. Egy nép-dala most is közszájón forog, közkedveltségű.

Ő is nagyon szeretett volna Petőfivel megismerkedni. Arany kereken meg mondta neki: hogy a dolognak sok bibéje van, s alig lehet belőle valami. Ez épenséggel nem vette el a tanácsos úr kedvét. Elindúlt Petőfi látására. Petőfi szokása szerint kurtán végezett s elakart menekülni előle. De Balogh János uram nem hagyta magát.

— Eljutok én uram a másik szobába is. Nem a fajta ember vagyok, a kit könnyű szerrel lerázhat a nyakáról.

— De tulajdonképen, mit is akar tőlem?
— fakadt ki Petőfi bosszankodva.

— Semmi egyebet, csak egy pár szót váltani. Ha megtetszünk egymásnak, eltöltjük együtt az időt, ha nem kellenénk egymásnak, abba sem halunk meg.

— Értse meg kend, hogy semmi kedvem a beszélgetésre — rivalt rá Petőfi.

— Hiszen, ha én kend kend is kend — folytató Balogh rendületlenül. Tudok én ezen a nyelven is.

— Miféle ember ez János? — fordult Aranyhoz Petőfi nagy méltatlankodással.

— E bizony Balogh János szenátor — világosítá fel őt Arany. Külömben ha össze akasztottátok a szekeret, végezzétek el egymás közt. Én köztetek bíró nem leszek!

— No hát akkor értse meg kend, hogy sok földet bejártam, de ilyen szemenszedett szenátorra mint kend, sehol sem akadtam, azért hát az Isten éltesse!

Ettől kezdve szívesen maradt társaságában. Állandó, derült vidámsága szórakoztatta, hallatlan kadenciáit meg épen esodálta. Mint Arany maga mondja, együtt hárman polturás gyertyavilágnál ostoba versek rögtönzésében vetélkedtek. Arany is elővette kedves adomáit s nagy jó kedvvel mesélte el. A derült vidámságnak napjai voltak ezek, tele reménységgel teremő írói lelkesedéssel, s rendületlen hittel a haza szebb jövődjé iránt. Mindenki várta a haza boldogulása mellett a saját sorsának jobbra fordulását, a mi olyan könnyűnek, elkerülhetetlennek is látszott e rózsaszínű remények világában. Észre se vették, hogy az átalakulás oly rohamos gyorsasággal megyen, a mi a haladás ellenségei részéről visszatorlás nélkül nem fog maradni. Nem látták, nem hitték, hogy forradalom elé sietnek. Csak Petőfi várta ezt a nagy lelkesedéssel. Széchényi félt tőle annyira, hogy bele is őrült.

Arany most már Petőfivel közölte összes irodalmi terveit, Petőfi lelkesedése felemelőleg hatott bizalmatlan kedélyére s a mit először Szilágyiban keresett, Petőfiben lelte most meg az irodalmi barátot. Költészetők, ha elűtő nemből is, ikertestvér volt. Irányok helyességéről szinte várja Petőfi erős, határozott válaszát, mikor Szilágyival vitatkozva, ez állítja, hogy Vörösmarty

iskolája nem járta le magát, népies kifejezései közül Toldi Estéjéből sokat töröltetni kívánt. A költői kidolgozásra váró tárgyakat egymás után vetették föl. Népies eposzra gondol Arany, Petőfi egyformán. Csak királyt ne vegyen — inti Petőfi Aranyt — hősenek, még Mátyást se. Arany gondolt Rákóczyra, Csákra, sőt még Dózsa is megfordult fejében, de még is a fejedelmek kora látszott neki a legvonzóbb tárgynak. Arany érzi és őszintén megvallja, hogy a lyrai lelkesedés kora már elmúlt tőle. Majd Kinizsi Pálra gondol, mint egyik alkalmatos hősré, közbe 1847-ben Toldi estéjét írja, de októberben Murány ostromához fog hozzá és december 11-én el is készül vele. Ámbátor Toldy Ferencz nagyobb eposzirására buzdítja, nem akarja elhanyagolni a kisebb költeményeket sem. A lyráról lemondva Fejér László féle balladákban próbálgatná erejét. És itt tehetségének egy másik erős oldalára ösmer öntudatlanul. De még akkor a skót balladákat nem ösmerte, Kriza székely balladáit is csak később jelentek meg, mindazáltal „Szőke Panni“ „Varró leányok“ elő studiumok a ballada korszakhoz, az. 1848-ban készült „Rákóczy-né“ már teljes népballada. Murány után márcziusban elkészül Toldi estéje, a mit még április 1-én elküld Petőfinek. Már akkor meg volt a forradalom. Murány ostroma is, a mely februárban megjelent, hatástalanul hangzott el ez izgalmas időben. Toldi estéjének kiadása elmaradt jobb időkre.

A költői triumviratus — mint Petőfi magokat elnevezte — harmadik tagja Tompa, ekkor még Bejében lekipásztoroskodott. Petőfi útján 1847-ben már levelet váltottak, de csak 1852-ben Kőrösön találkoztak személyesen. A triumviratus azonban csakhamar megbomlott. Petőfi a jelesebb írókat az Életképek — folyóirat mellé, a mi akkor Jókai szerkesztésében új életre kelt — óhajtott csoportosítani. Vachottra, a másik szerkesztőre már előzőleg holmi izetlenkedések miatt nagy haragja volt; Tompát és Aranyt az Életképeknek iparkodott megnyerni, úgy hogy havon-

ként mindegyiktől egy-egy verset közöltek volna. Egy-egy versért 7 frt 50 krajczár lett volna a honorárium. Arany szívesen beleegyezett, de Tompa habozott, nem akarta magát kizárólagosan az Életkepekhez kötni, imert hiszen neki egy-nél több kiadó verse is akad. E miatt elidegenedtek egymástól. Zsörtölődésök különben még Murány várban kezdődik, a melynek romjait együtt látogatták meg. Petőfi rajongó lelkesedéssel a ragyogónak látszó lovagkoron, járta keresztülkaszul az omladékot s elmerengett a regényes kalandon, a melynek színtere most romhalmaz. Hát Tompa? „A nyájak kolompoltak,” írja az ő kedves pathetikus humorával, „a madarak daloltak és fütyültek, a hámorok zúgtak, mindenütt zaj, élet zaj, csak itt fenn a bérczen, hol egykor ágyuk dörögtek, csak itt volt csend, halálos csend . . . kivévn, hogy Tompa Mihály hortyogott. Hrr, hrr, hrr!”

Az úton is Bejéig folytonosan vitatkoztak. János vitézről folyt a szó, Tompa bizonyosan nem kellemes dolgokat beszélhetett róla. s mikor Adorján Bóditól megtudta, hogy Széchi Máriája is „nagyon közepszerű” volt előtte, csak olaj volt a tűzre, a mit egyes emberek még szítottak benne. Tompa megmaradván Vachottnál, megtörtént a neheztelés. Arany közbenjáró szerepet akart vállalni a két költő között, Tompát Vachott iránt való kötelezettségével mentegette, sőt egyik hozzá írott levelét, a melyben nagy ragaszkodásról emlékszik meg Petőfiről, Petőfinek másolatban elküldte. Petőfi azonban ezért lehurogta Aranyt is. 1848. áprilisában Tompa felkereste Pesten Petőfit, de a tulérzékeny pap és a konok szerkesztőtárs kölcsönösen hidegségről panaszkodtak, a mit mindegyik a másikban fedezett fel. Petőfi teljesen elégedetlennek, elveszett embernek tartotta ekkor Tompát, ez pedig annyira érzékenyen vette barátja hidegségét, hogy minden tőle eredt levelét tűzbe hányta. Petőfi szeretett barátjain zsarnokoskodni, Tompát betegsége még érzékenyebbé

tette. Haraggal váltak el hogy soha többet ne találkozzanak.

A triumvirátus minden tagja megénekelte Széchy Máriát, a minek részint a Kisfaludy-társaság jutalom tétele is lehetett az oka, másrésről szinte csodálatos mennyire vonzó téma ez Gyöngyössi óta költőinkre. A kaland maga elég szegényes ugyan, de olyan történeti háttére van, a mely árulás számba megy. A katonáskodó asszony története, a ki utóvégre feladja a várat, mert szerelmes lesz az ellenség vezérébe, minden regényessége mellett épen erős történeti háttére miatt nem csak kényes, hanem alkalmatlan is a költői feldolgozásra. Széchy Mária tulajdonképen komikum tárgya volna, de az ilyen mű hatásának ellene van az árulás, s azok a pathetikus művek, a miket erről irtak. Nagyobb esemény ez, minthogy magyar ember jóízűen nevetni tudna rajta. Tragikus is lehetne, mert a kötelesség és a szív ütközik benne össze, de tragoédiát megint nem írhat róla a költő. A história ellene mond az ilyen végkifejlődésnek. A köztudattal ennyire össze nem ütközhetik a költő. Mindenesetre nemcsak felfogásánál, hanem Kádas jelleménél fogva is Tompa költeménye nagyobb figyelmet érdemel, mint a milyenben részesült. Igaz, hogy Petőfi megvetőleg Panyó Panni-nak nevezi Tompa Széchy Máriáját s mikor vele — állítólag — futtatni akart, nagyot bukott, s a futásban meg fog szakadni. Arany is úgy véli hogy az eskü szegés föltevésével kár volt ezt a nem mindennapi jellemet bepiszkolni. De Kádas jelleme nagyszerűen van koncipiálva, ha a kidolgozás nem is emelkedik a tragikum fenségéig.

Arany és Petőfi alapeszméje egyforma. Az a visszásság, a mit mindenki érez, mikor katonáskodó asszonyt lát, a ki nem odaadásból, hanem hivatásszerűleg katona akar lenni. A két költő szerint ez a tévedés nem nagy dolog, a természet győz, mikor Mária Wesselényinek hódol. Ez az egyezés okozhatta, hogy Petőfi czethal száját akart volna, hogy kellőkép megdicsérje.

Egyéb tekintetben semmi hasonlatosság nincs a két mű között. Petőfi lyrai szépségekkel, a természetet személyesítő, gyönyörű leírásokkal pótolja a mese soványságát a történeti háttérén csak átsiklik. Arany minden erejét Mária kedélyállapotának rajzolására fordítja. Fokozatosan nagy lelki küzdelmek után, s a jobb jövő reményében adja át a várat a királypárti Wesselényinek. E lelki küzdelmek nagy erővel vannak írva, s az eposznak minden esetre legbecesebb lapjai, mégis minden pathosok daczára a komikum határát érintik. Ilyen a fokozás is, mikor Mária méltatlankodással visszautasítja Kádas előtt Wesselényi ajánlatát, majd később asszonyos kíváncsisággal megkísérti, de csak megkísérti — úgymond — eljön-e a találkára? Mikor gondolja nem jön, kifakad, fél a világ és az ő gúnyjától, mikor megjött, elijed rajta, majd a hazáért felakarja áldozni magát s kész nőül menni hozzá, ha a fejedelem pártjára tér. Wesselényi visszautasító szavai után szégyenében, megsértett női hiúságában keserves könnyekre fakad, s tehetetlen dühében a vérpad felállítását elrendeli Kádasnak. Felcizcomázza magát, hogy levetve pánczélját lássa Wesselényi, mit vesztett benne, s ekkor már úgy gondolja nem öleti meg, hanem, ha majd így pánczél nélkül beleszeret, mikor nélküle már az élet se lesz kedves neki, azzal áll bosszút, hogy hideg kegyelmet ad neki! Ennek a jelenetnek csak tetőzése, mikor kijelenti a vérpadon álló vezérnek; „Pártomat elhagyom, hogy kövessek férjet.“

Mindez az asszonyi természet oly ismeretével van írva, de annyi komikum is van benne, hogy a legnagyobb vigjáték író is megirigyelhetné, — ha nem pathetikusan volna megírva. Így nem tiszta a hatás, a tárgyban levő komikum küzködik a pathetikus hanggal, s nem a költő birkozta le a tárgyat, de az őt.

Wesselényi jellemzése is olyan, hogy az olvasó csak azt látja belőle, hogy inkább a vár kell neki, mint az asszony. Szorultságában kéri Mária szerelmét, s a későbbi láng a miről beszél,

nincs előttünk megokolva. Mindez és a háttérben lappangó árulás, mikor Illésházi közel van a felmentő haddal, elégtelenséget támaszt az olvasóban. Kedvetlenül látja, hogy a költő nagy erejét háládatlan tárgyra pazarolta.

Maga a nyelv is Toldi után nagy meglepetés. Annak a tiszta, bár itt-ott tulságosan hasonlatokkal megrakott népies nyelvnek itt semmi nyoma. Szó sincs róla, hogy a Toldi stylusa nem e tárgyhoz való volna. Ezt érezte Arany, de mikor a művelteknek úgy akart írni, hogy a nép is élvezhesse, erőszakot tett nyelvén. A népies nem olvadt itt össze úgy a művésziessel, hogy színessé, oly költőivé tette volna nyelvét, a mit Toldi Szerelmében, Buda halálában bámulunk. Ott a népiesből és régiességből egyformán táplálkozik stylje, s anélkül, hogy erőltetett volna régies, népies színezetű, de azért egyéni Arany-stylus. Arany öntudatlanul egyéni stylusra törekedett, de itt nem érte el célját, innen van, hogy helyenként bágyadt, sekélyes, verselő technikája sem közelíti meg a Toldiét.

A mese fő anyagát Gyöngyössitől vette, a kiről most már tudjuk, hogy épen oly igazat ír akár csak Tinódi. A különbség köztök csak az, hogy Gyöngyössi „megszínelte“ krónikáját mythológiával nem valami szerencsésen; de szép leíró részeket, gyönyörű lyrai ömledéseket is vegyített belé. Most már azt is tudjuk, hogy Máriának nagy oka volt Wesselényire hallgatni, mert sógorai, Listius János és Illésházy Gábor megkeserítették életét, s vagyona után áhitoztak.

A compositió Arany e munkájában is kifogástalan. A levélváltást, a dolog előzményeit egyszerűsíti s az egész cselekvés délestartól hajnalig leperdül. A valószínűség dolgában legfeljebb ott van némi hézag, a mikor a hágesót a falon felejtik és az ellenség rajta éjjel betódul a várba. Ha Széchy Mária meg is feledkezhetett róla, de Kádas uramnak próbált dolga volt a várostrom, ilyen vigyázatlanságot nem várna tőle senki.

Petőfi feleségével is meglátogatván Aranyt,

annyira összeforrt a két család, hogy komolyan gondolkozni kezdtek rajta, mi módon kerithetné Pestre az irodalom központjába. Mikor 1848 tavaszán a kormány támogatásával egy nép lapot terveztek, Petőfi, mint szerkesztőre, rögtön Aranyra gondolt. „Te Jankó — írja neki — a lenne ám még az élet, ha feljönnél! Gyere föl az isten áldjon meg. Úgy élünk, mint a Krisztus, ha egy kicsit szegényecskén is.” Május 2-ikán Petőfi a maga vérmes s lázasan türelmetlenkedő módjával újból ír barátjának. Biztosítván róla, hogy fizetése legalább 3000 pengő lesz évenként. Két annyi is lehet, de ennyi bizonyos. A központi választmány, a melynek dolga volt a felügyelet, s a szerkesztő választás, az ő ajánlatára egyhangulag Aranyt választotta meg. „Ezt azért írom meg — folytatá — hogy azt ne gondold, hogy én isten tudja, mennyit fáradtam, izzadtam, szónokoltam, s tán veszekedtem, míg téged megtehettek szerkesztőnek. Az efféle kitelik a kend számár fejétől. Én nem tettelek szerkesztőnek tetteid magad magadat, azért ha nekem valaha halálkodni mersz (a mit már mult leveledben megkezdeni elég szemtelen voltál) én agyonütlek. A szalontaiak gondoskodjanak más jegyzőről, mintha meghaltál volna. Az ő dolgok.”

Ennyi fényes ígéret, a fővárosi élet kellemei, a mivelt írókkal való társalgás, a melynek hiányát Szalontán annyira érezte, majdnem elszédítették Aranyt. Abban ugyan nem fogadta meg Petőfi tanácsát, hogy jegyzőségéről lemondva, dolgait rendezve, úgy menjen Pestre, hogy családja később utána jöhessen, de azért rögtön Pestre ment, személyesen utána járni a dolognak. Az ajánlat csábító volt ugyan, de Arany nem látott benne annyi állandóságot, hogy családját a koczkáztatásnak kitegye s ott hagyja érte szerény, de biztos állását. Vas Gereben nagyon vágyott erre az állásra. Arany neki akarta hagyni a szerkesztést. Petőfi azonban helytelennek találta, hogy legalább mint szerkesztő és író társ ne szerepeljen, a mi Szalontáról is megtörténhe-

ik s így a jövedelemtől végképpen el nem esik. Petőfi közbenjárására úgy igazították el a dolgot, hogy Arany Vas Gerebennel szerződésre lépett, a felelős szerkesztőséget neki hagyta, de mint szerkesztőtárs ő is szerepelni fog. Ir belé irányczikkeket, verset, a tiszta jövedelmen pedig meg fognak osztozni. Pesten körülbelül 7—8 napot töltött s Petőfi vendége volt. Ekkor látta Petőfi anyját, apját, a kik vele laktak tisztességes, külön szobában. Asztallal is ő látta el őket. Az öreg Petrovics magyaros arcú, tiszta kékben járó, kemény katonás ember volt, felföldies kiejtéssel, de jól beszélt magyarul, Petrovicsné is folyvást beszélte a magyar nyelvet, de nem tiszta kiejtéssel. Petőfi fiui gyöngédséggel bánt velök.

Aranynak sok baja volt a szerkesztő Vas Gerebennel. Neki ugyan körmön font magyaros stilusa volt s e tulajdonságánál fogva igen alkalmasnak látszott ez állásra. De csak látszott. Hanyag, lelkiismeretlen szerkesztő volt, sallangos mondásokban, hosszú lére eresztett, magyarázó semmiségekben, érdektelen vidéki levelek közlésében látta a néplap célját. Híreket úgyszólván nem is közölt, rosszat azért, hogy a nép meg ne ijedjen tőle, jót is csak röviden. Azonfelül csak egy kis ivet adott, nagy czimmel, nagy betűkkel, mert a nagyobb betűket örömöstebb olvassa a nép. A lap zszurnalisztikai értéke úgyszólván semmi. Arany kétségbe esve szólal föl ez ellen s oly világos határozottsággal körvonalazza a néplap célját, a miből okulhatna a mostani néplap szerkesztője is. Irányczikk után jöjjön a vers, azután valami elbeszélés féle, országgyűlési tudósítás és a bel-külföldi hírek teljes összefüggő közlése. Különösen kikel Vas Gereben komázó modora ellen. A szerkesztő ne álljon úgy a nép előtt, mint a tanító: tudjátok-e atyámfiak, hallja kentek féle izetlen megszólításokkal, ne is mutassa, hogy most a nép számára ír, írjon úgy, mintha az egész világnak írna, csak hogy nem tud oly czifrán, a hogy a nép meg ne értse. A dolog vejét mondja el egyszerűen, világosan, röviden,

ne merüljön izetlen, hosszas magyarázatokba. Komoly józansággal szóljon mindenről, közöljön jó, rossz hírt egyformán de csak azt a mi igaz, hogy a nép a nyomtatásnak feltétlenül hitelt adhasson. Siralmasan érezte, hogy mire szalontai czikke a nyomtatás alól kikerül, a tárgyát már el is felejtik. Erősen figyelmeztet rá, hogy egy ív, ha kevés is, de kétszer annyit lehetne benne közölni apróbb betűkkel, okos beosztással.

De Vas Gereben semmit sem hajtott ez okos beszédre, azzal vigasztalta Aranyt, hogy a közönség így is nagyon dicséri a lapot. Ez Arany aggodó lelkiismeretét szerfölött nyugtalanította, sőt szégyelte a dolgot, s oly pírónságos kenyérnek látta azt, bár voltaképen nem is tehetett róla, a milyet életében még sohasem evett.

A Nép Barátjának első száma június 4-ikén jelent meg, azontúl minden héten Arany czikket, verset irt belé. Aranyt is elkapta az akkori idők lázas szele, de a túlzásoktól így is ment maradt. Még legerősebb czikkeiben is inkább a tényekkel, mint szenvedélyével izgat. „Magyarország története dióhéjban“ című czikke a legjellemzőbb ebben a tekintetben, a nyugodt história hangján számlálja el benne az osztrák politika Magyarország ellen elkövetett legfeltűnőbb bűneit, de úgy csoportosít, hogy hatásra vetekedik a véres szájú vezérczikkével. „Fellázadtunk-e mi magyarok?“ szinte kézzelfoghatólag bizonyítja az események rövid felsorolásával, hogy a lázadás vádjá azokat illeti, a kik a szentesített törvények ellen haddal kelnek s pusztítják azt az országot, a mely a törvényekhez ragaszkodik. Ez volt utolsó politikai czikke; november 23-ikán jelent meg.

Arany forradalmi költeményei is a Népbarátban láttak napvilágot. Az efféle költemények becse nem azért kétséges, mert égő szenvedélyt és elkeseredést lehelnek, hanem azon fordul meg: a szenvedély megjelen-e költői formában a pathos fenségével nagy gondolatokkal? Könnyen megesisik, hogy a pathosz helyett verses vezérczikkbe való szónoklatot hallunk, vagy a költő a csatára

hívó kürt harsonája helyett a fúvolya magasabb hangjait hallatja. Arany a szenvedélyes forradalmi lyrának nem volt mestere. Szemlélődő egyéniségéhez nem is illik ez a hang, inkább rajzolja a veszedelmet, mint csatára lelkesít, vagy egy képet fest a kaszát kalapáló nemzetörről, a ki kaszájával övig vérben védi meg hazáját. „Él-e még az Isten?“ című versében hazafiússága a vallásossággal olvad össze, mint a XVI. századi jeremiádokban, megemlékezve a multról, reménységet merít a jövőre. Az „Örökség-“ben is meg van ez a visszapillantás. Őseink soha el nem ereszték a zászlót, s ha most elpártolnánk tőle, ne legyen az isten istenünk azontúl. A költeményben van fokozat, van erő, végeig folyton emelkedik.

Ha minket elfű az idők zivatarja,
Nem lesz az istennek több magyarja.

De költeményei inkább jelenetek a zivataros időkből, mint harezias dalok vagy indulók.

A Nép barátja ügyében Aranynak többször fel kellett Pestre rándulni. Első ott létekor Petőfi élt az alkalommal és Aranyt majdnem erővel hurezolta Barabás festőhöz, a ki lefestvén őt, ez arczképnek másolata az Életképek mellékleteképen jött ki. Ez, s a későbbi Szalonta részére szintén Barabástól festett arczkép férfi-kora delelőjén ábrázolja a költőt.

Később kétszer újra Vas Gerebennel való számolás miatt volt kénytelen felutazni. Augusztus végén Szilágyi Istvánnal rándult fel, a ki nála akadémiai tagsági értekezést elkészítvén, levelezői székét ment elfoglalni. A „Vörös-Ökör-“ben szálltak meg, s együtt gyakran időztek Petőfi lövészutezai szállásán. Arany Vas Gerebenhez is ellátogatott, hogy ügyét vele rendbehozza. Vas Gereben kedélyesen eladomázott, s az egyenlőséget a saját szerkesztőségében úgy iparkodott megvalósítani, hogy Arany szeme láttára ingujjra vetkőzött, hogy ebben is egyforma legyen az épen ott időző inges-gatyás polgártárssal, de a fizetésről nem igen akart tudni. Csak nagy nehezen tudott tőle Arany 600 pengő forintot kicsikarni.

Petőfi október végén katonává lett s kapitányi ranggal már indulóban volt az alsó tábor felé a rácok ellen, de áldott állapotban levő felesége miatt szabadságot kapott, s így történt, hogy Arany mint nemzetőr előbb vette fel a tüzkerességet Arad alatt. Berger aradi várparancsnok erősen lövette a várból Aradot, a kis ostromló magyar sereg alig volt képes a várost az elpusztulástól megoltalmazni. Ily körülmények közt Arad a közellevő magyar városoktól kért segítséget. Szalonta tanácsa két század nemzetőrt küldött védelmőkre, ezeket két hét múlva Arany és Balogh szenátor és a bíró felügyelete alatt másik két század váltotta fel nov. 3-án. Ezt a segítséget Arany közölte ki, intvén a habozó tanácsot, a mely már nemzetőrei egy részét az alsó táborba a rácok ellen küldé, „hogy ha nem keressük fel az ellenséget, majd ő fog bennünket felkeresni.“

Arany semmiféle tiszti rangot nem akart elfogadni, csak mint köznemzetőr, de teljes felszereléssel indult útnak. Szuronyos puskája és teljes honvéd öltözete volt.

5-én már részt vett egy kis esetepatében. A várbeliek Új-Arad felé megpróbálták a kitorést, de visszakergették őket. Sikerült azonban a Marosparton hosszú sor, temérdek ölfát felgyújtaniok, a mely honvédeinknek igen alkalmas fedező vonalul szolgált. A nemzetőrség ez alkalommal az aradi piacon foglalt állást. 6-án virradóra a szalontai nemzetőrök a parancsnok rendeletéből — hogy az ellenség Ó-Arad fele ki ne törhessen — a marosi nagy fahidat felgyújtották.

November 17-én az aradi piacon, mint riadó téren újból nagyobb ágyútűznek voltak kitéve: 10 órától reggeli 2 óráig részint ülve, részint hasmálva a borongó holdvilágon figyelték a fölfölvillanó ágyú villámokat, hallgatták dörrenéseket s félre ugráltak a mellettök szétpattogó bomba forgácsai elől.

A háborúskodás egyéb iránt kedélyesen folyt. Arany és Balogh, a mikor Berger megnyu-

godott, elmentek a „Fehér kereszt“ vendéglőbe, az országos híré tréfás rögtönző Csunkó Náczi meghallgatására. Egy alkalommal későn jöven haza a szalontai közrendű birót, a ki századosi rangot viselt nagy horkolásban lelték odahaza s nem tudtak tőle elaludni. Balog, a kinek a díványon vetettek ágyat, az ágy széléről lelógatva lábait, többször megkongatta az oldalát, a mire ágyuszerű tompa dörrenés hallatszott. A biró erre hirtelen felugrott s kiment az őrházhoz széjjel nézni. Arany és Balog ezalatt elaludhattak.

Arany hadi élményeit Petőfi jutalmazta meg, irván neki: „Hősök virága, Jankó! Meghallod-e az erdői magány szende fülemilejét a te hadi pályád dicsőségének Chimborassoján?“

Arany és felesége voltak kiszemelve Petőfi leendő gyermeke keresztszüleiül. Aranynak hivatalos dolga is lévén Debreczenben deczember hó első napjaiban feleségével és Balog szenátorral felrándúltak. Felesége Petőfiéknél maradt, de a férfiak a szűk lakásban, a hol Petőfi napájával és ipjával együtt lakott, nem férvén a Bikában tanyáztak. Debreczen ekkor tudvalevőleg a kormány székhelye volt, a falúszerű, bár nagy terjedelmű városban, a hivatalnokok, menekülők csak nagy ügygyel-bajjal tudtak fedél alá jutni.

A három férfiú igen derült hangulatban töltötte az estét. Szokás szerint újra rímekkel dobálóztak. Petőfi roszprádlit hozatván, hogy Baloghot sarokba szorítsa, rákiáltott szokása szerint mondván neki: erre mondjon kend kádencziát: „Be jó ez a roszprádlí!“ Balogh egy csöppet se jött zavarba. Rögtön elkezdte:

Be jó ez roszprádlí,
Jobb, mint a bolti kvárgli.
Sütötte a jó Náni
Ki nem szereti a Pármi-
Zán sajtot.

Petőfi hirtelen közbevágott:

Tedd be ajtód!
Rossz rím fajta
Tör be rajta.
Fülem sérti
Az ebadta.

Arany szokása szerint balkezeének hüvelykujjával Petőfi felé mutogatva, szemeivel gyorsan pillantgatott és szavába vágva mondá:

Ni Szalonta
Tul tett rajta!

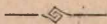
Igy mulatott a három férfiú élvezve a viszontlátás örömeit. Ez volt utolsó kedélyes összejövetelök. Később is látták ugyan egymást, de a tréfálódzásra sötét idők miatt se kedvök, se idejük nem volt.

Arany jegyzői fizetését ez időben nagyon rendetlenül vagy sehogy se kapta, azért Vas Gerebennel iparkodott tisztába jönni, de ez ugyan nehéz munka volt. Vas Gereben pénz helyett kifogásokkal teli leveleket küldött neki. Elhatározta, hogy Pestre megy ügyét személyesen elintézni. A legválságosabb időben, deczember végén feleségével együtt volt Pesten, a mikor Windischgraetz hadai már egy néhány mérföldnyire állottak a fővárostól. Vas Gereben előterjeszté számadásait és saját véleménye szerint 564 pengő frttal tartozott volna Aranyinak. A 64 frtot megadta, de 500 pengő frtot nem tudott megfizetni. Volt ugyan 1000 frtja a pesti takarékbán, de azt csak felmondás útján lehetett volna kivenni. Arany, hogy a pénzt családjának biztosítsa, 500 frtot nevére íratott, s az óriási nagy hidegben tett hosszú, fáradságos utazás után új évre ért haza, a hol már várta Petőfi levele, s abban az a hír, hogy 15-én fia született, a kinek neve Zoltán. Január 12-én azt írja Petőfi, hogy a napával összeveszett, s feleségét kis gyermekével nálok akarná elhelyezni. Aranyék a hosszas utazás miatt nem mehettek ez alkalommal Debreczenbe, Petőfi feleségét Vörösmartyéknál hagyta, maga pedig 20-ikán az erdélyi csatatérre sietett Bemhez. A vizaknai ütközetből a piski csatáig öt véres ütközetben volt, s mint futár jött vissza Debreczenbe február 14-én, 23-án pedig ment vissza. Családját, feleségét, a kis Zoltánt, és dajkáját Aranyné személyesen Szalontára hozta. Ezek ott voltak május közepéig, a mikor Petőfi Bemnek egy hivatalos jelentését kiadván

Klapka tábornok hadügyminiszterrel összeütközésbe jött, s őrnagyi rangjáról lemondott.

Aranyt május 19-én Szemere a belügyhöz fogalmazónak nevezte ki, 24-én Arany is felment Debreczenbe, onnan a kormánynyal együtt Pestre. Itt találkoztak utoljára. A muszkák betörése után a családjáért aggódó Arany hivatali főnökének engedelmeivel július elsején Szalontára sietett. Egy pár napra még be ment ugyan a Váradra áttett belügyminiszteriumhoz, de mikor a debreczeni csatavesztés után egész Várad futni kezdett, ő is visszavonult Szalontára.

Petőfi Mező-Berénybe ment Orlay Petricsékhez, a kikkel rokonságban volt, szívében mélyen elkeseredve, a miért Bem őrnagyi kinevezését nem fogadta el Klapka hadügyminiszter. Berényben azzal az elhatározással éldegélt, hogy soha sem lép többé a nyilvánosság terére s magányosságban tölti el napjait. De nyugtalan lelke nem hagyta pihenni, alig pár nap múlva, a mint ezeket megírta Aranynak, Váradon keresztül Erdélybe sietett vissza — Bemhez. Ugrának és nem Szalontának ment, mert úgy az út közelebb. Az ugrai paptól üzent Aranynak s köszöntette. Sietett meghalni.



Nehéz idők.

Oh láttam én (hisz ott is voltam egyszer:
Tenni kevés — de halni volt esély)
Győzelmeid napját: s a szörnyű percczel
Én is alól bukám, mikor esél.

A forradalom végéig terjedő három év valóságos aranykora költőnk teremő erejének. Négy nagy epikai művet fejezett be ez aránylag rövid és zaklatott időben, az ötödiket, a Daliás időket is megkezdte, nem számítva a Népbarátjában kifejtett munkásságát és kisebb költeményeit, a melyeknek száma szintén tekintélyes. A teremtés csakugyan gyönyörűsége volt, s mindég mély szomorúsággal gondol vissza erre az időre, a melyet Petőfi barátsága aranyozott meg, a mikor baráti szem művészi gonddal csügge a lantos ujjain.

Pedig nemcsak az ország dolgai, hanem magán élete is zavarosak voltak. Elemi csapás, hivatali kellemetlenségek, Szalonta szomorú anyagi viszonyai, s ennek folytán fizetésének elmaradása éppen nem voltak kedvezőek a költő munkálkodására. Az öntudatra jutott tehetség erőfeszítése volt az, a mi sarkalta; a teremtés vágya, a mely magában a munkában találja meg bőséges jutalmát.

Az 1846-ik év igen gyenge termést adott. A száraz télben a búza nagy része kifagyott, a tavaszi vetés a nagy esőzések miatt nagyobb részt elmaradt. A mi kicsit elvethettek, azt a nyári nagy szárazság ölte meg. A búza ára 1847-ben aratásig köböként 35, a tengerié 32 váltó frtig emelkedett. Az élelmet Kolozsvárról, — a hová az erdélyi és oláhországi fölösleges termést hordták — kellett az Alföldre szállítani. Szalonta szü-

kös viszonyok között tengődött, Arany családja is keservesen érezte a nagy drágaságot.

Hozzájárult az 1847-ik évben ápril. 17-én déli 12 órakor támadt irtóztató tűzvész, a mely a várost majdnem teljesen elhamvasztotta és Szalonta módosabb lakosait is kuldusbotra juttatá. A tűz a Kis-kölesér utcza keleti végén keletkezett Szabó János házánál, a kinek a felesége czégeres életet élt. Katonáknak süttött főzött. Az óriás szélben lehetetlen volt minden oltás. Arany hivatalos szobájában tartózkodott, mikor a vészhang megkondúlt. Rémülten kirohanva a rossz városi fecskendőbe kapaszkodik egy néhány emberrel, de segíteni lehetetlenség. Mikor visszafut, a városháza már lángokban áll, a tüzet a harmadik, negyedik utczára szórja a dühöngő szél. Haza szalad, pinczéje már akkor tele van idegenek holmijával. Butorait egy másik szobába hurezolja. Előtte ég a templom, körülötte a nádas házak lángban. Töszomszédságában négy-öt ember segítségével nagy bajjal óvja meg a lángoktól, a szerencsére rothadt gazzal fedett tetőt, külömben az ő cserepes háza teteje alá is belopja magát a láng. Ott vonúlt el kerítése mellett a tűz, azontúl a gyepig minden korom és düledező rom.

Este újult erővel nyugatról kezd a szél fujni, s a szikra fényes rajokban egyenesen lakásának tart. Most a megmaradt kis keleti részt fenyegeti a végveszély. Siró nőkkel és gyermekekkel egy-néhány szomszédjával Arany újra hozzáfog a romok oltogatásához. Éjfélíg végkimerülésig dolgoznak — s mikor már minden remény eltűnő felben van, a fáradt test felmondja a szolgálatot, megnyilnak az ég csatornái és órákig tartó zápor zuhog . . . A veszedelem elmulik, de azért éjjelen át nem alusznak az emberek a félelemtől . . . A közírományok oda vesztek a városházán: az inség, a zavar általános. A leégett házak száma 2400, emberélet 7 esett áldozatul.

Mig maga Arany küzködik a segítség elosztásával, küzd a megye méltatlan határozata ellen, hogy csak a vagyontalanok kapjanak ke-

nyeret, segítséget, mikor az éhinség szegény és birtokos közt egyformán terjedni kezdett. Jómódú gazdák sirva, szégyennel arcukon jelentették magukat a kenyérosztó bizottság előtt. Arany vezette a számadásokat, osztotta a kenyeret, az inség szívfacsaró-jeleneteit nehéz szívvvel látta maga előtt elvonulni s fizetés nélkül maradt e tenger munkája közben. A nép, temploma leégvén, vasárnap a templom körül ezárével gyűlt össze s a legszomorúbb zsoltárokat kinzó vezekléssel könnyek közt énekelte; s rendesen a templomozás után történt a segítség kiosztása.

Ez iszonyú szerencsétlenség majdnem teljesen tönkre tette Szalontát. Szükséges kiadása, adóssága a 110.000 váltó forintot meghaladta, 1847-ről az Eszterházyaknak járuló taksát behajtani nem lehetett, elengedéseért hiába folyamodtak, így ez is teljesen fenállott. Ez iszonyú körülmények között Kenyeres János főbíró és Arany János más menekvést nem láttak, mint az orosi pusztá bérbeadását. Ezt a pusztát a szalontai lakosok minden arányosítás mellőzésével összes marhájuk legelőjéül használták minden fizetés nélkül. Ennek harmadát kívánták bérbe adni, hogy béréből különösen az eklézsia adósságainak törlesztésére és a templom újból való építésére jusson. Ezt a szerencsétlen alkalmat arra is fel akarták használni, hogy a rend nélkül épített város utczáit szabályozzák s az ehhez szükséges telkeket kisajátítsák.

A jó szándék azonban a nép ellenszegülésén megtört. A közgyűlésen az összes szalontai lakosok résztvettek, szavaztak. Az izgatásnak tág tere nyílt s gyakran megtörtént, hogy a mi üdvöset már elhatároztak, azt a következő gyűlésen megsemmisítették. Az orosi pusztá bérbeadása elmaradt, az utcák rendezését is csak nagyon tökéletlenül hajtották végre.

Kenyeres János ügyvéd főbíró megúnván a torzsalkodást, reményt veszve vonúlt vissza a bíróságtól, meg is kérte a gyűlést, hogy többé ne is kandidálják. A kandidációban benne ma-

radt ugyan, de a főbiróul a nem nemesek közül való Szabó Mihályt választották, a kinek sem elég erélye, sem elég tudása nem volt, hogy ily válságos időben a kormányzást vezesse. Kedv nélkül, vonakodva kezdett hivatalához. Pénz nem volt, bár az 1847-iki ősz bőséges termést adott, a város hivatalnokainak csekély fizetését sem adhatta ki, az adósság pedig gyűlt napról-napra.

Arany nem örömet vegyült a közgyűlés tolongó lármájába, épen azért szivezen belenyugodott, hogy Borbély Pál főjegyző vezesse ott a tollat, maga szivesebben elvállalta a terhes munkával járó birói foglalkozást. De az 1848. február 13-iki gyűlésen maga vitte a tollat, remélvén, hogy a zavaros viszonyok megszüntetésén közre munkálhat. E végből előterjesztette a város összes adósságainak pontos kimutatását. A nagy összeg óriási elkeseredést szült a közgyűlés tagjai között. Arany ekkor állt elő az orosi pusztá bérbeadásának eszméjével, mikor Balogh János szenator abbeli indítványára, hogy a terheket birtok-aránylag vessék ki, általános zugás támadt. Tudta, hogy mennyire irtóznak a legelő kiadásától is, ezért 100 vagy több szalontai részvényes gazdának kívánta kiadatni a legelőt. Így nem jut idegen kézre, a többi lakosok marhái is jobban helyet nyernének, mintha idegen kézbe kerülne.

Ez határozatba is ment, de már április hónapban a 48-iki törvények felmentették Szalontát is a földesuri kötelezettség alól, s a kivetett 21.000 frt taksának feléből fedezték a tartozások kamatait, a másik felét pedig elengedték. A tőkére vonatkozólag megyei küldöttséget várták, a mely megvizsgálja, ki tulajdonképen a város eladósodásának az oka?

Ily körülmények között bár ez előbbi és az 1848-iki esztendő bő termést adott, s nagy marhakereskedés folyt a városban, a lakosság jó módja visszatért, de maga a város küzdött a bajokkal, tisztviselőit nem fizethette, adóssága fenállott. Csak a szabadságharcz leveretése után egy

évvel tértek vissza Arany eszméjéhez az orosi puszta bérbeadásához, a melyből az egyház és a város adósságait törleszteni tudták.

Arany fizetését félévenként sem kapva meg irodalmi jövedelmeiből, s abból a kis részből éldegélt, a mit a szalontai tűzvész után a pályaművek kiadásából bejövő nyereségből a Kisfaludy társaság küldött neki.

A követválasztásnak az új törvény értelmében már az általános szavazás alapján kellett megtörténnie. Az állandó választmány Váradon a bihari 13 kerület követeinek választását június 26-ikára rendelte, a mikor az egész vidék a váradi legnagyobb vásár előkészületeivel volt elfoglalva. A választmány a főispán elnöklete alatt abban állapodott meg, hogy Szalonta részére Toperczer Ödönt, volt megyei főjegyzőt, a ki még akkor szabadelvű ember hírében állott, jelöli képviselőül.

A szalontaiak azonban egy szívvvel és lélekkel Arany jelöltsége mellett foglaltak állást. Mint-hogy Szalontáé volt a döntő szerep a választásoknál, sem Arany, sem barátjai a vidékkel nem sokat törődtek. A vidék körülbelül 730 szavazattal rendelkezett, a szalontaiaké 950-re rugott. Az eredményről senki sem kételkedett. Ez vitte rá Aranyt is, hogy jelölésébe beleegyezzék.

A korteskedés másképen végzett. A szolgabíró, a ki Arany gyermekeinek keresztapja is volt, a környékbeli oláhokat megyei fuvaron pandurok kíséretében behozatta. A választás előtt egy nappal valami Hrabovszky József nevű kiszolgált konzervatív is mozgolódni kezdett, a ki a nemesi jogok visszaállításával biztatta embe-reit, másrésről fellovalta őket; mily nagy csapás lesz a nemesekre, ha egy paraszt embert küldenek fel. A környékbeli jegyzők szégyelték, hogy magok szőrű ember legyen a képviselő; egy helység meg azon ütődött meg: ha már a szalontaiak a jegyzőt küldik fel, miért nem inkább az öregbiket?

Aranyt Rozvány György ügyvéd ajánlotta volna, de csak töredékesen tehette, mert a nép

a szolgabíró botjának emelésére teli torokkal „Topócsit“ ordította, a „Toperczer“ név ilyen ki-mondása könnyebben ment neki. A szavazást a vidékiek kezdték. A szalontai választók reggeli 8 órától késő délutánig várakoztak, majd az ebéd ideje elérkezvén tudtul adták nekik, hogy d. u. 3 órakor ők kezdik a szavazást, minthogy már más helység úgy se igen van.

De csak vagy 300-an gyűltek fel, a többiek elégnék tartották a félnapi ácsorgást a nagy do-log időben otthon maradtak. Ezek megtudván, hogy Toperczernek már 730 vótuma van, szava-zás nélkül dühösen elszéledtek. Arany 19 szava-zatot kapott, de — Szalonta nem szavazott.

Arany képviselősége tehát csak azon múlt, hogy élelmes kortesei nem voltak, a kik szavazóit a kellő időre felhozták és együtt tartották volna.

Az ország bonyolodó viszonyaival Szalontán is egyre mozgalmasabb élet folyt, s a város ügyei-nek rendezése nyugalmasabb időkre maradt. Sza-lonta Biharvármegyének egyik leginkább igénybe-vett hadszervező és gyűlőhelye volt. A szalontai gya-log és lovas nemzetőrség négy századból, 800 em-berből állott, a melynek fele otthon maradt a vá-ros őrzésére, fele pedig folytonosan tábori szol-gálatot tett, különösen Erdély felől a biharme-gyei határt védte az oláhok ellen. A VIII-ik hu-szár-ézred nagyobb részt innen vette, itt képezte ki ujonczeit. A nemzetőrökön kívül 600—700-ra megyen azoknak száma, a kik innen önként hon-védeknek állottak és véröket ontották a külömböző csatatérekben. Szalonta azonfelül nagy állo-mása volt az átmenő csapatoknak. A kisebb-na-gyobb csapatoknak Szalontán való átvonulása a forradalom idején majdnem szakadatlanul tartott. Az ujoncok előállításá, elszállásolás, élelmezés, felszerelés jobbra Arany vállaira nehezedett. Tö-mérdek gonddal, vesződséggel, felelősséggel járt ez. Nem ritkán a tisztviselőknek magoknak a tá-borba kellett menni a nemzetőrséggel, a mint ezt maga Arany is megcselekedte. Ráadásul külön-féle zaklatásoknak, sőt gorombaságoknak is ki

volt téve, ha kívánságaik nem úgy teljesültek, a mint ők óhajtották volna.

A Bocskai és Hatvani csapat Szalontán is toborzotta embereit a nem katona-köteles ifjuság köréből. A kis természetű hirhedt guerilla vezér Hatvani nagy kardcsörtetéssel törtetett a városházára, a hol az egyik asztalnál Arany csöndesen dolgozott, s azt kérde tőle: Hol lakik Arany János? Arany nyugodtan felkelt az asztaltól, az ablakon át megmutatta lakását, a három ablakos cseréppel fedett jegyzői lakást. Hatvani köszönés nélkül, a mint jött, egyenesen oda tartott, a hol Petőfit feleségével együtt találta, s vele mint régi ösmerősével beszélgetett. Délre járván az idő, Aranyné szívesen ebédre marasztotta. Mikor Arany hazajött Petőfi beakarta mutatni a hűledező Hatvanit, de Arany hidegen közbe vágott: „Mi már ösmerjük egymást ülünk az asztalhoz!”

A VIII-ik huszárezred egy gyermek tisztjével — a ki egy nagybirtokos fia volt — szintén ilyen formán járt. Egyszer valami baja volt a városházán és foghegyen kérdezte Aranytól: Maga a jegyző? Arany nyugodtan válaszolt dolgozó asztaltól: Hárman vagyunk itt jegyzők. — De én magától kérdem! — heveskedék a kis hadnagy s kardjára ütött. Arany erre mereven elébe állott, csak a szemét szegezte rá szótlanul. A kis hadnagy dühösen ment Bersek József őrnagyhoz elégtételt követelve, mert különben összeaprítani ígérte a jegyzőt, a ki őt kifigurázni merészelte. Bersek nagy tisztelője volt Aranynak s megértve, hogy Arannyal van baja, megmagyarázta neki: kicsoda Arany János, aztán azt követelte tőle, hogy Aranyt rögtön engesztelje meg. A mit a hadnagy belátva hibáját, meg is tett.

Bersek később Arany kedves tanítványának Rozvány Erzsébetnek férje lett. Arany igen szerette az élénk leányt s mindég Betti lányomnak szólítottatta. Mikor már Toldiját megírta s híres emberré lett, egy délután feleségével látogatóban lévén Rozványéknál, a leánynak feltűnt, hogy Arany asztalán valamit keresget. Másnap reggel

édes anyja emlékkönyvét, — az ablak közt a zsálun belül megtalálta s lányát pirongatni kezdé gondatlanságáért. De mikor felnyitották a könyvet, Arany jól ismert kézírásával megtalálták benne azt a verset, a mely összes költeményei között is „Volt tanítványom emlékkönyvébe“ czim-mel jelent meg.

Arany elvitte Betti emlékkönyvét s a verset beleírva korán reggel az ablak zsáluja mögé dugta. E verssel örömet akart szerezni a leánykának, a mi teljes mértékben sikerült is neki.

A várostól fizetését egyre rendetlenebbül kapva, azt is belátta, hogy Vas Gerebenre egyáltalában nem számíthat. A mit kapott is tőle, ahhoz is csak nagy utánjárással tudott hozzájutni. A november 23-iki Népbarátjában jelent meg utolsó cikke: „Föllázadtunk-e mi magyarok?“ a jövő évi 8-iki számtól kezdve neve mint szerkesztő társé sem szerepel többé. Az 1849 ik év elejétől újabb népies vállalatnak megindítását kísérlette meg Telegdi Lajos debreczeni könyvárúsnál. Czime. „A szabadság Zengő Hárfája.“ Alakra nézve nyolczadrét, félív, czimlapján egy kezdetleges kép toborzó honvédeket ábrázoló. Valószínűleg csak két füzet jelent meg belőle. Négy forradalmi költeménye és „Rákóczyné“ ballada van benne. Ezt a vállalatot Pesten is folytatni akarta, e végből mint már miniszteri fogalmazó Szemere Bertalan miniszterelnökhöz fordúlt, pártfogásába ajánlva 2 pengő krajczáros füzetait. A muszka invázió véget vetett ennek is.

Aranynak a jegyzői állásról való lemondását május 28-án olvasták fel a szalontai tanácsban, de ő maga már 24-én Debreczenbe indult, mert — mint elkeseredve írja Petőfinek — Szalontán többé semmi kilátása a mindennapi kenyérre. Petőfit egyuttal kéri, hogy kis fiáról és dajkájáról gondoskodjék, mert a jegyzői lakásból is ki kell költözniök, s valahol egy kis szobát kell bérelnie feleségének s ily állapotban a kised gondozását magára nem vállalhatja. Arany egyelőre csak maga ment Debreczenbe, családjának Pestre köl-

tözéséből nem lett semmi, mert a muszka invázió folytán a kormány Szegedre, Arany pedig egy havi és alig pár napi hivataloskodás után július 1-én hazasietett Szalontára.

Arany életének ez volt a második válságos időpontja, mely a kétségbeesés lejtőjéig vitte. Előre látta a nemzet szörnyű katasztrófáját, s vele a saját és családja végveszedelmétől is tartott. A jegyzői hivatalt egy nőtelen emberrel töltötték be, a kinek bár a lakás nagy részére szűksége nem volt, különféle alaptalan ürügyek alatt ezt Aranytól megtagadta. Aranyék hiába iparkodtak volna kiköltözni, a nagy katona-járás, a menekülők raja miatt minden lakás el volt foglalva. Kénytelenek voltak ott maradni, a mi Aranyt a jegyző embertelen visszautasítása folytán igen bántotta. Hogy e kellemetlenségtől szabaduljon egy gazdag, de fősvény embernél Darvasi Ambrúsnál fogadott szállást, a kiről azt mesélték a szalontaiak, hogy a gyufát kétfelé vágja, hogy kétszer gyujthasson vele, egy almával pedig megjárja Váradot, de a felét visszahozza. Aranyéknak nem engedte a ház elejét felseperni mert — ugymond — kopik a föld, komondorukat pedig kiverte az udvarról, hogy az aprójószág elől a hulladékot meg ne egye.

Rémes napok voltak ezek. A hazafiak bujdosása már jó előre megkezdődött. Augusztus elején Vachott Sándor, Vörösmarty és Bajza testileg megtörve kerültek Aranyékhoz. Pár napi itt tartózkodás után mentek tovább a bujdosók, hazátlanul e széles országba. Arany kétségbeesve látta bennök a maga sorsát is, a mely elkerülhetetlenül rá is várakozik. Különösen két dologért várhatta a zsarnoki hatalom sujtó csapását magára, forradalmi irataiért, a Népbarátban és a szalontai nemzet-őrséggel történt táborozásáért, a mikor az aradi, állami hidat a parancsnok rendeletéből felgyujtották.

Augusztus 7-én Debreczen felől Szalontára érkezett Görgei hadteste is teljesen elrongyolva, eléhezve, kifáradva. Velök jött Batthyányi Káz-

mér és Szemere, a kik Aranyt rábeszélni iparkodtak, hogy meneküljön velök a külföldre, ne tegye ki magát az osztrák bosszúállásának. Arany isszonyú lelki kinok között tengődött, s végre is kijelentette, hogy családjától nem képes megválni, bármit hoz is rá a jövőendő.

Az utolsó magyar csapat 9-ikén délben vonúlt el Szalontáról. Arany a magyar táborból azt a biztosnak látszó hirt vette, hogy a rákövetkező nap a muszkák még nem jönnek Szalontára. A szalontaiak remegve félelem közt vártak az ellenségre. Arany 10-én déltájban akart elmenekülni az ifju Ercsey Sándor sógorával a Szalontát környező erdőhátra. De alig virradt meg, általános ijedtség vett erőt a város lakóin. Egynehány kozák jelent meg a piacon s a rémhír már arról tudott mesélni, hogy a várost a muszka-sereg körülvette. Az utczákon tehetetlen kétségbeeséssel jajveszékelve kerengett a nép, Ercsey rémes futásban keresett menedéket. Arany kis családját nem mervén embertelen házi-gazdájánál hagyni, régi öreg barátjára Rozvány József kereskedőre gondolt. Odavitte kis fiát, leányát és feleségét, s őket oltalmába ajánlva összes készpénzét, mintegy ezer frtot minden irás nélkül átadta neki. A derék ember könnyezve fogadta fel, hogy apjok helyett apjok marad, szomorúan vett tőle bucsut.

A muszka-sereg előhada csak másnap érkezett meg. Az a pár kozák, a mely Szalontát oly nagy rémületbe ejtette, csak kémszolgálatot végzett. Az előhad vezére Kaufmann tábornok a későbbi taskendi győző volt, a ki Rozványékhoz szállott. Feltűnt neki Aranyné két gyermekével, s megkérdezte a háziasszonyt, hogy kicsoda volna ez a fiatal asszony? A menyem — volt a válasz. — Hát fiai mere vannak? — tudakozódék tovább a muszka generalis. Rozványiné erre csak ötlött, hatolt, mert egyik fia György mint hadnagy, rendes honvéd, a másik Endre mint nemzetőr szolgálták a hazát, nagyon bajos volt hát erre felelni.

— Értem — mondá a muszka katona megindultan. Az öregek, nők gyermekek itthon, az

ifiak a táborban a szabadságért küzdve. Ne aggodjék asszonyom, ha fiai eddig el nem estek a csatában, több ütközet már nem lesz. Élve jönnek haza, békés kiegyezéssel és általános kegyelemmel végződik a küzdelem.

Ő már ekkor tudott a készülőben levő világosi katasztrófáról, s olyat is remélt a mi nem teljesedett.

Arany ezalatt már messze járt. A Szalontát akkor környező erdőségnek vette útját, hátán kis batyúval, nagy furkós bottal kezében gyalogolt. Ütközben egy paraszt emberrel találkozott, a ki gunyosan utána kiáltotta: Szökünk uram, szökünk? Ez nagyon zokon esett érzékeny lelkének. Délig három mérföldet gyalogolt s egyre beljebb és beljebb fúrta magát az erdőségbe s a fekete báthori jegyzőhöz kopogtatott be, megtudván, hogy Ercsey Sándor is oda szállt. Még tréfálkozásra talált alkalmat. Ercseynek nem sok oka lévén a bujdosásra Arany a pitvarban elváltoztatott hangon tudakozódott utána, mintha elfogatására jönnének. Fiatal bujdosó rokonával hányódtak, vették egyik községből a másikba, s minthogy a muszka csapatok a falvakon is szanaszéllyel portyáztak, nem egyszer tanyáztak az erdőben is. Végre Árpád községbe húzódtak, s ott a papnál, jegyzőnél várták a szalontai híreket. Itt értesültek róla, hogy a muszkák Szalontán szigorú fegyelmet tartanak. Szolgálaton kívül még fegyvert sem szabad viselniök, s le számítva, hogy a szőlős és gyümölcsös kerteket raj módra meglepik, a miért nem egy helyütt agyonverték őket, nagyobb kár emberi életben és vagyonban nem esett, 12 napi bujdosás után hazatértek.

Arany először zsugori házigazdájától iparkodott megmenekülni, de ez sokáig nem sikerült, mert a muszka hadsereg még október elején is arra járt visszavonuló útján. A folytonos elszállásolás miatt az úgy is szűkös lakás-viszonyok közt igen nehéz dolog volt, bár milyen szerény lakást is találni. Csak a tél elején költözött Ba-

log Mihály házába a katolikus papi lakás háta mögé.

Ekkor már a vérszomjas osztrák-had foglalta el a muszka helyét. Éjjel folyton katonai őrzérek kóboroltak a városban, ilyenkor fogdosták össze a jó hazafiakat s nem egy esetben történt, hogy magyar vér áruzkodása döntötte veszedelembé az igaz embert. Most következtek csak el Aranyra a megpróbáltatás, a kétségbeesés sötét napjai. Vagyona, a mi családját minden eshetőség ellen biztosíthatta volna, alig számba vehető. Még kis búza-asztagjába is beütött a villám, porrá égette. A városban minden este hire járt: most fogják el Aranyt! Hét számra alig aludt, zöld nagy csurapéjában a diványon ülve fenn virrasztott, kis úti táskája mellette, Várta, mikor rikkantja el magát a házőrző kutya, hogy a fegyver első zörrenésére megkísértse a menekülést. Vele virrasztott megtört felesége, a ki maga is szakadó szívvél vigasztalni próbálta, míg körölette édesdeden szunyadtak mit sem sejtő gyermekei.

E szomorú állapotban kereste fel Kenyeres János, Szalonta volt bírása, s a konzervatív párt egykori szolgabírása. Nagy becsvágy volt ebben az emberben. Mikor reformjaival a birói széken nem boldogult, elkedvetlenedve vonult vissza, szolgabíró lett. A forradalom innen is elseperte s a világozi katasztrófa után kesernyész hangulatban évdött a volt honvédekkel, idézvén rájuk egy régi kortes nótát: „Elfogyott Kossuth leveze, mind elhagyta a nemese.“ Az abszolút kormány alatt újra szolgabíróságot vállalt. Arany tehetségét ösmerve, fölkerete: jönné el irodájába irnoknak. A saját fizetéséből ígért neki egy kis járulékot. Arany elfogadta e keserves kenyeret, nemcsak azért, mert családjá fenntartására valóban szüksége volt reá, hanem mert az osztrák szolgabíró védelme alatt nagyobb biztonságban érezhette magát. És csakugyan Kenyeres szolgabírósága arról volt nevezetes, hogy kerületéből sénkit sem vittek el Váradra politikai bűnei miatt. Nem úgy tett, mint ez idő-

ben akárhány renegát magyar, a ki a saját fajtaja iránt dühöngött a legkiméletlenebbül.

Arany szokott lelkiösmeretességgel végezte hivatalos teendőjét. Ritka szép írásával gyönyörűen állítgatta ki hivatalos okiratait s a német szolgabíró irodáját a legpéldásabb rendben tartotta.

A megyefőnök hivatalos vizsgálata alatt csodálkozva győződött meg erről, csak azzal nem volt kibékülve, hogy ily kompromittált egyén dolgozik a császári sas védelme alatt. Komája is lévén Kenyeresnek, szemrehányásokat is tett neki, hogy járásából senkit sem fogat el, de még Aranyt is pártfogásába vette. Kenyeres Arany önzetlen becsületességével és nagy szorgalmával mentegetődött. A főnök maga is meggyőződván erről, megbékült, s Aranyt szorgalmáért megdicsérte. Arany komolyan végighallgatta a dicséretet, s érezte, hogy most már legalább nyugodtabban élhet.

Kenyerest különben mint embert szerette és becsülte. Elsőszülött fia halálakor ezt a sirverset írta:

Szép virágom itten elhulla,
Ötödéves Kenyeres Gyula.
Kicsiny a te sirod magzatom,
Nem fér abba tenger bánatom.

A szülők bánatának enyhítésére is írt egy kis verset, de mindakettőt kirekesztette összes versei közül. Mindenesetre kínos érzést kelt az emberben, mikor a legnagyobb magyar költők egyike főnökének, a német szolgabírónak családi gyászát kesergi. A részvét nem csinált ugyan, de a helyzet leverő komédiája az életnek. Arany később is háladosnak mutatta magát Kenyeres iránt, mikor később uzsorások körmei közé került, tizezer frt. kölesönt adott neki. A teljes romlástól mentette meg ezzel.

De bár hálás volt mindig Kenyeres iránt, keserűen érezte helyzetének visszás voltát. Nemcsak önérzetét, de hazafiasságát nyomta ez a keserves iga, s hogy lelkén könnyítsen a német szolgabíró irtoka olyat tett, a minek különösen a rém uralom kezdetén gyászos vége lehetett volna. Sza-

lontán akkoriban egy német kocsmáros telepedett meg, s a német hivatalnokok nagy kegyének és pártfogásának örvendett. Általánosan az a vélemény volt róla, hogy kémkedés, följelentés a főfoglalkozása. Azok a jó hazafiak, a kiknek multjok volt, úgy iparkodtak kifogni rajta, hogy esténként látogatták vendéglőjét. Egy ilyen ördögnek való gyertyagyujtogatás alkalmával nagyobb társaság gyűlt össze a vendéglőben, s a társaság jobbára most is „jegyes“ emberekből állott. Arany az asztalfőn üldögélt, s a mi ritkán ugyan, de azért megesett rajta, ha kedvére való társaságba jutott ő kezdte hangolni a társaságot a vidám poharazáshoz. Mikor mindenki a legjobb kedély hangulatban volt, egy papirost vett elő, s elszavalta róla híres versét, az akkor készült „Koldús éneket.“ A hatás megdöbbenítő volt. Az arczokról elkopott a mosolygás, szomorúan, elhallgatva nézett össze a társaság. Szerencsére a kocsmáros nagyon keveset vagy éppen semmit sem értett a versből, aztán meg ott volt a találékony Balogh szenátor villámháritónak. A megdöbbenő csöndet arra használta föl, hogy felugorva oláh dallamra énekelni kezdte Aranynek egy másik versét:

Ez a szoba, hol én most
Tilaárom haj!

Még tánczra is perdült rajta. Rozvány György ügyvéd, s a társaság többi tagjai is rögtön megértették Baloghot, s oly veszekedett kedvvel rakták az oláh zsukátát, mintha ők lettek volna a legboldogabb emberek a kerek világon.

Ilyen sirva vigadó láz vett erőt akkor az egész magyar társadalmon. A magyar ember szive tele volt gyászszal, keserüséggel, de daczos büszkeségből jó kedvet erőltetett magára, s a vadságig belemerült a dáridókba.

E tájban vette meg Arany János Debreczeni János Piros kakas czizmádia házát 800 frton a piactéren, abból a kis félretett összegből, a mit a „Népbarát“-jától kapott. Elégedetten költözött belé kis családjával. A régi megszokott helyre,

volt jegyzői lakásának tőszomszédságába került, vissza a piacra. Erre az örvendetes alkalomra íródott mostanság az a vers, a melyre Balogh olyan jól tudta rakni a zsukátát.

A forradalom alatt, de különösen utána Arany epikai lantján a lyrai hangok egyre erősebben csendültek meg. A forradalom láza csata és riadó dalokra ragadta, a haza nagy temetője, Petőfi elvesztése, saját szenvedései mély érzésű melancholikus hazafias és családi tárgyú énekmondásra ösztönözték. Mig azelőtt lyrának induló verséből elbeszélés vagy legalább egy kép kerekedett, most eddig oly átlátszó, tisztafolyásu elbeszélő stylje nyugtalan, lázas izgatottsággal egyre keserű reflexiókba, lyrai hangulatba zökken, mint azt Katalin és Bolond Istók egyformán bizonyítják. Lelkének harmoniája megbomlott a haza sorsával együtt, töprengő lelke most még nagyobb-nak látott minden bajt, ez állapotból kisebb, rövidebb időre ha megmenekült is, teljesen sohasem tudott belőle többé kigyógyulni. Nyugodt, megelégedett ezentul sohasem volt.

Kenyeres írószobájából iparkodott volna először mindenkép megszabadulni. A maga szűkszavuságában is mélyen megindít az az odavetett néhány szó, mikor még abban reménykedett, hogy az irodalomból is élhetne. A forradalom után az első vállalat, az Emléklapok szerkesztőjének, Szilágyi Sándornak írta: „Sokféle munkaságot tudnék én egy jó szépirodalmi lap irányában kifejteni, ha ez a lap képes volna engem havonként legalább 20—25 pengőig biztosítani, hogy ne kellene más lealacsonyító kézi munkára szorúlnom, mindennapi csekély költségem beszerzése végett.” Persze ez vakmerő reménység volt.

Csak 1851. január havában csillan fel némi sugár, hogy magához illőbb foglalkozást találhat. Nyomós és okos feleletet vár Szilágyitól arra a kérdésre, hogy járna el, ha egy 13 éves, kitűnő magán nevelésben részesült fiút az ó-klasszikai és magyar irodalomra oktatni akarna. De nem árulja el, miért kérdi, kesernyés hangulatban szól erről is.

A szomszédos geszti kastélyból jött az izenet, Kovács János, Tisza Domokos nevelője révén. E sovány, sáppadt, égő szemű gyereken kiirthatatlan, családját jellemző szívós törekvés volt magát irodalmilag is kiképezni. A görög és magyar literatura tanításának ideje elkövetkezvén, Kovács iskolatársát és barátját ajánlotta, a kinek helyzetét jól ismerte.

Arany kénytelen volt elfogadni ez ajánlatot. A foglalkozás ugyan inkább hozzá illő volt, de ekkor otthon nagy ritkán lehetett. Legfeljebb vásárnap mehetett haza, tisztát váltani. Ez megint nagyon zokon esett érzékeny lelkének. Természeténél fogva az ilyenekről még családjának sem szólt, de annál jobban évődött magában. Tiszáék iparkodtak ugyan sorsát azzal enyhíteni, hogy kis fiát, a Laczit, családját is gyakran áthozták, de így is, amúgy is vagy ő maga csak vendégként volt odahaza, vagy családja volt vendég idegeneknél. Ez még keservesebb volt reá nézve, mint mikor a forradalom idején fényes álmokért másodszor is otthagya — mint maga mondja — boldogsága bölcséjét, szerény tanyáját, másnál, idegen tűzhelyen volt kénytelen melegedni.

Teljesen új és zajos körbe jutott. A ház feje, Tisza Lajos egyike a legsajátságosabb jellemeknek. A középnemesi családból emelkedett a legelőkelőbbek közé. Igaz, hogy ez volt életének egyetlen czélja, a mely felé oly konok szívósággal tört. Természetében sajátságos végletek érintkeztek. Akár egy kis királynak, olyan volt a föllépése, de nem ártallotta kopott ruhában az utczán átkozódva utána kiáltozni a táblai bírónak, a kik sokáig halasztották vagy kedvezőtlenül ítéltek vég nélküli birtokpereiben. A bírák már előre reszkettek, ha messziről föltűnni látták magas szikár alakját. Puritán, erős érzésű magyar ember létére hirhedt bihari adminisztrátor vált belőle s aulikusabb volt az aulikusnál, hogy aztán újra a nemzeti párt buzgó hívévé váljék. Gyakran a zsugoriságig takarékos, máskor, igaz ritkábban, a pazarlásig költekező. De

mind e végletes sajátságokkal egy célra tört mindig lankadatlanul s a mit kitűzött maga elé, azt rendesen el is érte. Teleki Julia grófnő volt a geszti udvarház vonzó ereje, a ki nem egyszer békítette ki a világot ura kiméletlenségeiért, e minden ízében magyar műveltségű, kiváló eszű, tapintatos úr-asszony.

Arany idejében még három literatus ember volt az udvarnál. A nevelő Kovács később híres debreczeni kollegiumi tanár, a pap, a mi régi ösmerősünk Szabó József volt szalontai rektor és egy angol nyelvmester. A pap a régi könnyelmű s örök ifju most már ugyan agglegény, a ki egyre gonosz csinyeken törte fejét. Valóságos réme volt a tapasztalatlan falusi papoknak, a kiket a traktuális gyűlés után, a koadjutor kurátor pátronus fényes udvari ebédre hívott el. Megetette velök a fácán tollas fejét, a cotelette papirját, megpaprikáztatta a fagylaltot, megitatta a szájvizet és szájöblítésre használtatta velök a theát. Folytonosan sürgött-forgott. Ezért „Mozgoláynak“ hívták, s ez a név sirjába kísérte. Még hivatalos fellépésében is különczködő volt. Egy, kora ifjúságában elhalt ifju felett így prédikált: „Miért vicsorítod rám te ocsmány váz, te szivtelen halál redves fogaidat? El akarsz rémíteni, hogy a gyászoló rokonság és magam fájdalmában ne vágjam szemedbe ostobaságodat!“

Legnagyobb mulatsága volt még Váradra berándulni, a mikor Egressy is vendégszerepelt ottan. Nem annyira a nagy tragikus játékában gyönyörködni, mint a vendéglőkben a közönség gratulációit fogadni remek játékáért, lévén ő a megszólamlásig hű mása a nagy tragikusnak. Elkövetett kópéságai után Gesztre párologva Egressynek kellett minderről számolni.

Nem kevésbbé méltó párja volt e papnak az angol nyelvmester, a ki egyenesen Angliából jött e barbár országba vagy öt öltözet egyszínű ruhával, a melyek csak a szövet vastagságában különböztek egymástól. Zsák kabátjain temérdek

zseb volt, s a nagy hidegben hármát is huzott egymás tetejére és úgy látszott, hogy télen nyáron egy ruhában jár. Bármerre ment, mindenütt állandó gyönyörűsége volt a paraszt ifjuságnak.

Külömben pedig a bort és pálinkát egyformán szerette. Arany egyszer kitűnő ó-szilvóriumot szerzett valahonnan. Az angol azzal kopogtatott be hozzá, hogy szeretne magyarul tanulni tőle, cserébe angol leczkéket ad majd neki. Arany különösen a kiejtést szerette volna tőle elsajátítani, hiszen angolul már meglehetősen tudott. A leczkéken azonban az angol inkább a szilvóriumos üveg iránt mutatott érdeklődést. A magyar nyelv tanulása lanyhán ment, még kevésbé iparkodott Arany előtt az angol nyelv titkos zárait felnyitogatni. Mikor végét érték a szilvóriumnak a mester hidegvérűen kijelentette: „Tudja mit, meggondoltam a dolgot. Nem igazságos ez a csere leczke. Én itt minden kocsistól megtanulhatok magyarul, ön pedig angolul csak tőlem tanulhat. Bizony abba is hagyom!”

A boldogtalan ember évek múlva Pesten éldegélt angol leczkéiből, s egy éjjel valamelyik kocsmá küszöbén halva találták. Ilyen volt az „udvar” képe Arany idejében.

Aranynak évi 400 frt fizetése volt az ellátáson kívül. Valamennyire az nyugtatta meg, hogy a Tisza család állandóan Geszten tartózkodott, így legalább családját a szomszédban tudhatta.

A szerény igénytelen nagy költő, a kevés szavú inkább mélabus férfiú a család nagyrabecsülését első megjelenésével megszerezte és mindvégig megtartotta.

Az elnyomatás idejében megszűntek a politikai ellentétek. A megye közönségének színe java oda járt az egykori aulikus úrhoz, a ki most éppen úgy érezte a zsarnokságot, mint a bihari híres szabadelvűpárt vezérférfia. Együvé jártak busúlni a haza sorsa felett, mert másra nem volt mód. A busulás rendesen szinte erőltetett, hajhászott multságok hosszú sorából állott. Vadászat,

lakoma, sőt laptázás, bigézés egymást érte. Aranyt szinte becézve kereste fel az úri társaság, de szerényen visszavonúlt, soha sem telt igazi kedve a nagy társasságokban. Csak a hamis Szabó pap tudta kihozni sodrából — még Szalontáról ismerte azt a tulajdonságát, hogy csak bizalmas kis körben virágzik ki jó kedve. Egy nehányszor magához hívta estézni új barátjaival. Itt látták csodálkozva kitörő jókedvét, elragadtatással hallgatták felülmulhatatlan humorral előadott adomáit, ritka szép, csengő, iskolázott baritonját. Fia az eleven fürge, de erősen barna Laczi gyakran félkereste a geszti udvart. Marokvasnak nevezték barna mivoltáért Külömben ez a Marokvas ott játszott, ugrált a 27 holdas parkban a Tisza és Bethlen fiúkkal.

A napi két órai leczkét Arany igazi kedvvel adta meg a kis Domokosnak, a ki valóságos rajongással csüngött tanítóján, s úgy a görög, mint a magyar irodalomban nagy haladást tett. Érzéke a költőileg szép írást már ekkor bár ösztönszerűleg, de majdnem teljesen biztos, szorgalma határtalan s dicsőség szomjas a telhetetlenségig. Aranyban nemcsak az embert, hanem a költőt is bálványozta. Külömb embert nem is akart ismerni az irónál. Nagy kár, hogy a tehetséges fiú 18 éves korában tüdővészben meghalt. Egy kis kötet versében, a melyet Arany rendezett sajtó alá, meglep a gondolatok erőteljes szépsége és eredetisége. Minden jel arra mutat, hogy kiváló költő veszett el benne.

Arany a kastély emeletén az úgynevezett pavillonban kapott egy szobás lakást, csak nyáron át néhány hónapig lakott a százados szilfák közt fekvő zsúpos fedelű máig is fennálló remetelakban.

Aranynak itt ideje lett volna a munkához, de epikai tehetsége, mintha végkép cserben hagyta volna. A Toldi trilogia középső részével foglalkozott, de nem nagyon boldogult vele. Egy-egy éneket, a régibb kidolgozás második énekét kétszer is megírta és kétszer tépte össze. Panasz-

kodott, hogy az udvari élet rajza népies nyelven sehogyse megy neki s az egésznek meséjével se tudott tisztába jönni. A folyton mozgó, élénk udvarban feltűnt Arany nehézkessége is, a mely a nagyobb kirándulásoktól irtódzott, a vadászatokban nem vett részt, igen korán feküdt és későn kelt föl. Ezért a restségig kényelmesnek tartották. Egyetlen kedves sétahelye a remete lak közelében levő öreg szilfás fasor volt, a hol hajadonfővel, fésűt nem igen álló göndör hajú feje mindég előtűnt a kanyarodásoknál Homeroszt szavalgatva. Az Ilias és Odysseiából igen sokat, a legszebb helyeit mind könyv nélkül tudta. Domokost tanítva a göröggre újra nagy kéjjel táplálkozott a görög literatura szépeivel.

Azonban bár igen korán feküdt le, keveset aludt. Családja és a maga bizonytalan jövőjén tépelődött, Toldiján gondolkozott, de csak kisebb lyraszerű költeményeit tudta befejezni. Az a könyűség, a melyel eddig epikai műveit kidolgozta, mintha végkép cserben hagyta volna. Egy-egy gondolat eszébe ötlött a sötétben s restelvén gyertyát gyújtani, a mellette levő asztalról elővette a czeruzát s a falra irkálta töredékes gondolatait. Bár a fal tele volt firkálva, egy időből sem maradt ennyi töredék munkája.

Igy éldegélt külsőleg egyszerűen, elvonúlva, de folytonos benső izgatottságban. Valóságos ketős ünnepje volt a vasárnap, mikor háza népét viszontláthatta. Családi költeményeiben csak a vallásosság nyugtatja meg.

Gyermek-szívvel öntudatlan
Nyugszom meg e gondolatban,
Hogy övéit el nem hagyja,
Ki mindnyájunk édesatyja.

Ily körülmények közt érte teljesen váratlanul a nagy-kőrösi egyháztanács meghívása a latin és magyar irodalmi tanszékre. Eredetileg Szász Károlyt választották meg erre. A mathezis tanítására azonban nem akadt alkalmas ember, pedig ha az abszolút kormánytól kiadott Entwurf

szerint a kikötött 10 tanárt be nem állítják az iskolába a nyilvánosság megadása kétségessé vált volna. Szász Károly ekkor késznek nyilatkozott a mathezis tanítására s az irodalmi tanszékre maga helyett Arany Jánost ajánlotta. Ajánlatát, mint mentő eszközt nagy örömmel fogadták, Aranyt október 8-ikán meg is választották.

Arany köszönő levelén meglátszik fájdalmas töprengése. Nem tudja határozottan visszautasítani a körösiek meghívását, de elindulni sem mer családjával Szalontáról. Fél a bizonytalan jövőtől, a mely már egyszer szép reményeit oly kegyetlenül legázolta.

„Szives köszönetem mellett, kénytelen vagyok — írja Arany október 14-én — fájdalmasan kijelenteni, mikép anyagi körülményeim miatt nem vagyok oly állapotban, hogy a meghívást elfogadhassam s az átköltözéssel és behelyezkedéssel járó rám nézve tetemes költséget fedezhessem.“

Október 10-ikén Szilágyi Istvánnal együtt a kecskemétiak is megválasztották tanárnak. Arany az előbb érkezett körösi meghívásnak adott elsőséget, annyival is inkább, mert az út költségeire készséggel küldtek 120 pengő frtot.

Fájdalmasan indult a család Szalontáról a teljesen ismeretlen helyre. Elutazása előtt Arany Ercsey Sándor öcsésének két szindarabot adott át megsemmítés végett, mert — ugymond — maga sajnálja ezt megcselekedni velök. Az egyiknek a címére még emlékszik, ez a „Perényiek“ a másiknak a címét is elfelejtette. Arany szigorú parancsának Ercsey engedelmeskedett. Bár ne! Ha esetleg nem is voltak remekművek, de a lángész kísérletei is érdekesek és tanulságosak. Ifju korában Endre királyról írt egy 5 felvonásos drámát, 1847-ben egy vígjátékkal próbálkozott meg, a melylyel valószínűleg pályázott is az akadémiai jutalomra. Mindannyi biztos nyom, hogy foglalkozott a drámai költészettel is, bár ez irányú tehetségében sem műveiben épenséggel nem bizott s valamennyit megsemmisítette.

Október vége felé indúlt el Szalontáról családjával, persze akkor még csak tengelyen történhetett az út. Azóta mindég sóvárgott vissza szülőföldjére, a hol már csak vendégképen fordúlt meg, állandó lakos többé sohasem lehetett.



Arany humora.

Életünknek czukrozott epéje.

Toldi Estéjét sohasem tudom mély, benső megindulás nélkül olvasni. A műnek nemcsak szomorúan humoros hangulata hat rám, de külső története, s azok a körülmények, a melyek hozzá fűződnek, megrezdítik lelkem húrjait. Petőfi tüzes, lelkesedő szelleme lebeg a komor hangú mű fölött, a ki szenvedélyes lelkesedéssel csüngött e munka egyes részein, elragadtatással olvasta az egészet, s folytonosan lelkesítő nógatásával mintegy részesévé vált szerzésének is. A költő 1848 márczius első felében készült el vele, mikor a nemzet diadal-mámorban, vérmes remények közt határtalan lelkesedésben élt. Arany azalatt a hanyatlás époszát fejezte be. Mintha ez a mű a nagy fényes küzdelem után bekövetkezendő gyászos vég előre vetett árnyéka volna. Arany Petőfinek akarta ajánlani munkáját, annak a ki odaveszett az óriási küzdelemben. Egy nagy fényes, korszaknak nemcsak a nemzet, hanem Arany életében is zárókövét képezi Toldi Estéje. A nagy nemzeti szerepcsétlenségben, mintha elzúllott volna a költő elbeszélő ereje is. Hosszabb elbeszélő költeményt a „Nagy-idei Czigányok“ nagy torz kaczagását kivéve, az 1864 ben megjelent „Buda Haláláig“ nem tud befejezni. Gyakran és hosszú ideig tartanak a költői elnémulás szomorú évei. Mikor végre ősz fejjel Toldi Szerelmével újra dicsőségesen, váratlanul jelenik meg a küzdő téren, mint az öreg Toldi, a sir fenekéről s aztán napja csöndesen le is hanyatlik.

Egynehány sovány részlet az, a mit Arany anyagul Toldi Estéjéhez talált Ilosvaiban. Tulajdonképen nem is vehetett át egyebet barátcsuhában az olaszszal vívott párbajánál; a budai hamis menyecskével esett kalandját a dévaj apródokkal énekelteni el, a mi miatt szertelen haragra gerjed s megöl egy néhány apródot, de a nagy harag őt is a sírba viszi. Ez azonban már Arany átalakítása. Ilosvai szerint Toldi az apródok megölése után még él egy néhány eszten-deig és békében hűnyja le szemeit Nagy-Falúban.

Toldi Estéjében nincs nagy leleményesség. A mese főszála teljesen olyan, mint Toldiban. Nagy-Falúból indul ki itt is a párbajra, a mi itt is, mint az első Toldiban a költemény központja. Sőt a párbaj előtt még a nagy ivás sem marad el itt sem, a dühroham ismétlődik, de az első részben ez indítja meg a cselekvést, a harmadik részben befejezi. De teljesen új a hang és a felfogás Toldi estéjében. Mind a két költemény elején a költő megrajzolja hőse hatalmas alakját s ezzel megüti a két elbeszélés különböző alaphangját. Amott mint a tilalomfa, a napfényes róna közepéből emelkedik ki hatalmas alakja vállán nagy vendégdallal, emitt anyja sírja mellett térdel s kebelére kulcsolja ősz, fehér szakállát. Ott a mező rakva isten áldásával, itt őszül a természet feje, derre válik a harmat, hűll a levél. Ott ereje tudatában utat tör, pályát nyit magának az ifjú, itt a vén Toldi piros esthajnalon saját kezétől ásott sírban áll. Az öreg és ifjú Toldinak külömb bemutatót keresve se lehetne találni. Valóban mintája mindkettő az epikai rajznak. Toldi Estéjében is ritka művészettel van beillesztve a természet s a hely rajza a cselekvénybe, összeolvad vele, hangulatot kelt, még erősebben feltünteti a vén Toldi hanyatlását. A hanyatlásban van önkénytelen komikum, de komorság is. Arany műveszi öntudattal kereste és meg is találta a hangot, a mely ez elbeszéléshez való. Komikum van a tárgyban, de hőse sokkal kiválóbb ember, mintsem teljesen tréfás alakká

válhatnék, azonfelül a hanyatlás látása minden emberben a mulandóság érzetét költi fel s elkomolyít. Ime az alap a humorhoz, a mit a költő nagy művészettel ki is zsákmányol. A természet és a helyrajz csak emeli a humoros hatást. Őszi, komor déleste von, elébünk tárul az ős Toldi-ház, mindenütt a pusztulás nyomaival. Udvarát felverte a gyom, a gyepű rég elpusztult körüle, nem kellett már az útasnak a kapura kerülni. Falát a zápor lemosta, majd minden köve földre kívánczik, földeléről le-lefuj a szél egy-egy léczközlet. A kis ajtónak rozsdás a kilincse, meg van vetkezve, még a szű is kiéhezett belőle. Csak emelve lehet már kinyítni, akkor is ríva megcsikordúl sarka. Toldi fölött a mint a sírban áll, embertelen bagoly sivítja halálthozó dalát.

Mikor Toldi elindul budai útjára, fojtó köd nyomja a tájat, a délnek nincs napja, az estének holdja, még egy szem csillaga sem, hogy magát az éj megláthatná. A vén sasnak megjelenése a viadal téren is ilyen komoran furcsa. Szőr csuha földi iszonyu alakját, rőt csuklyája megöl csak ős szakállá és bajusza látszik, kezében rengeteg ökklő dárdája, oldalán temérdek kardja lóg, de reze zöld a rozsdától, óriási, rozsdás szekercze és buzogány hever kápáján. Megjelenése nem csak félelmet, hanem mosolygást is kelt. Hát még Bencze vitéz, a ki úra egyéb fegyverei alatt roskad a lovával együtt. A nép látja a teher alatt meggömbült fegyvernököt, kitör viszszafojtott nevető kedve. Az iszonyú barátot nem merte kinevetni, annál inkább a rozsdás fegyverhordozót. Bencze e kaczagásra haragosan sandalít feléjük, de káromkodni nem mer. De hogy megmutassa, hogy nemcsak emilyen-amolyan legény ő, egyengetni kezdé derekát s próbálgatta: hátha még tudná, a mit virgoncz legénységében tudott. Még lova zabolaszárát is délczegen meg-rántá, a mitől majd hanyat ült a jámbor vén állat. Erre még jobban felhangzik a vihogó lárma, csak akkor szűnik meg, mikor a barát ökklő dorongját fenyegetőleg rázta feléjük.

A győzelem után hogy megváltozik a nép hangulata! Hogy dicsőítik a vén rozsdás Toldit, s milyen becsülete van a vén szolgának! Erősen diesekszik is vele, hogy ő mindezt előre megmondta. Fogdosták a markát, de nincs annyi keze, hogy mindegyiknek odaadja, szája sincs annyi, hogy mindenkinek feleljen. Csak nézett mosolyogva ide is, oda is, kapkodott mente gombjai után, míg jobbjára a nép között járt, az árván kifogott az öröm. Hogyne, mikor minden oldalról éljenzik, s a két fülével hallja nagy elégtételül: „Ezt hajtálták meg valamely bolondok! Ki bántotta Benczét? Akasztófa kéne az olyan embernek.“

Pompás, humoros rajza a nép-kegy ingatagságának, a mely egy nap megkövez, aztán mindjárt utána az egekig emel. Mennyi fonákság van ebben és mégis mily komoly, elszomorító! Ime ez a humor. De magában a vén Toldi jellemében is ott lappang ez a komoly fonákság. Nem tud nem akar az idővel haladni, ellene van Lajos király újításainak, a csiszolódásnak, a művelődésnek, a mi fonák helyzetbe sodorja. Így a főhős, a mellék alakok, az egész költemény hangulata az apródok dévaj tréfájából kifolyó szomorú véggel a humor bélyegét viseli magán.

Humoros éposz ez a javából!

De árnyék oldala a trilógia e részének Lajos viselkedése, a mely sem az eszes, sem a nagy királyra nem vall rá. Toldit elküldi az udvartól, s e nagy hősről azt se tudja él-e, meghalt-e? Mikor visszakerül épen olyan könnyen fogadja kegyelmébe, mint a milyen könnyen kihallgatás nélkül halált kiált rája. Pedig itt még Ilosvai sem kötötte meg a kezét, ez teljesen az ő nem épen szerencsés leleménye.

Mindent összevéve, bár Toldinak ez a része alapmeséjét tekintve nem egyéb, mint az első Toldinak ismétélése, mindvégig erős humoros hangulatával, kitűnően megrajzolt háttérével, pompás két mellék alakjával: Benczével és a kis varga kapussal, páratlan jelenség irodalmukban.

Aranyt nemcsak természeti adománya, hanem

élet viszonyai is humoristává avatják. Már gyermekkorától komoly, szemlélődő, de élénk érzéke és gyors eszejárása van a fonákságok észreveszéséhez. Maga is sok csalódáson megy keresztül, ifjúsága drága eszményeit porba hullani látja, külföldben is csekély tettezeje hamar elzsibbad, csak szemlélője a hiúság vásárának, a melybe ezután teljesen sohasem veti magát, de agya megtelik reflexiókkal, szíve érzéssel és keserőséggel. Először egy allegorikus paródiában az „Elveszett Alkotmány“-ban tör ki elkeseredése. Már 1845-ben erősen érdeklődik Byron költészete iránt, kinek „Don Juan“-jából lefordítja az új görög lantos énekét, s elküldi Szilágyinak, s Byron lyrai elbeszélései kiválóan érdekelní kezdik. De különösen akkor van rá ennek az elkeseredett angolnak nagy és döntő hatása, a mikor életének második nagy válságába esik: a forradalom után. Hazájának romlása, családjának bizonytalan jövője, Petőfi elvesztése mind olyan csapás volt rá nézve, a mely egész valóját megrendítette és költészetének is teljesen más irányt adott. Ha életrajzából nem tudnók, költészetének irány-változásából biztosan következtethetnők, hogy nagy válságon kellett átesnie. A pontos megfigyelésnek, az epikai nyugodtságnak vége van, Toldi közepét csak nagy kínnal vonszolja odább, csak élete alkonyán irt ennyi lyrai költeményt, mint a forradalom után következő két esztendőben. Megindító, mély melancholia, Petőfire való fájdalmas visszaemlékezés, állandó alaphangja e költeményeknek, de mindjárt a forradalom után közvetlenül készül el: Katalin és Bolond Istók.

Katalin teljesen byronias, teljes háborgásában mutatja költőnk lelki állapotát. Egy kegyetlen bűsz apának tragédiáját beszéli el benne, háborgó lyrai részletekkel és keserű reflexiókkal, s helyenkint oly páthosszal, mely a tragédiák fenséges stíljéig emelkedik. Teljesen új hang Arany költészetében. Az idylli képek költőjét az élet válságai a tragikum birodalmába hajtják. Így olvasztja össze saját lelkének háborgását Byroné-

val. Így marad eredetinek, még ott is, a hol a nagy angol tagadhatatlanul hat reá. Katalin mellé sorakoznak: „Karácsony Éjszakán,“ a „Lantos,“ „Fiamnak,“ „Évek, ti jövődő évek,“ „Leteszem a lantot“ „Koldus Ének“ gyászos hangjai, a melyeknek megrázó fensége szinte a porig veri le a törékeny embert, hirdetve az örök, változhatatlan gyászt és bánatot, a mely kikerülhetetlen, mint a Kálvintól hirdetett örök végzet.

Mikor a zúgó hullámok lecsendesülnek, a művészi nyugalom ideje elérkezik, Arany az idylli képek nagy mestere, dalos tragoediákat ír. Így avatják őt saját életének tragikuma és szenvedései a teljesen lemondó, melancholikus lyra legkiválóbb képviselőjévé és a ballada Shakespearjévé.

E művek képezik hozzá a nagyszerű előjátékot.

Humora is elsötétül a forradalom után. Bolond Istókban látszólag mintha enyhítené a lyrai reflexió, s helyenként a fonákságoknak kiélezése, de az alján lappangó keserű, lemondó megnyugvás szinte fagyasztóan fásultan mutogatja: ilyen az élet, másforma nem is lehet! A csősz önös jajveszékelésével, mikor felesége és lánya halálakor tulajdonképen magát siratja, mert hiszen feleségét megszokta, lánya után vőt remélt, ki majd eltartja őt, vagy a temetési jelenet, mikor a majstrom nyaka közé üt a két diáknak, ezek elfutnak s az ének közepén egyedül marad. Erre elkáromkodja magát. Elég — ugymond — az isten nevében ennyi is s azt nézte, hol van a torony hegye, mert minek pompáz az, a kinek nincs pénze! Kemény igazság, elmélkedik a költő, kép-mutató az, a ki sír a halott után, ha benne semmit se veszített, s a ki veszít és sír, csak magát siratja. Az érzékeny lélek keserű humora, a kit erősen bántanak a visszásságok.

Derültebb humor van a második énekben, a hol a költő saját diák és színész pályáját rajzolja. Tulajdonképen a tehetség fúrca össze ütközéseit rajzolja benne a való élettel. Az erős képzelődésű ember a maga világában óhajtana élni, ánde

mindég közbe szól a valóság, lerántja, lehúzza a földi rög. Igazi humoros tárgy, fonák, de mily komoly, megrendítő alapja van.

Nagy kár, pótolhatatlan kár, hogy művét be nem fejezhette!

De itt van kárpótlásul másik humoros eposza: „A nagyidai cigányok.” E munkáját mai napig is kevesen méltatják arra, a mennyit tulajdonképen ér, kezdetben megjelenésekor meg épen nem is értették meg. Az alsó komikum birodalmába küldték, aljassággal vádolták. Csodálatos, pedig annyira jellemző magyar tulajdonságból fakad ennek az ere, úgy visszatükrözi a magyar társadalomnak a forradalom után való hangulatát, hogy mind a két tekintetben kevés munka hasonlítható hozzá s a magyar fajnak ezt a természetét egy költő sem fejezte ki hivebben, mint épen Arany János „A nagy-idai cigányok”-ban. Nagy komolysága mély érzése van a magyarnak, de érzése, öröme bizonyos korlátok közt jelentkezik s mindig iparkodik uralkodni rajta komoly józanságával. De a mély érzésű embereken gyakran megesik, hogy a mi legszentebb előttök, azon gúnyolódnak, mintha saját magoktól szégyelnék érzékenységeiket s büszke daczosságok rejtegeti ezt úgy mások, mint magok előtt. Ilyen daczos, elkeseredett vidámság, hogy úgy tegyem ki cynikus humor nyilatkozik ebben az eposzban: a forradalom után való magyar társadalom hangulata, a mely véget nem érő mulatságokban tüntetett fájdalomma ellen s mintha ellenségeinek evvel is bizonyítani akarta volna: hogy semmi se fáj, azért se fáj. Ez a jellemzően úgy mondott: sirvavigadás állapota, a melynek példáit a Nagy-idai cigányokon kívül nagy nemzeti válságok idején kell keresnünk. Ilyenek Szkárosi Horváth Andrásnak feddő énekei, Balassi komédiája s egy pár kurucz dal. Mindezekben gúnyolódik a költő, erős, kegyetlen csapásokat mér, saját vére s önönmaga ellen s az ő szive vérzik és legjobban szenved e csapások súlya alatt. A Nagy-Idai Czigányokról maga mondja a

szerző, hogy a szent romokon maga, az egész világ s hazája ellen vádat emelve az óriási küzdelem után kétségbeesett, hosszú kaczagásra fakadt. Mint maga írja egyik versében:

Ugy megtánczol, danol, vígad,
Hogy a szíve majd megszakad.

Szinte bámulatos ez egyszerű történeti adoma feldolgozása. Mintha Arany csekély leleménységet akarná e munkájával megezáfolni. Az adomában alig van valami az eset magján kívül, a mit a költő czéljaira felhasználhatott volna. Az elkeseredés megszázszorozta erejét, a forradalomnak nines olyan kiemelkedő tulajdonsága, a melynek maró torzképét itt meg ne találúnók. Maga Csóri vérmes reménykedésével, a mint nagy hirtelenséggel kikiáltja nagy cigányországot, élénken emlékeztet a forradalom vezéralakjára. Megvan a forradalmi vezérek torzsalkodásának is a fonákja, a mit már a koldús énekben oly keserűen elítél. A honvédség vakmerő rohamainak is itt van a párja, mikor Csóri zsebkendővel bekötteti a cigányok szeméit, s úgy vezeti az ellenségre, mert:

Fene nép a cigány: megölné az apját.

Mert nem néz a senkit, — igaz, hogy nem is lát.

Mikor Diridongó magából kihörgé a lelket, keservesen panaszkodik: Oh vajda megölte! De vigasztalja Csóri:

Semmi fiam, semmi: szép dolog nagy érdem

Halni a hazáért, de kivált meg — értem.

A cigányok újból való megfutasakor Csóri állítja meg a sereget, s velök diadalt arat, akár csak a piski csata volna. Csórinak vetélytársa is van a hős Diridongó személyében, a ki halála után is rátámad s megöli Csórit, a ki oly erősen és bölcsen fundálta, persze álmában nagy cigányországot. Mindannyi vonatkozás, s éles torzkép a forradalomra a végső jelenettel együtt, a mikor a cigányokat kiebrudalják Nagy-cigányországból. De a másik párt is megkapja a magáét. Puk Mihály és vezéreinek tanácskozása óriási kaczajt keltő jelenet az ott elfogadott terv kivitelével

együtt. Győzelme után kardjának apotheosisa is méltó a nagy vitézségre.

Nagy, hosszantartó, széles kaczagás ez, de mindenütt megérzik rajta a kétségbeesés íze. Ez teszi e munkát páratlanná a maga nemében irodalmunkban.

A humornak sok szenvedés, az emberi fonákságok, gyarlóságok felfedezése mellett a saját szenvedéséből származó mély részvét és szeretet a fő jellemző vonása. Daczára annak, hogy már előadásánál fogva gyakran változó csapongó, hangulatnak látszik, mély és állandó alapja van: igazi világnézet.

Arany saját szemvedésének árán, a mely nagy szeretetének kifolyása, váltotta meg a jogcímét rá, hogy a legkiválóbb humoristák közt helyet foglaljon. De kisebb munkáiban épen úgy ragyog ebbeli tehetsége, mint a nagyobbakban. Jóka a ördög e bár igénytelen népmese alakjában lép föl, előkelő helyet foglal el a humor világában. A mesevilág eleme légiés, csodálatos mily való alakot ölt e költeményben, mily pontossággal rajzolja le Arany azt az ördögöt, a kit Jóka a kútból felesége mellől húz ki, s a kit Judit asszonynyal való pár percznyi tartózkodása félig megőszített. A vajszivű Jóka milyen sorsra jut e szörnyű házi kereszt mellett! A költői elhitetés művészete mennyire uralkodik e mesés világ pontos megfigyelő rajzain. Az ember az utolsó betűig képes volna igaznak venni a mesét, daczára annak, hogy a költő a végén kijózanító magyar sajátsággal rontja el illúzióinkat. És minden fúrcsasága, mesés mivolta daczára ott marad komoly tanulságnak, hogy az együgyű, becsületes Jóka miképen megy tönkre nyelves feleségével együtt!

Arany lyrájának egyik legjellemzőbb, s legkiválóbb sajátsága a humor, a mely legelső ilyenemű versétől „Írószobám“-tól kezdve az Őszikék Ez az élet . . . című verséig élete végéig kíséri a költőt. Ez adja meg lyrájának az eredetiséget, nagy becsét, mert míg hazafias lyrájával Tompa jobb darabjai érték dolgában versenyezhetnek, sok-

féle humoros lyrai költeményeivel páratlanul áll irodalmunk történetében. E nemű költeményei közül „E világ“, „Kertben“, „Népdalok“ cziműeken kívül, a melyek általános érzelmeket fejeznek, a maga apróbb és családi bajait tárgyalja, s nem egy humoros alakjában is mélyen megindító. A derültebbek közül való: „Érzékeny bucsú, Alkalmi vers“ „Arkádia-féle“, „A vándor czipó“ „A vén pinczér“ „Aj-baj“ de mélyen megindító, a már fönnebb említett általános vonatkozású darabokon kívül: „Epilógus“ „Tamburás öreg úr“ „Ez az élet“ „Ártatlan dacz“ „A sors humora.“

Arany e nemű költészete teljesen eredeti és magyar. Idegen költők hatásának nyoma sem látszik rajta. Teljesen a nép-nemzeti alapon áll. Naiv nép-költészetünk, a hol a dolog természete szerint csak egyes töredékeit találjuk a humor-nak, szellemétől erősödik ily nagygyá. Egy-egy népdalszerű akkordot majd mindegyik ilynemű költeményében találunk. És hozzá a nyelv erős magyarossága, arany tömörsége!

Arany legnagyobb humoristánk!



VÉGSZÓ.

E munkámat még 1893 és 1894-ik év nyarán írtam. Azóta megfordult a Kisfaludy-társaság kezén is, s úgy volt, hogy megjelenik a társaság Évlapjaiban, bizonyítják ezt az elnöktől és a titkártól ez ügyben hozzám írt levelek. Bizonyosan nagyobb terjedelme miatt szorult ki onnan. Egyes töredékek azonban megjelentek belőle több fővárosi s egy egri lapban. A kézirat eredetije, a mely a Kisfaludy-társaságtól hozzám visszakerült, bizonyítja, hogy rajta semmit sem változtattam. Mind ezt a dolog historikuma kedvéért szükségesnek találtam megjegyezni. Ki tudja, mikor jelenhetett volna meg munkám, ha ez a kedves, jó, egri közönség pártját nem fogja, a miért e helyen is, hálás köszönetemet nyilvánítani elmulaszthatatlan kötelességemnek tartom. Hogy e munka az a része, a mely Arany delét és öregségét fogja tárgyalni, megjelenik-e, az attól függ, hogy fogod e művet fogadni nyájas olvasó?

Sajtóhiba-igazítás.

A 15-ik lapon a második sorban „Tiszán” helyett „*Tiszáig*” olvasandó.

TARTALOM.

Az Arany-nemzetségről	3
Arany János gyermekkora	13
A debreczeni diák	31
Vándorszínész	40
Színészből korektor	51
A kis nótárús	67
Toldi	87
Petőfi, Arany	100
Nehéz idők	119
Arany humora	141





50
70

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

